Magister-Auctor Saga

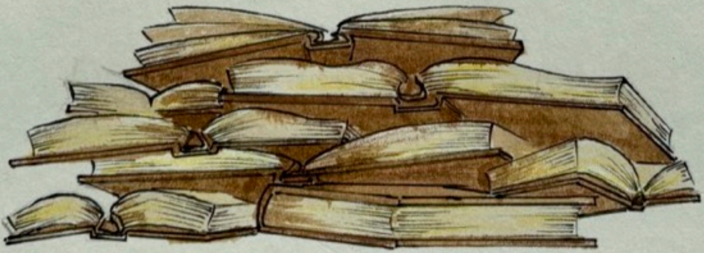

Massale middelmatigheid

Moana Southpath
(met notas van Alberto Auctor)

Versie 2.06

Titel: *De Magister Auctor Saga. 08. Massale middelmatigheid*

Auteur: Moana Southpath (met notas van Alberto Auctor)

E-boek in Pages met lettertype *Charter 14*

Totaal herwerkte versie door Maria Liber in 122.25

Voor de eenentwintigste eeuw is De Magister-Auctor Saga
© 2020-2026 Pascal Paulus met boekomslag van Frank Nuyts uitgegeven onder de licentie CC BY-NC-ND 4.0

Magister-Auctor Saga

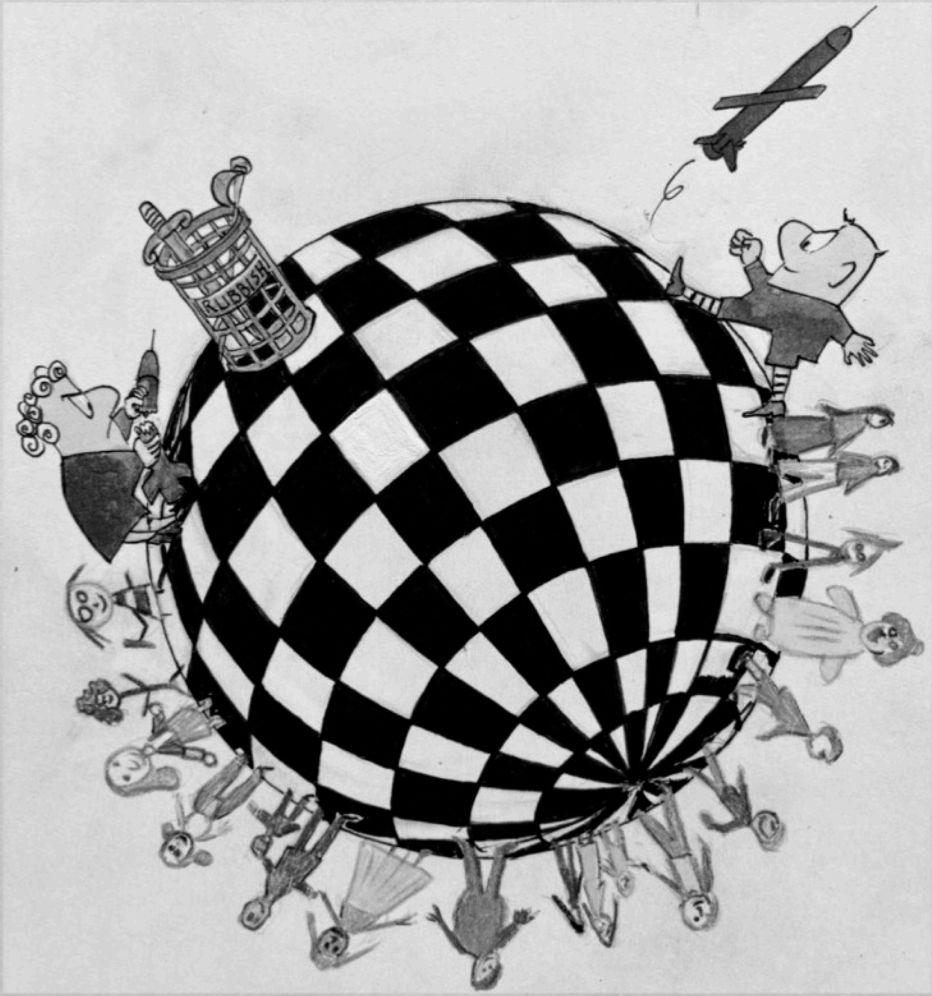

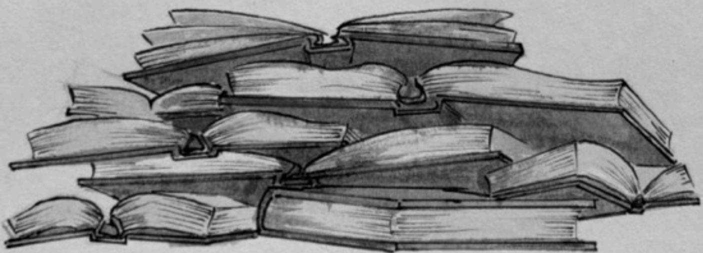

Massale middelmatigheid

Moana Southpath

(met notas van Alberto Auctor)

Voor Manuel, Sebastião
en Olívia

Afkortingen

FIMEM - Féderation Internationale des Mouvements de l'Ecole Moderne
GFEN - Groupe Français de l'Éducation Nouvelle
ICEM - Institut Coopératif de l'École Moderne
IP - Institutionele Pedagogie
LIEN - Ligue Internationale pour l'Education Nouvelle
MCEP - Movimiento Cooperativo de la Escuela Popular
MEM - Movimento da Escola Moderna
PI - Pédagogie Institutionnelle
RIDEF - Rencontre Internationale Des Éducateurs Freinet

Louis, Lucien, John en Jeanne

(1950 - 1969)

Zomer 1950. Louis Demeester zit in zijn bureau. Hij heeft net een aantal aanpassingen besproken met de beheerder van het internaat van de Normaalschool. Het gebouw zal voortaan kamers verhuren aan studenten die in Gent niet over een studentenkamer beschikken. Nu steden en gemeenten in de lagere scholen gaandeweg de sporen van de oorlog wegwerken en dus meer scholen opengaan is het onderwijzersberoep weer aantrekkelijker geworden. De jonge mensen komen liever naar Gent dan naar Blankenberge of Lier omwille van de nabijheid van de Universiteit. De herinrichting van het oude internaat geeft de er verblijvende studenten dezelfde vrijheid als wie in de stad over een kot beschikt.

Sinds het einde van de oorlog is het Belgisch ministerie van openbaar onderwijs enkele jaren bezet geweest door ministers van de socialistische partij. Het ziet ernaar uit dat de algemene leerplicht van 6 tot 14 jaar nu echt van de grond is. De inspectie van het lager onderwijs doet er ook veel aan om het nieuwe leerplan, dat nog net voor de oorlog werd aangenomen en een aantal voorstellen van Decroly en de *LIEN* overneemt, in de praktijk ingang te laten vinden. Dat zou gemakkelijker moeten gaan in het staatsonderwijs en in het gemeentelijk onderwijs van die gemeentes waar de kerkelijke overheden niet over voldoende invloed beschikken om het leerplan en de co-educatie tegen te werken. Sinds kort is er wel een Franstalige

christen-democraat aan het hoofd van het ministerie, maar Louis denkt dat diens grootste bekommernis erin bestaat zich bezig te houden met de subsidiewetgeving voor de katholieke scholen, zodat die blijvend van staatsteun verzekerd zijn, en dus niet te veel beperkingen wil opleggen aan de andere scholen.

Louis neemt een tijdschrift op die een collega uit Blankenberge hem opstuurde. Hierin wordt het initiatief beschreven dat Walter Corti al voor het einde van de oorlog nam in Zwitserland, om ten behoeve van wezen en slachtoffers van die oorlog een opvangcentrum uit te bouwen. Dat centrum zou als een soort kinderdorp werken. De gemeente Trogen schonk in 1946 vier en een halve hectare grond aan de ondertussen opgerichte *Vereinigung Kinderdorf Pestalozzi*. Naast enkele andere pedagogen steunden Elisabeth Rotten en Marie Meierhofen de vereniging bij het uitwerken van de conceptie van onderwijs en opvoeding in het kinderdorp.

Uit de beschrijving leidt Louis af dat het hele project dicht aanleunt bij de pedagogische voorstellen van *LIEN*. Het onderliggende idee is dat men de kinderen wil opvoeden tot samenwerkende en elkaar begrijpende wereldburgers, waarna ze naar hun thuisland terugkeren. Misschien geen slecht idee, denkt Louis, nu de oorlogsindustrie zich bliksemsnel aanpast aan een de voor haar nefaste periode van vrede. Daarbij denkt hij aan de eigenaardige argumenten die vorig jaar werden gebruikt om de oprichting ter verdediging van de Noord Atlantische Alliantie, de NATO. Steeds vaker zijn er berichten uit de USSR over inlandse vervolging maar toch, denkt hij, is het wel wat overdreven om plots die verzameling republieken als de

gevaarlijkste vijand van de mensheid voor te stellen. Ook in Amerika en Europa lopen vele figuren rond die tonen hoe ze hun wil wensen op te leggen aan mensen en naties.
Maar goed.
Het kinderdorp nam het lieveheersbeestje tot symbool. Oorlogswezen van de Zwitserland omringende landen komen naar Trogen en worden opgevangen door vrijwillige medewerkers uit verschillende landen. Kinderen afkomstig uit eenzelfde land worden samengebracht in hetzelfde huis, zodat ze in die huiselijke sfeer hun moedertaal kunnen spreken. Dat vergemakkelijkt de terugkeer naar hun eigen land, nadat hun opvoeding is voltooid.
Op de school wordt sterk de nadruk gelegd op uitwisseling en samenwerking tussen kinderen van verschillende afkomst. Een deel van de lessen wordt in de eigen moedertaal gegeven, een ander deel van de lessen heeft voor iedereen Duits als voertaal. Volgens de journalist van het tijdschrift zijn er al kinderen uit Frankrijk, Finland, Griekenland, Polen, Oostenrijk en Duitsland aanwezig terwijl er dit jaar twee huizen bijkomen voor kinderen afkomstig uit Groot-Brittannië.
Louis maakt enkele notities. Enkele dagen later komen die van pas bij het bezoek van een inspecteur waarvan hij weet dat hij een grote verdediger van het leerplan van 1936. Zodra Louis over Trogen spreekt, vertelt de man over een ander weeshuis, in De Panne, voor Vlaamse weeskinderen en dat bestuurd wordt door Jean Haccuria en zijn vrouw. Jean is bevriend met André Messens uit Vorst en samen namen ze reeds deel aan enkele bijeenkomsten in Frankrijk georganiseerd door het kort na de

oorlog opgerichte Institut Coopératif de L'École Moderne, weet de inspecteur te vertellen. Beide mannen leerden er Célestin Freinet kennen. Louis komt verder te weten dat in Wallonië de onderwijzersvereniging *Éducation Populaire* actief is en dat sommigen denken aan een Vlaamse Moderne Volksschool Beweging. Het gaat om onderwijzers die net als Freinet reserves tonen ten aanzien van de *LIEN* die, als reactie op het transmissie-onderwijs, teveel aandacht besteedt aan niet officiële scholen, wat gelijk betekent dat de volkskinderen minder gemakkelijk met het dialogiserend onderwijs in contact komen.
Zelf weet hij dat er belangstelling bestaat zowel onder de leerkrachten van de Normaalschool als bij de Universiteit van Gent om studiedagen te organiseren rond het ideeëngoed van de Nieuwe School. Misschien is dat een goed begin om verschillende stemmen te horen in verband met pedagogische opties niet alleen van de LIEN-mensen uit Genève, maar ook van Dewey, Montessori of Freinet.

In Koksijde is Lucien druk bezig met het herlanceren van de steenbakkerij waar hij nog steeds directeur van is. Zijn patent voor de verbetering van het fabricatie proces van een lichte steen met poreuze en cellulaire structuur is nu niet enkel geldig in België maar ook in Nederland en Frankrijk. Hij legt nieuwe commerciële contacten en begint uit te kijken naar mogelijkheden in het Zuiden van Europa en het Noorden van Afrika.
Hoewel Jeanne officieel bij haar ouders inwoont, heeft ze in feite haar intrek genomen bij haar nieuwe hartsvriendin. Beide

jonge vrouwen zakken af en toe naar Koksijde af om van duin en strand te genieten maar haar contacten met de rest van de familie zijn eerder schaars. Wanneer een nicht Jeanne uitnodigt op haar bruiloft denkt ze dat dit een goede gelegenheid is om John, waar ze enkele tijd geleden kennis mee maakte, mee te tronen. Jeanne spreekt met haar vader af dat ze pas na de kerkelijke plechtigheid zullen opduiken. Hierbij laat ze in het midden of dit gewoon is omdat ze niet op tijd aanwezig kan zijn, of omdat ze niet aan de kerkelijke plechtigheid wil deelnemen. Lucien weet dat zijn dochter wel vaker radicaal optreedt ten aanzien van kerkelijke aangelegenheden. Hijzelf ziet een huwelijksverbintenis ook niet als een kerkelijke aangelegenheid. Het gaat uiteindelijk niet om een politieke afspraak onder koningshuizen, waarbij de kerkelijke zegening in de christelijke wereld een soort garantie is voor de aangegane verbintenis. Maar als de bruid en de bruidegom graag hun samengaan kerkelijk willen bevestigen, dan is dat hun zaak, zo vindt hij. En vermits ze zelf de ceremonie belangrijk vinden is hij graag aanwezig hoewel hij persoonlijk geen religieuze verbondenheid koestert met deze of met eender welke andere godsdienst.
Jeanne en John komen de feestzaal dus binnen op het precieze moment dat iedereen gaat zitten. Uiteraard zijn er nieuwsgierige blikken van de familie naar deze nieuwkomer die er blijkbaar in slaagde in Jeanne's gading te vallen. De maaltijd op zich verschilt niet erg van wat vóór de oorlog de gewoonte was, het voorgerecht bestaande uit Zeelandse Oesters daargelaten. Er is Veloutésoep, Tarbot met mousseline saus en

aardappelen, kalfszwezeriken met kampernoelies in roomsaus, vruchten sorbets, rundergebraad met groentekrans en goudgele kroketten, Brusselse kip met salade en mayonaise of met appelmoes, fruit en koffie.
Na de koffie zitten de jonge mensen samen. John wordt uitgevraagd over zijn studies, maar hij blijft vaag in zijn antwoorden. Hij vermeldt enkel dat hij dit jaar van geneeskunde naar romaanse talen over stapte. Verder heeft hij het vooral over de Universitaire Vliegclub. Hij doet heel enthousiast over zijn vluchten onder begeleiding van een instructeur, maar waarbij hij tegenwoordig zelf mag opstijgen en landen, ter voorbereiding van het examen om zijn vliegbrevet te halen. Maar het is Jeanne die voor de grote verrassing zorgt: ondanks alle tegenkanting en negatieve commentaren verliet ze de Romaanse filologie om aan een wiskunde opleiding te beginnen. Haar droom om ingenieur te worden zit er niet meer in. Ze wil wiskundelerares worden en dat is vooral het gevolg van haar goede herinneringen aan haar eigen wiskundeleraars tijdens haar atheneum-opleiding.

Omdat Jeanne veel belangstelling aan de dag legt voor het onderwijs is ze snel welkom bij John thuis. Vooral Louis vindt het fijn met Jeanne te kunnen praten over de ervaringen van zijn moeder en diens grootmoeder als onderwijzeres in Kelmis. Jeanne is niet alleen geïnteresseerd in hun engagement als vrouw, maar ook in de wijze waarop ze het werk organiseerden in de schuur. Zowel Louis als Jeanne zijn ervan overtuigd dat de behoudsgezinde figuren van het Katholieke Vlaanderen de pluralistische school vaak tegenhouden. Daarbij redeneert Jeanne vanuit de eerder anarchistisch-socialistische achtergrond

die ze van haar vader meekreeg en Louis meer vanuit een niet doctrinaire liberale visie met af en toe een anarchistische noot. John luistert vooral en overdenkt wat hij hoorde tijdens de lange fietstochten die hij onderneemt om vrienden en familie op te zoeken. Begin 1951 behaalt John zijn brevet voor het besturen van eenmotorige vliegtuigen bij daglicht en op zicht. Hij blijft lid van Gentse Universitaire Vliegclub maar geeft zijn universitaire studies op. De vele gesprekken tussen Jeanne en Louis maken dat hij gaandeweg meer interesse krijgt voor alles wat te maken heeft met volksopvoeding, zowel met kinderen als met volwassenen. Hij start een opleiding als letterkundig regent, wat hem de mogelijkheid geeft om in het lager middelbaar onderwijs een breed aantal vakken te onderwijzen. Persoonlijk is hij vooral geïnteresseerd in de vakken aardrijkskunde en geschiedenis, maar hij zal ook Nederlands en Frans mogen geven. Gaandeweg neemt hij volledig afstand van de katholieke opvoeding die zijn moeder hem meegaf.

Sinds kort heeft de Gentse vriendin van Jeanne kennis gemaakt met Mateo, een jonge Spanjaard die net als zij Romaanse Filologie studeert. Hij vertelt vaak verhalen over de Katholieke kerk in Spanje en in het buurland Portugal. Volgens hem is de leiding ervan in handen van erg behoudsgezinde traditionalisten die de plaatselijke dictators als waarborg zien voor het laten voortduren van een sterke scheiding van de verschillende bevolkingsklassen. Mateo beweert dat het analfabetisme in Portugal een nog veel algemener verschijnsel is dan in Spanje. Sinds het begin van de eeuw, beweert hij, is in Spanje het aantal analfabeten teruggevallen van meer dan de

helft van de bevolking naar ongeveer 15 %. In Portugal was bij het begin van de eeuw 80% van de bevolking analfabeet en bij de start van de laatste oorlog 75%. Mateo haalt een interview aan met Portugese dictator Salazar in 1933 waarbij die verklaarde: '*Considero mais urgente a constituição de vastas elites do que ensinar o povo a ler*' (Ik beschouw het opbouwen van een grote elite urgenter dan het volk te leren lezen). Toch komt er tegenwoordig, zelfs uit behoudsgezinde hoek de vraag naar een beter gestructureerd nationaal onderwijs. Er is een ambitieus plan opgezet in Portugal met de naam *Plano de Centenários.* Het meervoud slaat op de 8 eeuwen de stichting van het Portugese koninkrijk en de sinds 3 eeuwen herwonnen onafhankelijkheid ten aanzien van Spanje. Concreet betekent het dat in alle dorpen van het land een lagere school wordt gebouwd. Hiermee zegt de regering het analfabetisme te willen aanpakken, ondermeer door, zodra het aantal nieuwe klaslokalen het toelaat, de schoolplicht van drie op vier jaar te brengen. Sinds 1927 was die schoolplicht immers tot de eerste graad van het lager onderwijs (drie schooljaren) ingekort. Bovendien werd het leerprogramma voor de rurale zones beperkter gemaakt.
Naderhand heeft Jeanne het hierover met Louis. Die zegt dat leden van de *LIEN* maar ook van andere internationale onderwijs doorgaans verklaren dat dit soort centrale schooluitbreiding in de eerste plaats dient om een betere controle te krijgen over wat aan de bevolking wordt aangeleerd. En, merkt Louis op, dat soort controle is niet enkel een wens van behoudsgezinde dictators. Uiteindelijk zijn dat soort centrale en gecontroleerde programma's ook populair in de geplande

economieën zoals in de Sovjet-Unie, als je er de critici op naleest die zich veel vragen stellen over het door Stalin geleide centraal comité. Bovendien, is dit soort centrale controle ook niet de droom van eender welke meer behoudsgezinde regering, zowat overal in de wereld die zichzelf democratisch noemt, maar daarbij onmiddellijk de slagzin '*de meerderheid heeft gelijk*' herhaalt, in plaats van te werken aan een basis van brede platformen waarop mensen met verschillende ideeën kunnen samenleven?

Louis slaagt er in nog wat meer informatie te verzamelen dankzij zijn contacten uit de oorlog. Priester Alfredo, die een tijd lang bij hen inwoonde om verzetstrijders te steunen tijdens de oorlog, stuurt af en toe informatie op over het leven in Portugal. Bij de brieven zit ook nu en dan een krant van de *Voz do Operário*. Hierdoor weet Louis dat de vereniging nu over zo'n 40.000 leden telt en dat er sinds kort voor de oorlog ook Kinderbibliotheken zijn in haar verschillende scholen die vandaag 2303 leerlingen tellen.

Volgens het Portugese Ministerie van onderwijs zouden er van de 650.000 schoolplichtige kinderen 609.000 effectief school lopen. Louis twijfelt over de juistheid van de cijfers, vooral als hij in hetzelfde rapport voor de UNESCO bestemd leest dat de basisschool vijf jaren duurt, wat in de praktijk voor velen niet het geval is.

Verder brengt Priester Alfredo nieuws over het Braziliaanse Pernambuco. Daar is sinds enkele jaren Paulo Freire directeur bij het Departement van Onderwijs en Cultuur van de Sociale Dienst in de staat Pernambuco. De dertigjarige jonge man heeft

rechten gestudeerd, maar ook fenomenologie en psycholinguïstiek. Liever dan als advocaat te gaan werken, is hij enkele tijd leraar Portugees geweest in een middelbare school waarna hij begon te werken met arme analfabeten.
Deze zoon van een kapitein van de militaire politie had zelf tijdens de depressie van 1929 een periode van grote armoede doorgemaakt. Zijn contact met de arme bevolking deed hem zeggen, zo schrijft Priester Alfredo, dat in zijn land de machtshebbers de armen dom houden en de scholen weinig resultaat boeken, hoofdzakelijk omdat wie macht uitoefent de werkelijke problemen van de armen negeren.
Louis is van oordeel dat niet goed gevormde of arrogante machthebbers gelijk waar in de wereld weinig aandacht besteden aan de problemen van de armen. Die worden vaak enkel gewoon gezien als arbeidskrachten, een soort verlengstuk van de machine of het werktuig dat ze hanteren.

Het Koninkrijk België heeft zijn eigen bekommernissen en herdoopt de *Concours Eugène Ysaÿe* tot *Concours Reine Elisabeth.* Verder opinieert de hele natie met ver uiteenlopende standpunten wie uiteindelijk waardig is om de titel van Koning der Belgen te dragen. Prins-regent Karel heeft geen kans, vooral nu zijn broer Leopold wettelijk verplicht werd afstand te doen van zijn koninklijke functies. Leopold's minderjarige zoon Prins Boudewijn is nu sinds een jaar Koninklijke Prins. De hele hetze beslaat nog steeds de verschillende interpretaties aangaande de houding van Leopold in 1940, toen hij eerst zoals zijn vader in 1914, het commando over het leger wou houden en dan capituleerde voor de Duitse bezetter. Bovendien vergeeft een

deel van de bevolking hem niet dat hij hertrouwde tijdens de bezetting terwijl hij in het buitenland officieel in huisarrest verbleef. Rond deze hele intrige-roman laaiden het laatste jaar de gemoederen in België zo hoog op dat er zelfs gesproken werd over het risico dat het tot een burgeroorlog komt. Louis denkt dat dit wel wat overdreven is. Wanneer Jeanne er met hem over praat, zegt Louis dat hij hierin nogmaals een teken ziet dat wie over macht beschikt meer geïnteresseerd is om aan geblindeerde representatie te werken dan aan verbeterde participatie. Enkele tijd daarna zal Jeanne begrijpen dat hij in zekere zin een uitspraak van John Dewey parafraseert. Louis stelt vast dat er meer gepraat wordt over die hele kwestie en de moord op die ongelukkige Lahaut die *Vive la republique* zou geroepen hebben toen de Koninklijke Prins in augustus de eed aflegde, dan over de terug oplaaiende scholenstrijd tussen wie een veralgemening van het recht op kennis voorstaat en wie uiteindelijk die kennis aan een elite wil voorbehouden.

In de zomer van 1952 heeft Jeanne de eerste helft van haar opleiding als wiskundelerares achter de rug, Ze is op bezoek bij John en zijn ouders. Over enkele weken is er de bruiloft van haar jongste zus en Jeanne heeft zich voorgenomen John beter te leren dansen. Dat zorgt voor enkele hilarische momenten, waarbij Hans, die nu vijftien is, zich een betere danser toont dan zijn broer. Jeanne dreigt ermee Hans mee te nemen naar het huwelijksfeest, in plaats van John…
Na een van de danssessies, gebruik makende van de grammofoonspeler in de bibliotheek van de dienstwoning van Louis, overloopt Jeanne de boekenplanken. Haar oog valt op de

naam Dewey en ze neemt een boekje ter hand met de titel *Dewey, School en Maatschappij*. Daarop komt Louis de kamer binnenkomt en ze zegt:

"Dit boekje heeft hetzelfde geboortejaar als John".

Louis glimlacht: "Ja, ik weet niet of John het je ooit gezegd heeft, maar ik overtuigde Graciete en haar familie hem die naam te geven, om wat ik als student leerde over John Dewey en zijn ideeën. Ik beschouw hem nog steeds als een grote pedagoog. Hij overleed vorige maand, maar ik denk dat er nog lang over hem gesproken zal worden."

"Waarom?" vraagt Jeanne.

"Hij heeft zich veel beziggehouden met de relatie tussen school en democratische bestuursvormen. Daarbij stelde hij ondermeer dat bij democratie niet de *representatie*, maar de *participatie* het essentieel aspect is. Verbindt dat met de voorstellen zowel van de *LIEN* als van de ICEM om kinderen actief te betrekken bij hun leerproces en de schoolorganisatie, en je begrijpt waarom ik Dewey zo'n interessante figuur vind."

"Dus John is John omdat Dewey John was," grapt Jeanne.

"Ja, dat klopt. Maar eigenlijk moet ik je nog iets meer zeggen. Mijn moeder is jong gestorven, net na het einde van de oorlog in 1919. Net als jij noemde ze Jeanne. En net als jij zette ze zich in voor algemeen onderwijs. Zoals ik je vroeger al vertelde, wilde ze, net zoals haar grootmoeder, de kinderen stimuleren om eigen projecten uit te werken. Zij hoorde voor het eerst over Dewey spreken toen ze een studiereis maakte naar Groot-Brittannië, om enkele *actieve scholen*, zoals die zichzelf noemden, te bezoeken."

“Dewey heeft dus ook invloed gehad op de wijze van werken van uw moeder?”, vraagt Jeanne.
“Van mijn moeder, maar ook van een aantal voorlopers van de *LIEN* en in zekere zin ook van de ICEM. Ik denk aan Ligthart bijvoorbeeld, maar ook aan een streekgenoot van je. Edward Peeters was een onderwijzer uit Oostende, hij stierf enkele jaren voor de oorlog. Mijn moeder en ik hebben lang met hem in contact gestaan.”
Nu zegt John: “Kan je nog wat meer vertellen, vader, over die grootmoeder van me die ik nooit heb gekend?”
“Ik kan nog wat beters doen,” antwoordt Louis, waarbij hij naar een van de schappen van de bibliotheek loopt en een notaboekje ter hand neemt. “Hier heb je de nota’s die mijn moeder op het einde van haar leven schreef. Ik leen ze jullie graag, als jullie geïnteresseerd zijn.” Louis overhandigt hen daarbij het boekje dat hij als jongeling aan het bed van zijn moeder las (*Zie Loden tijden: Wat Jeanne aan Louis vertelde*).
Kort daarop verdwijnen John en Jeanne naar de kust voor verdere dansende voorbereidingen voor het huwelijk van Jeanne’s zus.

Het menu is wat fijner dan het eerste bruiloftsmenu dat ze samen te eten kregen. Het ziet er zo uit: *Huitres, Oxtail Claire, Langoustes en Belle-Vue et Coeur de Laitues, Couronne de Ris de Veau Cambacérès, Faisan Roti, Compote de Calvilles et Pommes Dauphine, Bombe Glacée, Gâteau Hyménée, Fruits et Desserts*.
John is blij Lucien terug te zien. Voor en na het huwelijksfeest brengt hij een deel van zijn tijd door in de steenbakkerij. Hij bekijkt de bouwprojecten waar Batiforvit de bouwstenen voor

levert. Lucien vertelt hem dat de CELKA zandsteenblokken tegenwoordig vaak naar Spanje worden uitgevoerd en dat hij van plan is in de volgende maanden met de afgevaardigd beheerder van de vennootschap naar Marokko te reizen. Hij legt uit dat de steenbakkerij reeds een lange weg heeft afgelegd. Als gevolg van de laatste oorlog ging het bedrijf failliet. Het is nu een naamloze vennootschap waar plaatselijke geïnteresseerden in investeerden. Hoewel hij erg enthousiast is met de verkregen patenten en die zich vertaalden in grotere bestellingen naarmate de bouwsteen beter gekend wordt, is hij persoonlijk minder gelukkig dat de nieuwe afzetmarkt zich net in een land als Spanje en haar protectoraat Marokko bevindt. Als *gemoedelijke anarchist* zoals hij zichzelf beschrijft heeft hij het moeilijk financiële transacties uit te voeren in dat land, bestuurd door een dictator met de hulp van erg conservatieve machthebbers. Maar hij is fabrieksdirecteur, hij heeft een goed product met interessante eigenschappen voor het Zuiderse klimaat en hij moet ook verantwoording afleggen aan de algemene vergadering van het bedrijf. Hij is immers *een radertje in een kapitalistisch georganiseerde wereld* zegt hij er nog bij en dat leidt vaak tot contradicties. Hij heeft ondertussen de opdracht gekregen om na te gaan op welke wijze het patent niet alleen in Zuid-Europa kan bekomen worden, maar ook in een aantal Spaanssprekende landen van Zuid-Amerika. En daarvoor legde het patentbureau hier contacten met een bureau in Madrid dat zegt gespecialiseerd te zijn in dit soort zaken voor de Spaanssprekende wereld.

Na de zomer begint John aan het laatste jaar van zijn

opleiding als letterkundig regent en Jeanne start haar eerste licentiaat wiskunde. Jeanne woont nog steeds in bij haar vriendin, in een voorstad van Gent. Er is een rechtstreekse tramverbinding tot vlakbij de Normaalschool, zodat ze vaak bij de familie Demeester over de vloer komt. John's broer Hans ziet haar graag komen want ze heeft altijd wel even tijd om naar zijn nieuwe creaties te kijken en ze ook te proeven, nu hij zijn talenten begint ten toon te spreiden als toekomstig banketbakker. Ook Louis stelt de bezoeken van Jeanne erg op prijs. Sinds ze het notaboek van Jeanne Teacher las, luistert ze graag naar Louis' verhalen over diens moeder. Jeanne, John en Louis brengen veel tijd door in de achterkeuken. Nu er minder personeel beschikbaar is, kookt Louis dikwijls zelf. Graciete is dikwijls onwel en brengt het grootste deel van haar tijd liggend door op de grote zetel in het salon. Ze fleurt eigenlijk enkel op bij het wekelijks bezoek van haar broer-koster, die hun vader opvolgde in de hoofdkerk van de belangrijke parochie waar de rest van de familie nog steeds woont.
Louis kan verassend speels uit de hoek komen en vaak duikt de oud-onderwijzer op in zijn verhalen. Op een dag vraagt John in het Tiense dialect of Louis er geen spijt van heeft de klas te hebben verlaten. Daarop antwoordt Louis: "Wat zijn moest, moest zijn" maar hij voegt eraan toe dat hij op de Normaalschool kan bijdragen om jonge mensen te interesseren voor algemene kennis en kennisoverdracht en zo de vervlakking kan tegenwerken soms bewust, maar vaak onbewust veroorzaakt wordt cultureel slecht gevormde kaders, zowel van openbare diensten als van ondernemingen. Ze laten zich veel te

gemakkelijk beïnvloeden door zuiver economische motieven om winst te maken en wat hij oppervlakkige zuivere kosten-bate analyses noemt. Hij voegt er lachend aan toe dat dit helemaal niet zijn interpretatie is van het liberalisme. Jeanne vindt het wel grappig dat ze vrij veel parallellen ziet tussen deze niet doctrinaire liberaal en de 'gemoedelijke links-anarchist' daar in Koksijde. Soms lijkt het wel of haar gemoedelijke anarchist zich beter beweegt in de wereld die opnieuw meer en meer door het kapitaal beheerst wordt en hoe langer hoe minder open staat voor humanistische ideeën. In de marge van die wereldstroom blijven kleine groepen zich inzetten voor volksopvoeding, volkshogescholen en participerend leren in verenigingen en coöperatieven. Alles bij elkaar beschouwt ze dat zowel John's als haar eigen vader zich discreet tot die kleine groep aansluiten. Net zoals andere jonge mensen van haar leeftijd, die als kind en puber de oorlog hebben beleefd, heeft ze naderhand haar steun betoond aan groeperingen en mensen die zich tijdens de oorlog steeds tegen de arrogantie van de bezetter en tegen de afbouw van de vrije meningsuiting bleef verzetten. Maar net als veel mensen van haar generatie schrikt ze nu terug voor enkele van die groeperingen nu goedschiks schijnen aan te nemen dat de afbouw van vrije meningsuiting verhinderd kan worden door de invoering van een ander soort beperking van de vrije meningsuiting. Ze is ervan overtuigd dat men de arrogantie niet het zwijgen oplegt door er een andere arrogantie tegenover te stellen. En dat is blijkbaar wat op dit ogenblik gebeurt, zowel in de Verenigde Staten als in de Sovjetunie. Ze ziet in beide gevallen machthebbers die zich opdringen aan staten en

volkeren tot opgelegde vereniging, waarbij met verschillende mechanismes hetzelfde wordt beoogt: wie de macht nam wil die bewaren, of het nu om politieke, financiële of economische macht gaat.

Daartegenover staat enkel meer algemene vorming voor alle bevolkingsgroepen, met een drempelverlaging voor kunst, cultuur en wetenschappen, meent Jeanne. Het optrekken van de leerplicht tot 15 jaar, op voorstel van onderwijsminister Pierre Harmel zou een kleine stap in de goede richting kunnen zijn. Helaas, zegt ze tegen Louis, is die regeringsbeslissing volgens haar weeral een strategie om meer publiek geld naar de katholieke scholen over te hevelen, dan een echte bekommernis om pedagogische voorstellen uit te werken die tegemoet zouden komen aan Comenius' *absoluut alle kennis voor absoluut iedereen*. Het is immers niet voldoende te beslissen dat iedereen langer kan leren. Er is ook begeleiding nodig van het lerarenkorps zodat dit afstapt van het klassieke massa-instructie model van jonge kinderen en adolescenten indien men ze leergierig wenst te houden. En op de inspecteurs na die het leerplan van 1936 blijven aanprijzen, doen weinigen iets hieraan. Die volgelingen van Célestin Freinet kan je op de vingers van een hand tellen. Ook de *Reformbeweging* heeft zich na de oorlog niet echt terug kunnen opbouwen. Zelfs over Pestalozzi, Steiner of Montessori horen Jeanne en Louis weinig of geen praktijkverslagen in Vlaanderen. Indien de praktijk bestaat zijn de beoefenaars ervan erg discreet. Uit Wallonië komen wel enkele verslagen over kleine privé-initiatieven, in Brussel blijft de Decroly-school natuurlijk ook actief, vooral nu

ze de moeilijke jaren van de bezetting definitief achter de rug heeft en zich gaandeweg verder uitbreidt.

Zowel Jeanne als John hebben plezier met de wijze waarop Mathieu Corman de universele verdedigers van de moraal provoceert. Het verhaal is twee jaar oud. Na enkele aantijgingen dat de boekhandel nogmaals verboden of moraal aantastende boeken te koop aanbiedt, staat in het uitstalraam in Knokke een kunstboek over Goya, ‘toevallig’ met een kopie van het schilderij *Maja Desnuda*. Dat ging te ver voor het Brugse gerecht en de eigenaar van de boekhandel wordt aangeklaagd wegens zedenschennis. Maar daarmee is het verhaal niet af. Toen Mathieu Corman voor de rechter verscheen, was zijn verdediging een nieuwe provocatie. Hij bracht Spaanse postzegels mee waarop hetzelfde schilderij afgebeeld stond met de vraag of het Brugse parket Generaal Franco van pornografie ging beschuldigen. De afhandeling sleepte tweejaar aan, maar op 13 februari van 1953 wordt de boekhandelaar vrijgesproken. Die vrijspraak komt net na de grote winterstorm die vele dodelijke slachtoffers eist in Zeeuws Vlaanderen en die bijna heel de Belgische kust onder water zet. Ook de benedenstad van Oostende (visserskwartier en winkelstraten rond het wapenplein) ligt, net zoals het Leopoldpark grotendeels onder water. In de Oostendse boekhandel staat er 75 cm vuil zout water tussen toonbanken en omgevallen boekenrekken. Die ene dag vernielt het water 22.000 boeken. John stelt ironisch vast dat de Noordzee een bekwamer inquisiteur is dan het Belgische gerecht als het gaat om het vernietigen van

boeken die niet door iedereen gewenst worden.
Maar de verdedigers van de moraal blijven van zich laten horen. Het jaar na de grote overstroming zal Jeanne John —die ondertussen zijn legerdienst aanvatte — weten te vertellen dat er bij Corman gedurende korte tijd een etalage rond het boek *Histoire d'O* te zien is, waarbij de illustraties van Leonor Fini in de kijker worden gezet. Het gerechtshof van Brugge slaat een hele stapel boeken aan die de stempel pornografie krijgen. Daarop hoor je in Oostende dat Mathieu Corman bij de uitgever in Parijs een nieuwe lading haalt. Wanneer Lucien er de zaakvoerder Kermarrec over aanspreekt, dan knipoogt die…

Begin maart 1953 komt het bericht uit de Sovjet Unie dat Jozef Stalin is overleden. Dit wordt door de socialistische en communistische partijen en sympathisanten in de rest van de wereld met gemengde gevoelens ontvangen. De meest orthodoxe volgelingen van de Sovjet-politiek openen alle rouwregisters en belichten de inzet van het door Stalin's vertrouwelingen gevoerde beleid met als doel de massale industriële modernisering en de uitbouw van grootse schoolprojecten om zo de thesis te verantwoorden van de ontwikkeling van het socialisme in één staat. Andere marxisten verwijten Stalin voor de geleidelijke verglijding naar een door de Staat gestuurd kapitalisme dat duidelijk niet het welzijn van alle inwonenden ten goede komt. Socialisten en sociaal-democraten beschouwen de dood van Stalin als het eindpunt van een leninistisch-stalinistisch tijdperk in Oost-Europa. Of hierop een meer kapitalistische of een meer coöperatieve minder op economische criteria gevoerd beleid zal volgen, valt

af te wachten. Onder progressieven en hun organisaties bestaat nu wel een brede consensus dat de humanistische ontwikkeling van een niet op economische criteria van bezit en verrijking gebaseerde maatschappij moeilijk zal zijn zolang er belangengroepen bestaan voor wie bezit, macht en onderdrukking van anderen — op eender welke wijze — de basis vormt van hun wereldbeeld. John en Jeanne blijven daarenboven voorzichtig bij het horen van die progressieve organisatie. John meent vaak wat hij bestempelt als 'valse pluralisten' waar te nemen die even arrogant eigen meningen aan anderen opdringen in plaats van samenwerkingsverbanden aan te gaan die de waarborg voor vrijheid in handelen en denken van iedereen als leidraad hebben.

Maar John heeft ondertussen wat anders aan het hoofd. Na zijn studies in juli van vorige jaar te hebben beëindigd, werd hij opgeroepen om zijn legerdienst te vervullen. Die duurt tegenwoordig 18 maanden. In augustus ondergaat hij de algemene opleiding die alle rekruten te beurt valt in de kazerne van Aarlen, helemaal in het zuiden van land. Volgens John betekent dat vaak zinloos door slijk en modder kruipen, om daarna wapens, uniform en schoenen te doen blinken voor de hierop volgende inspectie. Het vervelende is dat dit ook bepaalt of men op weekend verlof kan of niet. In zijn eerste brieven over de perikelen tijdens de basisopleiding heeft John het over wacht lopen op drassige grond, wat hem ontstoken voeten bezorgt of vormen van eczema. Toch wil hij zich zo weinig mogelijk ziek melden om het weekend verlof niet in het gevaar te brengen. Een gesprek met Lucien over diens oorlogservaring waarbij

jonge mensen naar het front werden gestuurd zonder of met te weinig opleiding overtuigt hem maar half van de noodzaak van zijn eigen opleiding. Hij meent dat de opleiding van de soldaten zich nog steeds baseert op voorbije oorlogen. Louis zegt daarop dat het positieve hiervan is dat dit zou kunnen betekenen dat de legerleiding ervan uitgaat dat oorlogen inderdaad tot het verleden behoren. Daarop maakt John zich behoorlijk kwaad. Hij ziet de ironische twinkeling niet in Louis' ogen. Hoe kan zijn vader zo iets zeggen, foetert John, wanneer je op verschillende plaatsen machtsontplooiingen ziet; kijk maar naar Indochina, waar Franse troepen een neo-koloniale oorlog voeren in de hoop te behouden wat de regering beschouwt als legitiem Frans bezit, tegen de wil van de plaatselijke bevolking in.

"Bovendien loopt het gerucht dat er over alle landen die zich aansloten bij de NATO een voortdurende oorlogsdreiging hangt," gaat John verder: "Ik wil helemaal niet deelnemen aan de bezetting van Duits gebied, en toch is de kans groot dat ik na de instructie in Aarlen naar Soest of Weet-Ik-Veel wordt gestuurd, om samen met de Amerikanen would-be oorlogje te gaan spelen. En sinds de spanningen tussen Amerikaanse en Sovjet-leiders nog groter is geworden na de letterlijke afsluiting van de grenzen tussen de Duitse Bondsrepubliek en de Duitse Democratische Republiek heb ik nog meer het gevoel dat we stropopjes zijn voor de Amerikaanse legerleiding."

"Ben je uitgefoeterd?", vraagt Louis. "Dan kan ik je voorstellen je te informeren hoe je diploma als letterkundig regent te laten gelden in het opleidingscentrum in Aarlen zelf. Wellicht kan je er nuttig zijn voor die rekruten die van de legerdienst willen

gebruik maken om het lager middelbaar onderwijs te beëindigen."
John is op slag kalmer: "Weet je, de gedachte dat ik daar ergens in Duitsland terecht kom en daardoor tijdens de weekends zonder dienst niet naar Koksijde of Gent kan treinen is me onverdraaglijk." Louis knikt. Hij weet heel goed dat dit soort verplichtingen zwaar kunnen wegen.
Lucien begrijpt het nog beter. Hij spreekt zelden over zijn ervaringen in twee oorlogen, maar wanneer hij op een zondagmiddag een ongelukkige John naar het station brengt, is er zo'n moment. Hij heeft het even over de soldaten aan de Ijzer die nooit vooraf wisten wanneer er een aanval zou doorgaan en daardoor plots die paar dagen achter de frontlijn gingen verliezen waarbij ze een bad konden nemen, bijslapen, brieven lezen, of schrijven naar wie ze al lang niet zagen. John zit er een beetje verweesd naar te luisteren en denkt bij zichzelf dat hoewel hij die zure appel moet doorbijten, Lucien een volledige appelboom had moeten verwerken. En dan denkt hij ook weer aan hun gesprek over hoe oorlogen vooral slachtoffers maken onder de jonge bevolking die vaak niet op voorhand weet waar ze in terecht komt, of het nu om overtuigde patriotten gaat die zelf vrijwillig in dienst gaan, of over jongens die opgeroepen worden terwijl ze enkel thuis willen zijn om zich met hun eigen kleine dingen bezig te houden.

Na de basisinstructie en zijn bevordering tot sergeant, kan John de examens afleggen om als onderofficier aan het werk te gaan in het opleidingscentrum in Aarlen. Zijn overste had hem al verwittigd dat er een plaats vrijkwam en dat hij alle kans had

om hem in te vullen. Hij is vooral gelukkig dat hij niet naar Duitsland moet. Hij geeft les aan rekruten die voor ze in dienst gingen enkel de lagere school hadden doorlopen. En omdat geschiedenis ook op zijn regentendiploma staat, is hij vanaf september 1954 druk bezig met het catalogeren van documenten en voorwerpen uit de twee Europese oorlogen van deze eeuw. Er zijn plannen voor een oorlogsmuseum.

In februari 1955 neemt John afscheid van het leger. Hij aanvaardt een tijdelijke aanstelling als leraar Frans in het stedelijk onderwijs van Gent. Maar wanneer hij een maand later naar Oostende kan ook al naar het stedelijk technisch onderwijs dan twijfelt hij niet. Dat brengt hem dichter bij Koksijde. Bovendien kan hij er lid worden van de plaatselijke vliegclub. Hij huurt een appartement dicht bij het instituut waar hij na Pasen zal beginnen en neemt afscheid van zijn Gentse leerlingen. Blijkbaar heeft hij een goede indruk nagelaten. Hij heeft altijd hun afscheidsbrief bewaard:

Monsieur le professeur

Ce n'est même pas la fin de l'année scolaire; cette fois-ci ce ne sont pas les élèves qui changent, mais c'est le professeur qui s'en va. A peine quelques semaines pendant lesquelles nous avons été gratifiés de votre présence, que déjà nous devons nous séparer.

Néanmoins votre passage en 3 B n'a pas été trop court pour nous laisser apprécié vos bonnes qualités pédagogiques.

Au nom de tous mes camarades et en mon nom personnel, je tiens à vous remercier de vos bons conseils et de votre large esprit très compréhensifs à notre égard.

Je vous prie d'accepter un petit souvenir de nous tous et avec

toute la classe je dis: Vive monsieur Demeester et au revoir.

Een maand later leest John in de krant dat in de Poolse hoofdstad Warschau een pakt voor wederzijdse ondersteuning werd ondertekend door de Sovjet-Unie, Albanië, Bulgarije, Roemenië, de Duitse Democratische Republiek, Hongarije, Polen en Tsjecho-Slowakije. Sinds de oorlog is Duitsland nog steeds verdeeld in verschillende bezette gebieden. De Duitse Democratische Republiek, deel dat door het Sovjet leger is bezet werd hermetisch afgesloten van de door de Britten en Amerikanen bestuurde Bondsrepubliek. Het pact van Warschau wordt gelegitimeerd als zijnde een reactie op de toetreding van de Duitse Bondsrepubliek tot de NATO.

Ondertussen is er nog een derde verdedigingspact in de maak, dat enkele jaren later als Beweging van Niet-Gebonden landen zal bekend zijn. Regeringen willen zich allemaal verdedigen, hoewel ze allemaal zeggen dat ze nooit zullen aanvallen.

Uiteraard wordt er in de kringen waarin Lucien en John zich begeven druk gesproken over die recente ontwikkelingen, die bevestigen dat de oorlogshaviken volop aan de gang zijn om elkaar te beschuldigingen wereldhegemonie na te streven. Onder John's nieuwe vrienden zijn er die de aansluiting van de Bondsrepubliek bij de NATO een nieuwe schandalige Amerikaanse provocatie noemen, een militaire ditmaal, na de economische provocatie met het Marshall-plan. De Amerikaanse machtigste lobby's en grote industriëlen hebben immers met beide initiatieven hun gewenste industriële verrijking en culturele kolonisatie kunnen bekomen. Wie herinnert er zich nog dat het Marshall-plan bijvoorbeeld verplicht dat minstens

een derde van de films in de europese bioscopen uit het Amerikaanse Hollywood moeten komen.
Tijdens de discussies met links-socialisten heeft John van liberaal-progressieve afkomst, het af en toe moeilijk met de vaak klakkeloos aangenomen stelling dat alles wat in de landen onder Sovjet controle goed is voor het volk en alles wat in landen onder Amerikaanse controle slecht is voor het volk. Hij wijst op de verhalen over vervolgde protesterende burgers. Volgens zijn vrienden zijn dat gewoon mensen die nog te veel onder Westerse invloed staan. Hij vraagt zich af of onder Westerse invloed staan sowieso slecht is. Hij voert aan dat de protesten hier en ginds gelijkenis vertonen: het gaat over hoe leiders en machthebbers aan beide kanten zich gedragen en hun wil opleggen zonder rekening te houden met de leefomstandigheden van de gewone mensen. Daarop is het klassiek argument de goede medische infrastructuur in sommige van de socialistische republieken. Maar, zegt hij hierop, is onze medische infrastructuur gebaseerd op mutualiteiten dan zoveel slechter? Ook vindt hij dat, net als bij ons het geval is, wanneer over onderwijs gesproken wordt, men zich teveel beperkt tot het citeren van door regeringen ter beschikking gestelde gegevens, en te weinig observeert wat kinderen en jongeren in de lagere en middelbare school effectief leren. Hij kan het niet laten een uitspraak aan te halen toegeschreven aan de onlangs overleden theoretische natuurkundige Albert Einstein: *'Ik ken maar twee oneindige fenomenen: het heelal en de menselijke stupiditeit. En van het eerste ben ik niet helemaal zeker.'* John denkt dat je niet als kritisch denker geboren wordt, maar dat de begeleiding van de kinderen

bij hun leerproces essentieel is om te leren toestanden kritisch te analyseren. En hoe kan iemand die dogmatisch postuleert dat een bepaald maatschappijmodel beter is dan een ander nog kritisch denken over dat model dat hij verdedigt, laat staan anderen helpen er kritisch naar te kijken? Het is iets wat John zijn leven lang zal bezig houden en wat hem voortdurend doet nadenken over wat 'pluralist zijn' voor hemzelf betekent.

Ondertussen is Jeanne ook afgestudeerd en ze krijgt al snel een opdracht van lange duur in één van de belangrijkste openbare middelbare scholen van Oostende. Ze onderwijst er wiskunde, zowel in lager als in hoger middelbaar. Ze voelt zich vooral verwezenlijkt als ze met de oudere leerlingen het klasleerplan organiseert voor getallenleer en meetkunde.

John schenkt haar vaak boeken die hij opduikelt bij Corman over de geschiedenis van de wiskunde. Zo geeft hij haar een eerste druk van *A Concise History of Mathematics* van Dirk Jan Struik cadeau en ook het al wat oudere boekje van Marcel Boll *Les Étapes des Mathématiques*. Verder verdiept Jeanne zich in het werk van Gaston Bachelard. *La Formation de l'esprit scientifique* is een terugkerende inspiratiebron, wanneer ze nadenkt over lesplannen om mathematische structuren door te nemen met haar leerlingen. Ze probeert Bachelard te volgen bij het verzamelen en classificeren van methodologische, filosofische en psychologische obstakels die volgens hem de toegang tot kennis belemmeren. Zijn typologie van die obstakels en de illustratie ervan helpt haar. Ze stelt zelf ook de zinloosheid van de herhaling vast, aangezien begrijpen geen kwestie van herhalen is, maar, zoals Bachelard zegt, '*van het omverwerpen van de*

obstakels door het dagelijks leven opgestapeld'.
Op school is een vergissing te vaak gezien als een fout en een moeilijkheid een obstakel dat eerder vermeden dan overwonnen moest worden. De deterministische wetenschap elimineerde de problemen meent Bachelard. De nieuwe wetenschappelijke geest maakt een gecorrigeerde fout tot kennis en een overwonnen misverstand tot een begrip. De nieuwe onderwijsgeest ontdekt achter schijnbare onwetendheid een structuur die bestaat uit samenhangende representaties. De student die niet weet, is niet onwetend door nalatigheid of slechte wil; hij is enkel onderworpen aan representaties die hem afsluiten van andere manieren van concipiëren. Zijn verbeelding verhindert hem niet enkel te zien en te weten door hem van de waarheid af te leiden, maar dringt zich met geweld op. Je zou kunnen zeggen dat er zo iets is als de dynamiek van de onwetendheid. Te vaak blijft een student vaststeken in de wetenschap van de 18e eeuw, waarbij de huidige pedagogische obstakels geen licht werpen op eerdere epistemologische obstakels. Aan falende leerlingen slechte wil toeschrijven onthult de onwetendheid van de leraar, zegt Bachelard nog. En dat is precies wat Jeanne er ook over denkt. Begrijpend zijn als leerkracht is dus geen deugd, maar een educatieve noodzaak.
Door Bachelard te lezen leert Jeanne later het werk van Françoise Dolto over wie ze op een dag met haar kleindochter Joana zal spreken.

John en Jeanne trouwen op de vooravond van Kerstdag, zonder kerkelijke plechtigheid. Jeanne treedt daarmee in de sporen van haar ouders. Net zoals de meer behoudsgezinde

familie van Lucien's vader, is ook nu de streng katholieke familie van Graciete geschokt. Jeanne heeft verder al beslist dat eventuele kinderen niet gedoopt zullen worden. Ze wil consequent handelen ten aanzien van opgelegde rituelen door wie het geloof als een maatschappelijk religieus dogma ziet en niet als een persoonlijke nood.

Bovendien, grapt ze, verenigen we zo zonder moeilijkheden huwelijksmaal en kerstmaal met die familieleden en vrienden waarmee we graag de feestdagen doorbrengen, zoals we dat in andere jaren doen. John heeft heel wat diplomatie nodig om zijn moeder te overtuigen dat dit niet betekent dat ze de behoudsgezinde katholieke vleugel van de familie een kwaad hart zouden toedragen. Ze zijn uiteraard welkom zijn op hun huwelijksfeest. Lucien zegt het mooi, zo vindt hij: ze stoten niemand af, maar ze zien ook niet in waarom ze afgestoten zouden moeten worden omdat ze zich niet vinden in een kerkelijk ritueel, enkel omwille van anderen. Dat zouden ze bovendien echt zien als een gebrek aan respect ten aanzien van wie zich terug vindt in godsdienstige tempels. Het op kerstavond genuttigde huwelijksmaal is, bourgeoisie oblige, in het frans opgesteld: *Les fines de Zélande sur Neige* met Gewurtztraminer, *l'Oxtail clair, les Supremes de Sole a L'Orly* met Chateau de Maine 48, *Les Caissettes Vaudoises* met Chateau Clinet 43, *La Dinde Rotie Périgourdine* met Clos de la Margerie 37, *La Timbale de Homard Mauresque* met De Souza Bonville, *La Buche de Noel Glacée*, le Moka, Biscuits et Liqueurs.

Na hun huwelijk betrekken John en Jeanne een appartement in het rustige Mariakerke. Beiden staan in het onderwijs in

Oostende. Vaak ontmoeten elkaar na het werk in het centrum van de stad en doorgaans afgerond met een bezoek aan boekhandel Corman in de Adolf Buylstraat. Vooral John houdt van de inspirerende gesprekken met zaakvoerder Kermarrec. Hij ziet ze als een verlengstuk van de gesprekken met zijn schoonvader. Die heeft het tegenwoordig nogal eens over de periode tussen het einde van de *19de eeuw AD* en het einde van de 'tweede wereldoorlog'. Hij debatteert hierbij omtrent een algemeen verspreid romantisch idee dat de mensheid in haar zoektocht naar kennis het eindpunt zou hebben bereikt gewoon omdat alles geweten is. Daarbij hebben machthebbers, maar ook veel wetenschappers, een volgens hem catastrofale visie op opvoeding en onderwijs. Die bestaat erin dat de school enkel dient om wat door de elite geweten is in beperkte vorm door te geven aan de nieuwe generaties. Verder bezorgt men de bevolking liever spektakel dan wetenschap en daar zijn bioscoop, bioscoopjournalen, kranten, radio en lokale politiek erg geschikt voor. Lucien denkt dat het Nationaal Instituut voor de Radio-omroep daar haar steentje toe bijdragen, nu met de huis-bioscoop op regelmatige basis wordt geëxperimenteerd en waarvoor de naam televisie werd bedacht. Zelf zit hij veel liever met een glas wijn op het balkon van zijn dochters appartement om naar de zee te kijken in het gezelschap van een goede gesprekspartner.
John confronteert zich zowat elke dag opnieuw met het feit dat de school waar hij les geeft beperkte kennisoverdracht als regel hanteert. Zijn collega's zeggen regelmatig '*parels voor de zwijnen*' te werpen, waarbij hij onthutst vaststelt dat ze van hun

leerlingen effectief een heel negatief beeld schetsen. Op de tram, en tegenwoordig ook de bus nu de sporen van de stadstram die hij neemt worden uitgebroken, zitten ook studenten van de school waar hij werkt. Het valt hem op hoe die vlotte en adequate discussies hebben over technische aspecten van elektrische, twee- en viertaktmotoren in het plaatselijk dialect. Eigen aan dit dialect zijn de vele franse en engelse termen. In de klas stelt hij vast dat een in het Nederlands gevoerd gesprek nauwelijks mogelijk is. Hij kan de jongens niet warm maken voor een meer zuivere Nederlandse taal en veel van de in het leerplan opgenomen teksten bekoren hen helemaal niet. Echt interesse voor het Nederlands krijgen ze maar als hij hen voorstelt om motoren van tweewielers, auto's en vliegtuigen met elkaar te vergelijken, maar wel met de afspraak om hierbij Nederlands te gebruiken. *Vitessen* wordt versnellingspook of versnellingsbak, *joint de culasse* koppakking, *carter* oliepan, *bougie* kaars en *'freings'* remmen. Ondertussen krijgen cilinders, lucht- of waterkoeling, hydraulische leidingen en elektrische bedrading hun plaats in op technische informatie.

Enkele maanden na hun huwelijk schrijft Louis John en Jeanne dat hij op het spoor gekomen is van de Engelse vertaling van een tekst van Lev Vygotsky. In de Sovjet Unie worden zijn geschriften na dood van Stalin terug verspreid. Blijkbaar zijn onderzoekers en psychologen vrij snel geïnteresseerd in wat hij reeds een generatie geleden schreef over taalontwikkeling en denkvermogen. *'Mijn moeder'*, schrijft hij, *'zou zijn stellingen geapprecieerd hebben. De tekst die ik las komt uit een gespecialiseerd tijdschrift, en is niet gemakkelijk. Wat ik wel*

begreep is dat de bevindingen van deze jong gestorven onderzoeker in de lijn liggen met Piaget's vaststellingen. Hij hecht groot belang aan de taalontwikkeling, en de daaraan gekoppelde sociale interactie. Die interactie schijnt de beschikbare onderbouw te zijn om kinderen te begeleiden in hun ontwikkeling. De intellectuele ontwikkeling is dus niet geholpen met het behavioristische model van stimulus en respons dat de handeling oriënteert van de vele onderwijzers die leerprocessen gebaseerd op zuivere instructie ondersteunen met beloning en straf'.

Verder heeft Louis het over nieuwe Volkshogescholen, complementair aan wat de Lodewijk de Raet Stichting aanbiedt. Het initiatief gaat uit van een groep Gentse universiteitsdocenten uit socialistische hoek. Ze starten de Vereniging der Volkshogescholen ter popularisering van wetenschappen en kunsten op. Louis weet dat professor Massart voorzitter is. De algemene secretaris is Gustaaf de Leger, een jongeman die in Oostende woont. Misschien iets voor John? vraagt Louis. John spreekt er Lucien over aan en samen nemen ze contact op met de lokale afdeling van die vereniging. John heeft er bijna onmiddellijk een vriend voor het leven bij. Lucien krijgt graag de uitnodigingen voor de plaatselijke activiteiten maar blijft het druk hebben met de uitbouw van Batiforvit. Hij ondervindt heel wat moeilijkheden met het Spaanse bureau om hun patenten uit te breiden naar Noord-Afrika en Zuid-Amerika. Volgens enkele van zijn contacten zouden er bedrijven zijn die de patenten aanvechten omdat dezelfde productie van cellulaire blokken zandsteen al in gebruik was voor Batiforvit naar de Spaanse markt trok. Lucien had tot voor kort geregeld bezoek uit Spanje

om de locale fabricage te bestuderen en samen met het nationale patentbureau na te gaan of er ruimte is voor verdere bescherming van de door hem aangebrachte verbeteringen. Soms vraagt hij zich af of hij hieraan niet verkeerd had gedaan. Maar ondanks de spanningen op bedrijfsniveau, heeft Lucien wel een goede persoonlijke band met enkele van zijn bezoekers, wat dan weer leidt tot tegenbezoek van zijn kant, ondermeer aan Sevilla. En wanneer in de herfst van 1957 John en Jeanne de geboorte van Paulo aankondigen, komen er gelukwensen uit Spanje onder de vorm van een acrostichon. Lucien en Charlotte zijn al aan hun zesde kleinkind toe, maar Louis en Graciete zijn voor de eerste maal grootouders.

Op aandringen van Louis, brachten de bijna-grootouders een deel van de zomer in Oostende door. Jeanne moet het wat rustig aan doen en John is niet direct de meest bekwame chef-kok dus brengt Louis veel tijd door in de groentewinkel, bij de beenhouwer en in de keuken. Verder bezoekt hij de Oostendse bibliotheek waar hij het spoor terugvindt van Edward Peeters.
Tijdens een bezoek aan Lucien krijgt hij een *Canard Enchainé* onder ogen met een ironisch artikel over de alfabetisering van de kinderen in de Franse school: "*L'école qui embête: quand on ne l'est pas on le devient, qui l'est déjà le devient encore plus*". Het gaat over de explosieve situaties in de scholen van de 'banlieue' van Parijs, waar onderwijzers en kinderen volledig naast elkaar leven. De tekst vermeldt terloops de oud-communist Freinet. Ondermeer Georges Snyders valt hem aan in een artikel in het communistische tijdschrift *La Nouvelle Critique*. Verder beschuldigt Fernande Seclet-Riou, algemeen secretaris van de

Groupe Français de L'Éducation Nouvelle, Freinet van onwetendheid en megalomanie. Volgens de GFEN is Freinet niet het antwoord op de moeilijkheden in Franse onderwijssysteem. Makarenko en de school van de Sovjet-Unie zijn de lichtende voorbeelden. Louis grinnikt. Eerst was de *LIEN* en de *Education Nouvelle* een eerder anarchistische, soms socialistische bedoening waar ook niet doctrinaire liberalen hun onderdak vonden. Bij de opkomst van de landelijke internaten, vinden socialisten vrij snel dat de Education Nouvelle teveel bourgeois trekken heeft. De indertijd communistische Célestin Freinet verweet de franse sectie meer en meer niet praktisch genoeg te zijn, op het ogenblik dat intellectuelen uit de communistische partij hoe langer hoe meer greep krijgt op de GFEN. Die eerder intolerante figuren uit de wereld der onderwijswetenschappen werkten hem handig weg en werpen zich vandaag op als de redders van het vaderland met Makarenko en waarom niet misschien ook wel met de werkscholen van Pistrak. Dromen ze ervan Freinet naar een werkkamp op herscholing te sturen, of willen ze hem gewoon kwijt, zo vraagt hij zich wat sceptisch af.
Ondertussen verklaart Freinet zelf, tijdens een ICEM-congres: "*L'officialisation de nos techniques, ce serait le pire des choses*", iets wat Louis kan onderschrijven.
"Maar wil dat dan zeggen dat we nooit een openbare school zullen kunnen creëren waarin kinderen en leerkrachten samen het leerplan onder handen nemen en om het in functie van hun interesses te gaan uitwerken?", vraagt Jeanne.
"Mijn zoon heeft tegenwoordig een meer radicale visie dan ik," zegt Louis lachend, "maar ik moet toegeven dat ik overal

opnieuw het persoonlijk verlangen naar macht, ook in de wetenschappelijke wereld, de overhand zie nemen op een globale humanistische kijk op Kennis. In dit specifieke Franse geval, vermoed ik dat sommigen reïncarnaties denken te zijn van de ideologen van de revolutie van 1789."

"Ik heb nog maar weinig gelezen van en over die Célestin Freinet," zegt John, "maar ik weet wel dat de praktijk met kinderen en jongeren een goede leerschool is om te begrijpen dat leerkrachten niet leren luisteren en dialogiseren door middel van een soort Lancaster-instructie of recepten. Waarschijnlijk leer je als leerkracht vooral door foutenanalyse en praktijkbesprekingen en minder of niet door het toepassen van een vooropleiding waaraan je geen veranderingen mag brengen. En je moet toegeven papa, zelfs op de Rijksnormaalschool worden studenten te veel aangespoord tot het maken van wat ik gesloten voorbereidingen noem. Daar bedoel ik voorbereidingen mee die moeten dienen om de vragen van de leerlingen terug te brengen naar enkel datgene wat de leerkracht in een bepaalde les verondersteld wordt over te dragen. Mijns inziens zijn nogal wat universitaire onderwijswetenschappers die de dialoog voorstaan even goed enkel geïnteresseerd om ex-cathedra hun eigen visie op te dringen aan hun studenten."

Jeanne knikt. "Ik ondervind in elk geval slechts nu, in mijn beginnende praktijk, dat ik, laat ons zeggen, gemakkelijker mijn leerlingen tot een wiskundige taal kan brengen wanneer ik voortdurend samen met hen uitzoek waar, wanneer en waarom logische denkfouten in een redenering binnensluipen. Ik sta nog maar aan het begin, maar ik voel nu al hoe de ervaring die ik

aan het opdoen ben samengaat, niet enkel met mijn wetenschappelijke basisopleiding maar ook met mijn opvoeding thuis en met mijn algemene levenservaring."
"Comenius vroeg een school waar iedereen alles kon leren," zegt Louis nu, "en daar werd niet of nauwelijks op ingegaan. Pas wanneer de stedelijke bevolking toenam, zag wie de macht had de school als een oplossing, niet om kennis bij te brengen, maar om volksmensen in hun armoede onder controle te houden. Op een bepaald moment werd de school voorgesteld als het instrument om iedereen te leren lezen en schrijven. Maar dit massificatieproces faalde op veel plaatsen. Men wilde, zowel in kerkelijke als in seculiere middens, genormaliseerde leerprocessen waarbij sommigen een vals gelijkheidsprincipe hanteren en anderen die minder hypocriet zijn gewoon luidop zeggen dat ze precies willen controleren wat op school gelezen en geleerd wordt. Ik kreeg er nogmaals een voorbeeld van uit Portugal. De instelling *A Voz do Operário,* waar mijn vroegere oorlogsvriend Alfredo me af en toe over bericht beschikt nu over 40 scholen. Zes ervan zijn eigen scholen, alle andere hebben een werkcontract met de instelling. In de dictatoriale context waarin ze werken is de enige bekommernis ervoor te zorgen dat arbeiderskinderen leren lezen en dat op dezelfde manier en met dezelfde teksten als de kinderen van de burgerlijke middens. Maar ondertussen gaan de kinderen van zowel de officiële als de clandestiene elite naar stedelijke colleges. Zo hebben ze meer armslag, ze kunnen naar het buitenland. Die Braziliaanse Paulo Freire, waar Alfredo me ook over sprak schijnt op het politiek karakter van het analfabetisme te wijzen. Je kan mensen leren

lezen en ze toch analfabeet houden. Alfabetiseren is meer dan ontcijferen of kopiëren."

Een persoonlijk gevolg van dit gesprek is dat voor de baby van Jeanne en John Paulo even vanzelfsprekend is als eigennaam, als voor Louis de eigenaam John was voor zijn zoon. De Demeester-tak van de familie blijft door naamgeving haar waardering betuigen voor wie opvoeding en scholing ziet als een recht op participatie en niet als een plicht tot scholing. En dat laatste is wat blijkbaar overal in deze tweede helft van het 119de hectojaar aan het gebeuren is: gaandeweg duikt er een wereldwijde leerplicht tot middelmatigheid op.

De kritische stemmen blijven zeldzaam. Wie over de macht van het woord beschikt in de opkomende onderwijswetenschappen is er vooral mee begaan om zijn eigen waarheid te verkondigen, wie in de praktijk staat heeft weinig tijd om zijn stem te laten horen, tenzij onder gelijken, om samen te leren. In de voorsteden van Parijs, waar *Le Canard* het over heeft, komt Fernand Oury samen met enkele andere onderwijzers die ervoor kiezen monografieën te schrijven en die samen te analyseren.

Paulo is een jaar oud wanneer grootvader Lucien een hartaanval krijgt. Hij moet enkele weken op rust en de hartspecialist probeert hem te overtuigen dat hij beter zijn pensioen kan aanvragen. Hij is tenslotte al 65. Lucien denkt er niet te lang over na. Batiforvit heeft haar tienjarig bestaan gevierd met een belangrijke portefolio waarin foto's staan van de vele gebouwen waarvoor de cellulaire zandkalksteen werd gebruikt zowat in heel België. Daar zijn ondermeer het bankgebouw van de Societé Générale op het Meiserplein in Brussel bij, het Hotel

Terlinck in Koksijde, het televisiezendstation op het paleis van justitie in Brussel, het Volkshuis in Oostende, de villa ’t Riet in Mariakerke, scholen, fabrieksgebouwen, naast heel wat villa’s en appartementsgebouwen in Brussel en aan de kust. Verder is er een “Drive Inn” opgenomen en het Cinemacomplex van de URSS op de Brusselse wereldexpo van dit jaar. Maar het patenten-dispuut blijft duren en hij beseft zelf dat hij te oud is om het bedrijf door dit complexe dossier te leiden. Hij heeft er de diplomatie niet voor, omdat hij zich er te persoonlijk bij betrokken voelt zodat hij zich opwindt en dat is net wat hij volgens de dokter moet vermijden. Dus besluiten hij en Charlotte naar Oostende te verhuizen waar twee van zijn kleinkinderen wonen en er nog een op komst is, en een actievere grootvaderrol op te nemen.

John heeft enkele maanden ervoor een 2PK Citroen Limousine Luxe gekocht. De splinternieuwe wagen kost 60.000 BF en heeft een 2-cilinder motor van 425 cc. Tijdens de verhuis van Koksijde naar Oostende stellen Lucien en John met enige verbazing vast dat ze in die kleine 2PK net iets meer kunnen laden als in de Ford Mercury van Lucien. Maar uiteraard rijdt de Ford, met zijn 3,7 liter motor sneller over en weer, zodat hij in snelheid wint wat hij in handigheid bij het laden verliest.

Enige weken later is er nog iemand verbaasd. Sinds twee jaar is de autosnelweg van Oostende naar Brussel in gebruik. Dus beslisten John en Jeanne de neven van Louis in Tienen te bezoeken. Maar in Leuven hebben ze pech en moeten ze de wagen in een garage achterlaten. De taxi-chauffeur die hen tot Tienen zal voeren is erg verwonderd als hij vaststelt dat hij de

bagage uit de 2PK niet allemaal in de bagageruimte van zijn Mercedes krijgt.

Nu Charlotte en Lucien in Oostende wonen, gaan Jeanne en John regelmatiger bij hen langs. Ze spreken over de dekoloniserende wereld en de hardnekkige weerstand tegen die dekolonisatie vanwege vroegere en nieuwere bezetters. In Cuba heeft een groepje onder leiding van Fidel Castro op 1 januari 1959 de macht gegrepen na een vroegere mislukte staatsgreep. Cuba was de laatste jaren een soort achtertuin geworden voor veel Noord-amerikanen en Lucien voorziet problemen. Hij veronderstelt dat de animositeit tussen het nieuwe Cubaanse beleid en het establishment van de Verenigde Staten de Sovjet leiders er zal toe brengen Cuba te steunen, zoals dat ook elders gebeurt, zowel in Zuid-Oost Azië als in Afrikaanse contreien, waar er gaandeweg meer verzet komt tegen koloniserende machten. De grote mijnuitbatingen en plantages komen zelden de plaatselijke bevolking ten goede en de uitbuiting laat er zich nog meer voelen dan waar de uitbuitende bezittende groepen zich vestigen. Toch worden ook daar arbeiders, landbouwers en mijnwerkers slecht betaald en zijn ze ondanks syndicaten en verenigingen weerloos tegen naamloze vennootschappen die werken in functie van kapitaal en winst voor de investeerders zonder zich hierbij ernstig te bekommeren om het werkvolk.
Jeanne trekt haar wenkbrauwen op. “Geloof je, papa,” vraagt ze, “dat slecht betaalde en slecht behandelde werkmensen die het te zwaar krijgen, een soort samenwerkende fascisten worden?”
“Samenwerkende fascisten? Een fascistische coöperatieve? Er vormen zich natuurlijk groepen die de vinger wijzen naar een

bestaande of imaginaire vijand om die dan te verdelgen, maar meestal zijn dat sterk hiërarchisch georganiseerde groepen, met een volksmenner voorop. En volksmenners houden graag totalitair getinte toespraken. Ze misbruiken hierbij religie, filosofie, of meer sociologisch getinte analyses. Solidariteit wordt een soort groepsverdediging en is altijd ***tegen*** iemand: tegen wie anders denkt, tegen wie een andere religie heeft, tegen wie het kapitaal in handen heeft, maar vooral tegen een makkelijk herkenbaar doelpubliek. Kijk maar hoe hier tegenwoordig tegen de Marrokkaanse of Algerijnse arbeiders, tegen de Italianen, de Spanjaarden of de Portugezen wordt gewaarschuwd. Crisis is de schuld van de vreemde arbeiders, niet van de op winst beluste investeerders. Vijfentwintig jaar geleden waren nogmaals de keer de joden de grote verantwoordelijken in Duitsland. En nu geven sommigen van hen anderen de schuld om te leven waar zij mogen wonen, ver weg van Europa en Rusland... maar de jaartelling die wij gebruiken begint wanneer zij ervan beschuldigd worden de leider van de christenen te hebben vermoord."
John glimlacht. "Ja, die geschiedenis kennen we ondertussen… elk voorjaar horen we het verhaal opnieuw, of we nu willen of niet."
"Maar," vervolgt Lucien, "uiteindelijk zijn dat soort verhalen en gevaarlijke fabels vooral een manier om een lokaal samenhorigheidsgevoel te cultiveren, in de zin van '*wij zijn goed en zuiver en de anderen zijn de boosdoeners*'. Jouw vader, John, haalt graag Dewey aan die zegt dat democratie met participatie en niet met representatie te maken heeft. De onderliggende

gedachte is dat die participatie verwerving van kennis inhoudt. We zullen moeten wachten om te weten of de nieuwe leiding in Cuba participatie zal mogelijk maken of gewoon een nieuwe representatie van een volk zal zijn dat met de veranderingen weinig te maken heeft… Maar waarom die eigenaardige vraag, Jeanne?"

"Ik las een opmerking van Célestin Freinet in verband met scholen die als volgt luidt: '*Demain il sera trop tard. Les enfants qui sont dans nos classes seront dans 10 ans les citoyens que nous aurons préparés. L'école que nous dénonçons autorise et même prépare les fascistes*.' En nu begrijp ik de laatste zin beter. De school die niet opleidt tot participatie is de school die volgelingen voor fascisten maakt, die de voedingsbodem vormt waar populisten en fascisten gebruik van maken om grote groepen slecht ingelichte en niet kritisch denkende mensen achter zich te scharen."

John denkt terug aan dit gesprek over participatie, democratie, bevrijding en onafhankelijkheid als hij enkele tijd erna voorbij boekhandel Corman loopt en ziet hoe een groot deel van de etalage in beslag genomen wordt door het ophefmakend boek *La Question*, van Henri Alleg. Het vertelt een horror-verhaal over de marteling van Algerijnen op bevel van het Franse leger, reden waarom het boek bij Zuidelijke buren in beslag werd genomen. Als we het over kennis hebben, zo overpeinst hij, denken we natuurlijk aan wetenschappen, kultuur, kunst, en de uitnodiging aan kinderen om aan wetenschappen, kunst en kultuur te doen. Maar we moeten ook denken aan de informatie die gefilterd wordt door wie volgens

eigen zeggen de macht heeft, zodra die informatie wie die macht heeft in een slecht daglicht plaatst.
Wat John nooit geweten heeft is dat het nog steeds vrij cosmopolitische Oostende bezoek kreeg van Ives Montand en Simonne Signoret. Dit als progressief gekende koppel uit muziek- en filmwereld kwam bij Corman langs en over de boekhandel en beheerder Kermarrec, schrijft Simonne Signoret later: *'De boekhandel was ruim en luxueus ingericht, zoals alle gebouwen en winkels in dat Biarritz van de Noordzee. De boekhandelaar was niet jong meer, hij zag eruit als een echte boekenliefhebber, niet als een handelaar in boeken. Ik vroeg drie exemplaren van* La question, *hij nam me een ogenblik op en knikte: "U doet er goed aan er drie te nemen," zei hij, "aangezien u uit een land komt waar je geen boeken meer kunt lezen." Hij zei het zonder met zijn ogen te knipperen, met diepe verachting en een grote, kille woede. Toen hij me mijn geld teruggaf voegde hij eraan toe: "En wat doet u, behalve boeken kopen, aan wat in uw naam wordt aangericht?" Ik mompelde: "Niet veel." Hij zei geen "Dag mevrouw", negeerde me volledig toen ik de winkel uitging en pakte het boek weer op waarin hij voor mijn binnenkomst had zitten lezen.'*

In 1960 verlaat John het stedelijk onderwijs. Hij krijgt een aanbod deel uit te maken van een groep jonge pedagogische adviseurs voor een nieuw uit te bouwen parastatale instelling ten behoeve van kleine ondernemers en winkeliers die leerjongens of -meisjes in dienst nemen. De aangetrokken jongeren worden hoofdzakelijk uit het middelbaar technisch onderwijs weggefilterd zodra de theoretische druk van het

leerplan groter wordt. Falen op school is zoals steeds een persoonlijke zaak en geen institutioneel probleem. De jongeren verdwijnen van de schoolbanken en aan het algemeen onderwijsmodel moet niet gesleuteld worden. De herauten van het valse gelijkheidsprincipe zeggen eenvoudigweg: 'Ze hebben hun kans gehad en hem niet opgenomen'. Het is een soort bevestiging van een onderwijsmodel voor de betere klasse en waarin voor kinderen uit bescheiden middens alleen plaats is 'als ze het verdienen'. Enkele van John's collega's vragen hem verbaasd waarom hij zich in hemelsnaam wil bezighouden met de opleiding van 'gefaalden'. Hij antwoordt ironisch: "Misschien hebben jullie het nog niet gehoord, maar sinds het einde van de oorlog is het vergassen van ondermensen totaal verboden." Het wordt hem niet in dank afgenomen. Hij probeert met de werkgroep waarin hij wordt opgenomen een model uit te werken dat praktijk, beroepsopleiding en opleiding tot algemene kennis samenbrengt. Maar toch is hij er zich van bewust dat de werkgroep uiteindelijk het uitfilteren legitimeert van jonge mensen uit een systeem dat zichzelf voorstelt als het universele antwoord op een recht. Er is geen sprake van beroepskeuze na een universele opleiding tot kennis en wetenschap. De gedwongen keuze wordt maatschappelijk vroeger opgelegd aan diegenen aan wie het systeem niet in staat is te beantwoorden.
Louis merkt op: "Eigenlijk hebben jullie een soort Maria Montessori voorstel voor adolescenten."
"Hoe kom je daar nu op?" vraagt John verbaasd.
"Tja, ik moest denken aan de Nieuwe Educatie Beweging en Montessori's rol hierin. Ze stierf vorig jaar, en dus wordt er nogal

wat geschreven over haar nalatenschap. Ik stel vast dat er weliswaar weer een poging is om beter op de eigenheid van kinderen, in dit geval van adolescenten, in te spelen, maar wel enkel voor die beperkte groep die *'niet aan het systeem beantwoordt'*. Wat doet men in de school voor kinderen en jongeren binnen de leeftijd van de leerplicht om ze allemaal actief te betrekken, competenties te laten ontwikkelen en daaraan kennis te verbinden? Niet voldoende, zeg ik. Nogmaals wordt het idee om eerst zo breed mogelijk alle aspecten van de menselijke kennis te doorlopen vooraleer een beroep te kiezen afgedaan als een soort utopie. Dat is makkelijker dan zoeken op welke manier actief, interagerend en dialogiserend te werken met iedereen. Met Freinet zou ik zeggen dat het niet erom gaat om iedereen ***in** de schoolbanken te houden*, maar om iedereen ***uit** de schoolbanken te halen* en met iedereen praktisch te werk te gaan. En als ik het heb over samen werken, dan bedoel ik daar niet die staatssocialistische variant mee van het uitvoeren door een collectief van een centraal geplande markteconomie, maar heb ik het over het stellen van vragen die tot projecten leiden die vervolgens bij hun uitwerking kennisvergaring voor de hele groep inhoudt."

Hoewel er binnen Europa een relatieve rust heerst en er geen openlijke gewapende conflicten zijn tussen Staten, is dat op wereldvlak lang niet het geval. In Zuid-Oost Azië woedt een oorlog in Vietnam, aangewakkerd door de steeds grotere communisten-haat vanwege de leiders van de Verenigde Staten van Amerika en de grote industriële lobby's. In Tibet wordt de plaatselijke bevolking belaagd door de communistische leiders

van China, vooral om religieuze redenen. In Afrika veroorzaken regeringen van Europese koloniserende landen met hun politiek meer en meer gewapende conflicten, waaronder de plaatselijke bevolking lijdt. Lokale groepen en leiders grijpen naar de wapens in enkele gevallen gewoon als een wanhopige verdediging tegen de ondergane agressie. De reactie laat niet op zich wachten en, in meerdere of mindere mate, van Portugal tot Nederland, over België, Frankrijk, Spanje en Groot-Brittannië mobiliseren de regeringen weeral eens jongens om te gaan strijden in overzeese gebieden, provinciën en kolonies, zoals Europese machthebbers naar bezette gebieden verwijzen. In de Verenigde Staten van Amerika roepen legerleiding en regering op massaal de wapens op te nemen tegen allen en iedereen die '*een gevaar voor de Amerikaanse waarden en voor de Amerikaanse economie*' betekenen. In den beginne geloven veel jonge mensen dat ze die verre volkeren zullen 'bevrijden'.

Kinderdorf Pestalozzi krijgt er dus naast de Europese kinderen wezen bij uit Tibet, Korea, Tunesië, Ethiopië, Vietnam, Cambodja en Libanon. John stelt vast dat er over kinderen uit Palestina niet wordt gesproken. Nochtans is er sinds 1948 een niet aflatende explosieve verhouding tussen de in de Palestijnse gebieden residerende bevolking en de steeds toenemende instroom van joodse immigranten. Die migratie werd, na 1946, gewettigd door de creatie van de staat Israel bekomen door internationale onderhandelaars die wel reserves hebben ten aanzien van migratie naar eigen contreien maar niet naar een gebied dat door drie godsdiensten als moederland wordt opgeëist. Bovendien is er een vrij lange geschiedenis van

bloedige conflicten aangewakkerd door kleine groepen fundamentalisten binnen elk van die drie godsdiensten, denkt John nog.

Zoals altijd interpreteert John internationale spanningen en gewapende conflicten als het resultaat van de voortdurende strijd tussen heersers uit verschillende plaatsen in de wereld, waarbij ze hun eigen ervaring met geloof of religie als alibi gebruiken om hun lust naar geld en eigendommen weg te moffelen. Voor John herleidt die lust naar geld en bezit zich tegenwoordig tot twee antagonistische stellingen die beiden bezit wel als een natuurlijk fenomeen beschouwen. Voor de enen is dat geld en bezit collectief geregeld, voor de anderen individueel, wat aanleiding geeft tot een communist-kapitalistische denkwijze of tot een liberaal-kapitalistische denkwijze. Maar, zo grapt hij vaak, ze aanbidden allemaal hun eigen gouden kalf. Daarbij tonen de leiders van de liberaal-kapitalisten openlijk dat ze de beste delen van het kalf voor zichzelf behouden, terwijl de leiders van de communist-kapitalisten wel doen alsof ze het kalf gelijk verdelen, maar heimelijk toch de beste stukken voor zichzelf behouden. John kan zich moeilijk een harmonische verhouding tussen de mensen op wereldvlak voorstellen indien geen komaf gemaakt wordt met het concept zelf van bezit en het geloof dat geld meer is dan enkel een standaard om het ruilen van goederen te vereenvoudigen. Bovendien, denkt hij, als goederen niet bezeten zijn, dan moet er ook niet geruild worden.

John lacht bij zichzelf met een ongebruikelijke metafoor: runderen bestaan niet enkel uit *filet Mignon*, en niet iedereen

lust filet Mignon. Maar als je een hiërarchie instelt en een rangschikking maakt van de beste naar de slechtste stukken waarbij je zelfs niet eetbaar eetbaar maakt, dan zal je ook al snel iemand hebben die bepaalt wie recht heeft op de filet Mignon en wie er geen recht op heeft. En dan gaan de niet eetbare stukken als vanzelfsprekend naar wie geen rechten heeft, terwijl wie liever lever eet toch de filet opeist, omdat dit een hoger hiërarchisch statuut geeft. Hoeveel beter zou het niet zijn er gewoon toe te komen dat iedereen zich kan voeden en daarbij eten wat hij het liefste eet en met mede-liefhebbers van een zelfde stuk te delen, in plaats van te concurreren om te verkrijgen wat ze eigenlijk niet lusten.

Jeanne lacht ook vaak om de gelijkenissen en metaforen van John. Zelf denkt ze na over pluralisme. Sinds haar studententijd heeft ze moeite met de manier waarop de kerkleiders in Vlaanderen controle willen behouden over de formele instituties die de leerplicht garanderen. Met controle bedoelt ze de manier waarop conservatieve groepen, via de kerk, proberen te voorkomen dat iedereen toegang krijgt tot de basiskennis die de mensheid in de loop van de tijd heeft verworven. Ze heeft moeite met wat zij de mystificaties en weglatingen noemt niet enkel vakkundig in de voorgestelde curricula geïntroduceerd door autoritaire heersers, maar ook door de wijze waarop leraren hun eigen interpretatie van die curricula geven. En voor Jeanne ligt hier wat zij beschrijft als *de paradox van het pluralisme*. Ze gebruikt graag de verzamelingenleer om haar ideeën te verduidelijken. Om alle kinderen te ondersteunen bij het verwerven van kennis en menswording, ziet zij twee

verzamelingen. Er is een sociaal erkende verzameling **D** van denkwijzen, ontwikkeld in ontmoetingsplaatsen, eventueel Scholen. Verzameling **D** bevat de menselijke erfenis van alle hypothesen die theorieën in natuurwetenschappen of menswetenschappen mogelijk maken. Hypotheses verschillen van elkaar of zijn zelfs tegenstrijdig, zowel in de natuur- als in de menswetenschappen. Er zijn al lang bestaande hypothesen die een theorie suggereren en recent ontwikkelde hypothesen die een dergelijke theorie bevestigen, weerleggen of aanvullen. Verzameling **D** is gerelateerd aan verzameling **M**. Elementen van verzameling **M** zijn alle mensen die bijdragen aan het formuleren van hypothesen. Die kunnen deel uitmaken van een groep, een gemeenschap, een samenleving, een natiestaat, enz.. **M** bevat deelverzamelingen. Dat kan H (heersers), I (minderheid), K (kinderen), O (onderdrukten) enzovoort, zijn.

Pluralisme bestaat uit het aanmoedigen van vrij denken – sommigen zeggen kritisch denken. Na kritisch over hypothesen te hebben nagedacht, kiest ieder voor zich welke hypothesen over de natuurwetenschappen te willen verdiepen of onderzoeken, en welk menswetenschappelijk referentiekader te willen toepassen, en daarbij de duurzaamheid van die hypothesen te bestuderen. In pluralistische contexten komen grote aantallen veel-op-veel-relaties voor.

Dit is anders in niet-pluralistische contexten, wanneer de deelverzameling H van **M** de elementen bevat die duidelijk het meeste geld, de meeste macht, stemmen, krachtige mythen of religie, enz. hebben. Die tot H behorende elementen hebben de neiging om hun gekozen hypothese of referentie raamwerk op

te leggen. In een niet-pluralistische context wordt vaak aangestuurd veel-op-veel-relaties te vermijden. In sommige situaties zijn relaties **M**\H tot **D** zelfs verboden relaties. Stel dat heersers de meerderheid van een staat uitmaken, ongeacht hoe deze tot stand is gekomen, het Rooms-katholicisme tot staatsreligie maken, dan geldt dit voor iedereen die daar geboren is of er komt wonen. Als de meerderheid de Islam of het Boeddhisme tot staatsreligie uitroepen, geldt dat ook voor iedereen. Mogelijks worden afwijkingen niet getolereerd. Hetzelfde geldt voor het aangenomen economische model, voor de regels met betrekking tot kleding, kapsel, seksualiteit, enzovoort. Wie zich niet onderwerpt moet weg (is niet langer element van **M**), wie niet weg is is gezien (deelverzameling G), wie gezien is wordt vervolgd in de naam van de meerderheid die aanvoert dat enkel door hen aangenomen relaties correct zijn en ze dus de wet stellen.

In pluralistische contexten echter duikt onmiddellijk de paradox van de niet veel-op-veel relatie op. Wanneer pluralisme inhoudt dat er geen verplichte onderwerping is aan de visie van elementen uit deelverzameling H, dan zijn alle referentiekaders mogelijk, ook diegenen die inhouden het spreken en handelen te beletten aan wie een ander referentiekader koos. Sluit men dit soort referentiekaders uit, dan zal wie die kaders aanhoudt dat beschouwen als een aanval op het pluralisme. Een spirituele leider, een politieke leider, een economische leider (element van H) krijgt zo de mogelijkheid een pluralistische maatschappij niet pluralistisch te noemen omdat hij niet het recht heeft vrij te denken en te handelen, wat in dit specifiek geval betekent om

anderen het zwijgen op te leggen, te ridiculiseren of te kleineren.
Is pluralisme een menselijke utopie, of is pluralisme een een model waarbij deelverzamelingen H van **M** vermeden worden met de premisse dat geen plaats is voor hiërarchieën in de verzameling mensen die bijdragen tot het formuleren van hypotheses? En kan een gemeenschappelijke opvoeding in verscheidenheid in combinatie met algemene toegang tot kennis tot een samenleving leiden waarin iemand die meer weet op een bepaald vlak altijd complementair is met wie meer weet op een ander vlak? Kan dat de verzoeking tot rangschikkingen en hiërarchie vermijden?

In de lente van dit jaar wordt Paulo's zus Anne geboren. In het dorp ver in het binnenland van Portugal ziet Maria Coelho het levenslicht bij een koppel jonge landarbeiders. Zoals het grootste deel van de bevolking in het rurale Portugal hebben haar ouders drie jaar lagere school doorlopen vooraleer ze met de familie ingeschakeld werden in de arbeid op het veld. Pas sinds dit jaar is de schooltijd terug op vier jaar gebracht, nadat dertig jaar algemene schoolplicht voor één graad van 3 schooljaren. Maria's vader is één van de weinige hoeders van runderen in het dorp. Hij begeleidt kuddes van een *latifundia* in de buurt te paard of muildier. De dichtstbijzijnde dierenmarkt ligt op zo'n goede twintig kilometer van het dorp, de graasgebieden tot op vijftig kilometer. Te paard is hij een stuk mobieler dan de schapenhoeders, die zich gewoonlijk te voet verplaatsen en lange tijd bij de kuddes blijven, ver van thuis. Sommige mannen worden ingezet bij het afhalen van kurk. Dit is een delicaat

werk, waarbij de opleiding doorgaans van vader op zoon wordt doorgegeven. De jongens moeten leren omgaan met de bijlen waarmee ze de schors van de kurkeik op bepaalde hoogtes insnijden, waarna lange repen van die schors worden afgehaald met behulp van de steel van de bijl. Hoe breder en langer die repen zijn, hoe meer de opkopers ervoor betalen. De vrouwen van het dorp bewerken het land volgens de seizoenen: zaai- en plantgoed verzorgen in het voorjaar en dan achtereenvolgens graangewassen, kikkererwten, tuinbonen en olijven oogsten. Bij de pluk van de olijven zijn ook mannen betrokken. Maria's moeder en tantes hebben de faam goede werkkrachten te zijn bij een van de *latifundia* op zo'n zo'n twee uur gaans van het dorp. Tijdens drukkere oogstperiodes blijven ze op het domein slapen. Kort na de geboorte van Maria dient haar moeder zich met haar zussen aan voor de zomer- en nazomer-oogsten. Hierbij draagt ze de baby in een grote sjaal. Als dagarbeidster op het land wordt ze enkel betaald waneer ze werkt, en het jonge gezin heeft het geld hard nodig.

Veel verder zuidwaarts is Belgisch Congo nu Republiek Congo. In België gaat de discussie over de toespraak van de jonge koning tijdens de onafhankelijkheidsceremonie. Voor velen was die wel erg ongelukkig, voor anderen door de verantwoordelijke regering slecht voorbereid, volgens nog anderen een provocatie van wie in het onafhankelijke Congo interesses blijft hebben bij de ontginning van mineralen en de aangelegde plantages. Voorstanders van de dekolonisatie prijzen eerste minister Patrice Lumumba voor zijn antwoord, waarin hij alle wrede aspecten van de Belgische kolonisatie aanhaalt en veroordeelt. Hij zegt

ondermeer: ‘*Wij hebben dwangarbeid gekend in ruil voor lonen die veel te laag waren om voldoende te kunnen eten, ons waardig te kleden of te wonen of om onze kinderen als dierbaren te kunnen opvoeden*’.
Dat alles vormt een enorm contrast met de sociale regels waar Jeanne gebruik kan van maken. Ze heeft recht op betaald zwangerschapsverlof na de geboorte van Anne. John kan enkele dagen per week naar de gratis kleuterschool niet ver van huis. Verder hebben John en Jeanne een jonge vrouw in dienst, die niet alleen het hele huishouden op zich neemt, maar ook voor de kinderen zorgt telkens Jeanne daarom vraagt. Wanneer ze in september haar werk op school terug opneemt, zijn de kinderen al goed vertrouwd met hun vervangmoeder overdag.

De dokter heeft Lucien aangeraden het auto besturen te laten. Hij schenkt zijn Ford Mercury aan zijn dochter. Ze maakt er weinig gebruik van. John spoort regelmatig naar Brugge of naar Brussel waar de kantoren van zijn dienst gevestigd zijn en op die dagen voert Jeanne hem met de 2PK naar het station, vooraleer naar school te gaan. En de dagen dat John buitendienst heeft en patroons bezoekt in de provincie, verkiest Jeanne de tram boven het gemanoeuvreer met de grote Ford.
Datzelfde najaar is er in verschillende landen bij de oudere bevolking en chronische zieken een vaccinatiecampagne op grote schaal tegen een nieuwe variant van de griepvirus. Tot dan probeerde men zich te beschermen tegen infectie met maskers en ontsmettingsmiddelen, terwijl sociale afstand werd aangeraden. Maar toch stierven de laatste drie jaren wereldwijd ongeveer een miljoen mensen aan het virus. De vaccinatie moet

verdere pandemie te voorkomen. Die roept bij Louis droevige herinneringen op. Hij vertelt hoe in 1918 en 1919 miljoenen mensen stierven tijdens een andere griep-pandemie. Daarbij geeft hij nogmaals het relaas van de laatste dagen van zijn moeder op de hoeve in Tienen. Lucien vult het relaas aan met een beschrijving van de laatste weken van de oorlog, toen het Duitse leger aan het terugtrekken was en soldaten van zowat overal uit de wereld de vrijgekomen gebieden introkken. Zowel vermoeide soldaten als fel verzwakte burgers raakten gemakkelijk besmet en stierven. Pas tegen het einde van 1919 kreeg men een zicht op die wereldwijde tweede catastrofe na de catastrofe door de loopgravenoorlog veroorzaakt.
John vertelt hierop dat hij op de trein een gesprek had met een specialist in microbiologie die de reële mogelijkheid opperde dat dit soort epidemies in de toekomst zullen toenemen, gewoon omdat mogelijke infectiehaarden en snelle besmetting toenemen naarmate de wereldbevolking groeit.

Grote bezitters en autoritaire kapitalistische machthebbers hebben weinig last van dit soort infectiehaarden. Mensen die opkomen voor zelfbeschikkingsrecht beschouwen ze als een veel groter infectiegevaar voor hun belangen. Ook in België. Hier wordt voortdurend tegen de regering Lumumba gestookt met de hulp van de inlichtingendienst van de Verenigde Staten. De Belgisch gezinde bevolking uit Katanga zou moeten geholpen worden om onafhankelijk te worden van de Republiek Congo. Lucien vermoedt dat grote belangen in de mijnsector hier de oorzaak zijn van het nauwelijks verborgen gemanipuleer. Hij is ervan overtuigd als hij ziet hoe snel de staatsgreep van de

Belgisch en Amerikaans gezinde kolonel Mobutu slaagt. Bovendien is het overduidelijk dat Lumumba onder zeer verdachte omstandigheden werd vermoord op 17 februari.
Wanneer Lucien in april leest over de mislukte inval van ballingen in de varkensbaai in Cuba is het nogmaals bijna zeker dat ook hier grote kapitaalbezitters de hand in hebben. Hij is ervan overtuigd dat de Amerikaanse belangen meespelen en dat de voorzichtigheid door president Kennedy bij de behandeling van de zaak, hem wellicht duur te staan zal komen bij volgende verkiezingen.

In maart 1961 ruilt John zijn 2PK voor een Simca Aronde. Hoewel de wagen 89.000 BF kost, moet John daar maar iets minder dan de helft van neertellen, dank zij de grote inruilwaarde van de erg populaire 2PK. John legt uit dat nu de dienst zich uitbreidt en hij dus hoe langer hoe meer bezoeken moet afleggen in de provincie, een wagen met een betere verwarming geen luxe is. Lucien zegt glimlachend dat John hard op weg is om een verburgerlijkte linkse intellectueel te worden. Daarop zegt John dat hij niet denkt door naakt in een grot te wonen beter kan bijdragen tot een meer rechtvaardige maatschappij in België en in de wereld.

Op 1 mei sterft Paul Geheeb. Louis merkt met zachte ironie op dat voor wie ooit de *School of Humanity* oprichtte dit wel een heel symbolische dag is om te sterven.
“Maar die school was niet zomaar toegankelijk voor kinderen van arbeiders,” weerlegt Jeanne.
“Nee, je hebt gelijk. Paul was een soort non-conformist uit de gegoede burgerij. Hij wilde wel alle culturen van de wereld

verenigen, maar daar moest in zijn privéschool wel voor betaald worden…"
"Was die Paul Geheeb niet verbonden aan de *Beweging voor de Nieuwe Educatie*?", vraagt John.
"Ja," antwoordt Louis. "Hij stichtte het landelijk internaat dat nog steeds gekend is onder de naam *Odenwaldschule.* Maar na de opkomst van de nationaal-socialisten in Duitsland, week hij uit naar Zwitserland. Het is daar dat hij begon te werken aan het idee voor een interculturele school. Uiteraard was daar geld voor nodig en tijdens de oorlogsjaren waren niet veel mensen in staat het vrij hoge schoolgeld te betalen.
Na de oorlog waren er op een bepaald ogenblik plannen om samen te werken met het *Pestalozzi Kinderdorp*, maar uiteindelijk ging dat niet door. Je had er wel de basis voor een interculturele school, maar niet de fondsen om de project verder te ontwikkelen. Daarbij komt nog dat Corti, de oprichter van het Kinderdorp, en Geheeb niet helemaal op de zelfde lijn zaten. De *School of Humanity* volgde zijn eigen weg en eigenlijk, voor zover ik weet, dankt ze haar leefbaarheid vooral aan het strategisch inzicht van de vrouw van Paul Geheeb."

Tijdens de zomer is Corman niet enkel een pleisterplaats voor toevallige bezoekers aan de stad die op winderige dagen het strand voor de binnenstad verwisselen, maar ook komen er dan meer vaste klanten binnenlopen hopende op een gesprek met Kermarrec of met andere regelmatige klanten. John stapt de winkel binnen en komt midden in een gesprek terecht dat blijkbaar over Hemingway gaat.
"Is het juist dat Mathieu Corman hem heeft ontmoet tijdens de

Spaanse Burgeroorlog?”, vraagt iemand.
Kermarrec beaamt dat, en maakt er gebruik van om te wijzen op de verschillende titels van de onlangs overleden schrijver waarover de winkel beschikt, in het Engels, het Nederlands en het Frans. Al vrij snel blijkt dat de meeste aanwezigen de boeken van Hemingway slecht kennen. Wie kinderen in de humaniora heeft hoorde over *De oude man en de zee* is, nu dit boek bekroond met de Pullizer prijs in de literatuurlijst is opgenomen, nadat Hemingway de Nobelprijs won in 1954. De aanwezige klanten die zichzelf links gezind beschouwen vermelden natuurlijk allemaal *Voor wie de klok luidt,* hoewel John er velen stilletjes van verdenkt dat ze het boek nooit echt lazen. Zelf geeft hij grif toe dat hij bepaalde delen van het boek oversloeg. Daarop stelt John vast dat het gesprek over Hemingway enkel een zijsprongetje was in een discussie over de Muur die Berlijn in tweeën snijdt. Berlijn behoort immers deels bij Bondsrepubliek deels bij de Democratische Republiek. De voor- en tegenargumenten zijn niet nieuw voor John. De communistische vrienden zweren bij het adagio van de Sovjet Unie en de DDR dat wie naar de Bondsrepubliek overloopt door de Westerse propaganda hierheen gelokt wordt. De grenssluiting moet vermijden dat de westerse propaganda verder als een soort vergif de democratische en socialistische staat binnensijpelt. De sociaaldemocratische vrienden argumenteren dan weer dat het van weinig democratie getuigt om mensen te verbieden het land te verlaten. Laat ze vluchten, uiteindelijk speelt dat in het voordeel van wie een soort algemene gelijkgezindheid onder strikte controle als summum

van samenleving ziet. John blijft bij zijn eigen standpunt: als de leiding van een Staat de vrijheid van denken van de mensen beperkt tot vrijheid van overnemen wat de leiding denkt, dan is het dogma geïnstalleerd en kan je moeilijk van democratie spreken. Hij merkt ironisch op dat om consequent te zijn de regering van de DDR eigenlijk het pakt van Warschau zou moeten verlaten en aansluiten bij die van Albanië die de hervormingen in de Sovjet-Unie en de destalinisatie aldaar verwerpt reden waarom aansluiting wordt gezocht met de Chinese leiders. Het wordt even stil, waarna een van zijn communistische gesprekspartners opmerkt dat je over bepaalde zaken beter geen grapjes maakt. Voor John is dat net een teken dat er iets mis is: als je over iets geen grapje mag maken, dan heeft het dogma de controle al over de geesten van de mensen. Hij stelt vast dat het ijzeren gordijn waar koningin Elisabeth het over had meer dan veertig jaar geleden nu een nieuwe versie kreeg onder de vorm aangevuld met beton. Dit treft vandaag vooral de gewone burgers in plaats van de aristocratie. Tenslotte vraagt hij of in het oostelijk deel van Berlijn een Corman-boekhandel mogelijk is waar mensen openlijk met elkaar debatteren over hun uiteenlopende meningen in verband met beleidsopties. Uiteraard laat het antwoord van de sovjet-gelovigen niet op zich wachten: ginds is zo'n debat niet nodig, vermits alle beleidsopties genomen worden in het belang van het volk… John had het kunnen voorzien. Het heeft geen zin nog op te merken dat er in dat geval niemand zich geroepen zou voelen om de streek te verlaten.

Enkele maanden later herinnert hij zich dat gesprek, na een

bezoek aan een kleine installateur voor centrale verwarming. De man diende een aanvraag in om een leerjongen in dienst te nemen. John is nog verbaasd over de redenering die hij hoorde: “Ik ben blij dat ik als zelfstandige werk,” zei de installateur. “Ik ben mijn eigen baas, ik organiseer me zoals ik wil en ik heb geen politiekers nodig. Ik maak reclame en ik heb klanten. Niemand moet mij komen zeggen hoeveel chauffages ik moet installeren of dat ik er niet meer mag installeren omdat het zo gepland is. Maar goed dat de communisten de muur hebben gebouwd. Voor één keer hebben ze gelijk. Ze kunnen beter mensen met zo’n ideeën bij hen houden. Stel je voor dat ze hier zouden komen zeggen hoe we het moeten doen. Nee, ik zeg je: zelf beslissen, hard werken, en als het kan, een of twee leerjongens aan wie je zegt wat ze moeten doen, zonder een kik te geven. Dat is wat we nodig hebben, de rest is politiek gezever.” Hoe een dialoog opzetten met iemand die zo een gesprek start? John moet erover nadenken, want vandaag kwam hij er niet uit. Hij hoorde stilzwijgend de argumentatie aan en besloot enkel uit te leggen over de wijze waarop een patroon verwacht wordt om te gaan met zijn leerjongens… en dan zal hij… Plots doemt de bocht op vlakbij de spoorwegbrug. Hij was verstrooid, en het laatste wat hij denkt is dat hij de bocht te snel in gaat.

Wanneer hij tot het bewustzijn komt, merkt hij dat hij in het gras zit, naast een onbekende die hem aankijkt en zegt: “Ah, je bent daar… Maar man, jij hebt geluk gehad!” John kijkt de andere kant uit en kan nauwelijks een auto zien in het verwrongen wrak rond de betonnen verlichtingspaal in de

bocht… geluk gehad…
Het wordt een nieuwe auto. Omdat de wagen nog geen jaar oud was laat wat hij van de verzekering krijgt hem toe hetzelfde model te kopen voor een kleine 6000 BF meer. Maar goed dat de oude Ford nog wat opbracht. Geluk gehad…

In 1962 is binnen de Volkshogeschool een groep leden, waaronder John, ervan overtuigd dat er naast hun organisatie in Oostende ook plaats is voor een andere organisatie, van meer politieke inslag en met een progressief karakter. Samen richten ze het *Centrum voor Volksopvoeding* op. Een van de vaste gastsprekers is Bob Claessens. Voordrachten over dialectisch en historisch materialisme worden afgewisseld met geleide bezoeken aan musea en tentoonstellingen, waar Bob Claessens zich ontpopt als een welsprekende kunstkenner die op een sappige, humoristische toon zijn publiek onderhoudt. Wanneer hij over de verhouding tussen bezitters van kapitaal en werkende bevolking spreekt, gebruikt Bob graag eenvoudige voorbeelden. Over de Amerikaanse automobielcrisis zegt hij bijvoorbeeld: “Er is een crisis in de automobielnijverheid in Amerika. Zware crisis. Wat moeten nu de heren eigenaars en bankiers die achter deze fabrieken zitten doen om voort geld te verdienen? De mensen verplichten om auto’s te kopen? Het is veel eenvoudiger. In plaats van auto’s zullen ze tanks bouwen, enz. en zeggen: ‘Mijnheer, gij moet een tank kopen en die betaalt gij met uw belasting’. Iedere Amerikaanse staatsburger heeft al minstens een tank betaald. Hoeveel machinegeweren zoudt gij al betaald hebben met uw belastingen? Wanneer ge bedenkt dat meer dan de helft van onze lasten daarvoor worden

gebruikt. Gij hebt geen geld voor een naaimachine, maar men verplicht u een machinegeweer te kopen. In welke zak gaat dat kapitaal? In de zak van de bankiers en de financiers en fabrikanten van oorlogsmateriaal.”

Het Centrum voor Volksopvoeding brengt ook andere sprekers naar Oostende, over psychiatrie bijvoorbeeld, en er is ook interesse voor spreekbeurten over pedagogie en psychologie. Dit laatste onderwerp komt ook regelmatig in meer beperkte kring ter discussie. Wanneer John van vrienden verneemt dat in de Verenigde Staten teksten van Vygotsky zijn uitgegeven onder de titel *Thinking and Speech*, vraagt hij aan één van zijn contacten die ooit als jonge soldaat in het internaat van de normaalschool was ingekwartierd of hij hem een exemplaar van het boek kan opsturen. Het werk van Vygotsky interesseert hem. Het ligt helemaal in de lijn van zijn ideeën over het belang van de sociale en dialogiserende omgang tussen kinderen onderling en met volwassenen. Dat werd begin jaren dertig geformuleerd en toch is het slechts nu bekend geraakt. Wanneer hij met enkele van zijn vrienden, die radicale verdedigers zijn van een strakke hiërarchie in de communistische partij spreekt over de constructivistische aanpak, voert hij aan dat de stalinistische periode het kritische denken geen goed heeft gedaan, ook niet op gebied van de psychologie. Tegen zijn vader zegt hij dat het wel interessant zou zijn te weten hoe Freinet Vygotsky zou interpreteren, en ook of hij even enthousiast zou zijn geweest over de scholen in de Sovjet-Unie vandaag, als hij dat was toen hij als jonge onderwijzer ontmoetingen had met jongeren en onderwijzers tijdens de vroege jaren van de Russische

Socialistische Republiek.

Jeanne loopt bij Corman langs kort na het overlijden van Gaston Bachelard. Het is het moment om enkele van zijn werken te kopen, zoals vaak het geval is wanneer een auteur komt te overlijden. Ze maakt ervan gebruik om te snuisteren tussen filosofie en wetenschappelijke uitgaven. Wanneer ze daarna langs de kunstboeken loopt, kruist ze een rijzige zestiger die na een knikje in de richting van Kermarrec de winkel uitloopt. Jeanne vraagt of dat niet Prins Karel is die net buitengaat. Daarop krijgt ze als antwoord dat de man *Karel van Vlaanderen* is, een vrij regelmatige klant, bevriend met Mathieu Corman. Jeanne antwoordt hierop dat zij zich hem blijft herinneren als Prins Karel, de regent die de BSP-CVP regering volgde en de wet ondertekende die aan de vrouwen het recht en de plicht gaven om bij alle Belgische verkiezingen hun stem uit te brengen. Wanneer ze ’s avonds John vertelt over haar ontmoeting bij Corman, zegt die dat Kermarrec hem onlangs vertelde dat Corman bij heel wat marge-lopers gekend is. Uiteraard komen auteurs zoals Jef Geeraerts en Hugo Claus er over de vloer, maar hij vermeldt eveneens de franse provocateur Boris Vian die drie jaar geleden stierf en waarvan pas nu een boek in het Nederlands werd vertaald. En Prins Karel behoort blijkbaar ook tot de groep.
Daarop hebben ze het over Anne die binnenkort naar de kleuterklas zal gaan, nu Paulo na deze zomer aan het eerste studiejaar begint. Jeanne hoopt dat John er geen spektakel zal van maken zoals hij deed met Paulo. Toen die pas in de kleuterklas zat, observeerde John vanuit het venster de

speelweide van het buurtschooltje en ging hij Paulo halen, zodra hij zag dat hij aan het wenen was… John belooft wat meer geduld te hebben, maar dat hij toch niet zeker is of hij zich zal kunnen beheersen wanneer hij ziet dat een van zijn kinderen aan het wenen is, terwijl hij toch in de buurt is.

In het zuiderse Portugal is er voor Maria Coelho geen sprake van kleuterschool. Ze speelt met haar vriendinnetjes in de buurt van de beek niet ver van het dorp, terwijl haar moeder samen met de andere vrouwen de was doet, of in de velden van de *latifundia*, wanneer ze met haar moeder en tantes meegaat. Haar grootvader heeft beloofd dat hij haar en haar grootmoeder volgend jaar mee naar de beestenmarkt neemt, nu er daar in de stad een oom woont, waar ze kunnen overnachten. Opvangplaatsen voor kinderen jonger dan zes jaar zijn schaars, meestal in de *Santa Casa de Misericordia* van verschillende steden. Daarbij kan je niet echt spreken over kleuteronderwijs. Fröbelscholen zoals er een was in de wijk Estrela van Lissabon rond de eeuwwisseling zijn vandaag een mirage. Ook het werk van Irene Lisboa, die voor de staatsgreep van 1926 met de *Seara Nova* beweging onderwijs voor kleuters inrichtte, ondermeer in de Tapada da Ajuda van de hoofdstad werd in 1937 volledig opgedoekt. Op 9 oktober van dat jaar had het decreet 28.091 de officiële kleuterscholen gesloten met het argument dat ze teveel geld kostten en weinig aantrek hadden. Ze worden vervangen door de '*Obra das Mães pela Educação Nacional*'. De officiële visie is dat het opvoeden van jonge kinderen in de familie gebeurt en dat dit de belangrijkste taak is van de vrouw. Bij de *A Voz do Operário* duurt het tot september 1963 om voor

de eerste maal een klas te vinden voor kinderen van vier tot zes.

In september gaat Louis op pensioen. Hij is van plan alle informatie die hij kan vinden over de *Nieuwe Educatieve Beweging* en de daaraan voorafgaande actieve scholen wat te systematiseren. Daar wil hij ook bij opnemen wat hij nog kan vinden over Edward Peeters en diens werk voor Vlaamse Opvoedkundige Beweging (*de teruggevonden delen van dit werk werden gebruikt voor het schrijven van Loden Tijden - nota van Albert Auctor*). Zijn interesse in Edward Peeters nam weer toe nu hij zeker is dat zijn moeder ooit diens klas bezocht, toen Lucien er leerling was. Lucien had hem bij een van zijn bezoeken aan Oostende terloops verteld waarom hij Jeanne koos als naam voor zijn dochter. Uiteindelijk zal hij pas vanaf de zomer van 1968 aan die systematisering kunnen beginnen. Eerst wil hij proberen een overzicht te krijgen over de evolutie van de schoolplicht.

Begin 1964 is Lucien terug in het ziekenhuis opgenomen. Hij moet rust houden en de hartspecialist probeert hem daartoe te brengen, door naast ziektebriefjes met de medicatie ook culturele prescripties te geven. Op één van die receptbriefjes staat te lezen:

Note.

Le "Foudroyage" de Stil s'inscrit à côté des "Communistes d'Aragon" et de "Un homme vient de naître". On y détecte facilement la tendance libre et progressiste des écrivains de l'extrême gauche. Un soin particulier y est mis à détailler les situations et les conditions de vie collectives.

Écrivain d'avant-garde, Stil ne perd rien de sa fraicheur dans

ses descriptions parfois sombres et révoltants. J'ai l'impression qu'il será de lecture plus agréables que l'Exégète de Loisy.

Lucien zegt de pogingen van de arts op prijs te stellen, maar hij kan, zo zegt hij, toch niet blind zijn voor de actualiteit. En die geeft aanleiding tot zorgen. In november werd Kennedy neergeschoten. Hoewel Lucien zich veel vragen stelt bij het politiek beleid van Kennedy, vooral met de voortdurende belegering en daarop volgende economische oorlog tegen Cuba, wat tot grote spanningen had geleid en er uiteindelijk voor zorgde dat de regering Castro een beetje tegen haar wil zich verplicht voelde steun te zoeken bij de Sovjet-Unie, denkt hij dat diens plaatsvervanger Johnson een onruststoker is: Vietnam. Niet alleen de *Canard Enchainé* spot met de door de Amerikaanse legerleiding aangehaalde redenen om een regelrechte oorlog te ontketenen in Vietnam. De lichte schade aan een Amerikaanse boot en een niet bevestigde tweede aanval zijn de aanleiding om groen licht te geven voor een grootschalige interventie. Er worden massaal vrijwilligers geronseld om voor het vrije Amerika te gaan strijden tegen het onvrije Noord-Vietnam die Amerika en de hele wereld bedreigen, daar ze net als Cuba, door de Sovjet-Unie gesteund worden. Lucien blijft zich afvragen wie onder de machthebbers in deze wereld de eerste steen werpt. Waarom blijft het oud-bijbelse *oog om oog, tand om tand* gelden, naar het voorbeeld van een door tribale oorlogsvoeders gemaakte querulante goddelijke figuur? En dat door wie van zichzelf zegt christen te zijn maar toch de christelijke uitleg naast zich neerlegt dat de offerdood van Jezus een correctie is op de verkeerde

interpretatie van Mozes' wet? Moet er een nieuwe messias komen om de aanbidders van het Gouden Kalf op de vingers te tikken? Er zijn idealisten zoals zijn schoonzoon die het *Gouden Kalf* gewoon zouden willen doen verdwijnen, maar Lucien denkt dat er dan wel een *Gouden Linzenveld* zou opduiken dat ook kan aanbeden worden, al dan niet door eerstgeborenen. Hij grinnikt bij de gedachte. Louis en Graciete zijn in Oostende en Louis zorgt voor de kleinkinderen. Hij gaat ze op school afhalen en loopt elke dag met hen binnen in het revalidatiecentrum waar Lucien werd opgenomen na uit het ziekenhuis te zijn ontslagen. 's Avonds, nadat de kinderen in bed zijn, vertelt hij aan Jeanne en John over zijn bevindingen in verband met de leer- of schoolplicht die wereldwijd toeneemt.

"Er is een soort verwarring tussen recht en plicht," begint Louis het gesprek dat verschillende avonden in beslag neemt. "Dat leidt tot contradicties over de visie op de school waar Dewey het over had. Uiteindelijk gaan die terug tot het prille begin van door publieke instanties georganiseerde scholen: een school om mensen met wetenschap en cultuur te verrijken tegenover een school om mensen te knechten door hun denken te verengen tot een mentale dwangbuis door wie de macht kreeg of nam."

"Waarom zeg je dat?" vraagt Jeanne.

"In december 1948 werd in de Universele Verklaring van de **rechten** van de mens van de Verenigde Naties een artikel opgenomen dat zegt: '*Iedereen heeft recht op onderwijs. Het onderwijs moet gratis zijn, tenminste in de elementaire en fundamentele fase. Basisonderwijs is* ***verplicht****…*'."

"Is dat Basisonderwijs inrichten een verplichting opgelegd aan

de Naties, de Staten?" vraagt John.
"Ik zou het zo stellen, ja," zegt Louis, "maar het wordt een plicht voor de burgers. In veel Staten is het recht op onderwijs een leerplicht, en vaak een schoolplicht. Trouwens, als leiders over het recht op onderwijs hebben, denken ze doorgaans enkel aan scholen en wat die scholen moeten onderwijzen."
"En ik veronderstel dat de inhoud niet universeel is," zegt Jeanne.
"Nee," antwoordt Louis. "Dat kan je in de loop van de geschiedenis van de '*school voor iedereen*' gemakkelijk zien, lang voor die Universele Verklaring."
"Waar begin je die geschiedenis dan?" vraagt John.
Louis lacht. "School bestaat natuurlijk al lang, als je de vorming beschouwt van de elites, overal ter wereld, en aan de filosofen en theologen denkt in academies, universiteiten, tempels, abdijen, en alle plaatsen waar mensen studeren en leren. Maar ik beperk me hier tot het fenomeen school voor kinderen in systemen die zich aankondigen als *open voor iedereen*. Ik heb het hier niet over de Romeinse schooltjes voor het plebs, maar over moderne systemen, hoewel *open voor iedereen* niet wil zeggen dat alle scholen van dat systeem voor iedereen toegankelijk zijn."
"Leg eens uit," vraagt Jeanne.
"In Pruisen, vanaf de vijftiger jaren van de achttiende eeuw begon de Staat onder koning Frederik II een actieve rol te spelen bij het mobiliseren van de hele bevolking voor economische, technische en wetenschappelijke vooruitgang. Een humanistisch denkbeeld uit het Europa van toen. Er moesten door de Staat geautoriseerde scholen komen; er werd werk gemaakt voor de

ontwikkeling van een door de Staat verplicht gemeenschappelijk leerplan en een administratieve structuur om toezicht te houden op de door de Staat gefinancierde scholen middels inspectie. Tegelijkertijd kwam dat het proces ten goede van de uitwerking van het begrip Natiestaat ."

"De school om de Staat te maken, dus…" zegt John.

"Ja. De School om de Staat te maken maar ook Staat om de School te maken, zoals in Frankrijk bijvoorbeeld. Onder de absolute vorsten bestond de Staat al. Na de revolutie-jaren neem Napoleon de absolute macht en creëert hij met zijn gecentraliseerd bestuur een onderwijssysteem die de scholen centraal onder het gezag plaatst van een universiteit, regionaal onder academies en departementen en lokaal onder gemeentes. Dat is nieuw. Ervoor had je enkel een gecentraliseerde koninklijke bureaucratie met elitaire onderwijsinstellingen in de vorm van *lycees* en *grandes écoles*.

Het algemeen onderwijs voor de massa bestond niet. Er waren wel dorp- en buurtscholen meestal onder de hoede van de katholieke kerk. De oprichting en integratie van openbare basisscholen voor de massa is van na de revolutie."

"En dat allemaal om alle kinderen toegang te geven tot alle wetenschap?" vraagt Jeanne.

"Dat zou ik niet zeggen," antwoordt Louis. "Hoewel de Pruisische Frederik wel begeesterd was met de humanistische gedachte, blijft hij de vorst van een grote Duitse deelstaat en wil hij zijn macht consolideren. En in Frankrijk is het idee van *citoyenneté* niet meer weg te denken, dus moeten de *citoyens* van de Franse Natie gefabriceerd worden.

“Hier verschijnt al wat Dewey later het nationalistisch onderwijs zal noemen,” stelt John vast.
“Dat klopt, zegt Louis. “Die vroege systemen behelzen een strategie om aan drie eisen van de opkomende Natiestaat tegemoet te komen: (a) de noodzaak de loyaliteit van burgers vorm te geven mits inprenting van een nationale ideologie; (b) de staat voorzien van opgeleid militair personeel en overheidsbestuurders, en (c) de samenleving economische doeleinden en industriële ontwikkeling van het door de centrale macht bestuurd gebied doen aanvaarden, ook als dat gebied vroeger overzees bezit was.”
“Leg eens uit?” vraagt Jeanne.
“Kijk bijvoorbeeld naar Zuid-Amerika waar bezette gebieden gaandeweg onafhankelijke Staten worden. De Natiestaat opbouwen is er voor onderwijssystemen de cruciale opdracht, zodra ze in de nasleep van de onafhankelijkheid tot stand kwamen. Het is een bijna onbegonnen werk, gezien de stempel die de Spaanse en Portugese centrale besturen eeuwenlang hebben gedrukt op die gebieden. Hierbij sluiten de afstammelingen van de bezetters uit beide Europese landen de volkeren van de veroverde gebieden gewoonlijk uit van de ingevoerde europese cultuur en wetenschap, zonder de locale cultuur of wetenschap te erkennen. Afstammelingen van de oorspronkelijke bevolking werden doorgaans tot aan de onafhankelijkheid buiten de bestuurstaal gehouden wat de politieke controle over hen vereenvoudigde. Het koloniale onderwijsbeleid richtte zich hoofdzakelijk op het onderhouden van elitaire universiteiten met vooral juridische en theologische

opleiding. Net zoals in Noord-Amerika, kan je in de dekolonisatie als een soort valse onafhankelijkheid terugvinden. In Noord-Amerika bleef Engels de voertaal onder een blanke brits Amerikaanse cultuur, in de Zuid-Amerikaanse gevormde staten blijven Spaans en Portugees de voertalen onder sterk Spaanse of Portugese cultuur. Afstammelingen van voormalige bezetters streven naar territoriale, niet naar culturele onafhankelijkheid. Plots wordt scholing een criterium om te bepalen wie burger is (en dus mag stemmen) en wie niet. Doorgaans hebben wie geen Spaans of Portugees leest en schrijft geen stemrecht. De Nationale Eenheid is gebouwd op basis van de cultuur en de taal van de afstammelingen van de vroegere kolonialisten zodat veel van de cultuur en taal van de oorspronkelijke bevolking ondergewaardeerd blijft. Bevolkingsgroepen zoals de Quechua en Araya sprekende Indianen in het hoogvlakte van Bolivia, de Inca's van Peru, en delen van de rurale bevolking in Mexico, Colombia en Ecuador worden nog steeds gemarginaliseerd."

"Een soort interne kolonisatie," stelt John.

"Goed dat je dat zegt," antwoordt Louis. "Houdt de gedachte vast, ik kom er nog op terug."

"Is dat ook het geval in andere door Europeanen bezette gebieden, zoals in Zuidoost-Azië bijvoorbeeld?" vraagt Jeanne.

"De situatie is wat verschillend. Enerzijds weten we zeker dat de meeste van de landen, of ze nu gekoloniseerd werden of niet — zo is Siam nooit een kolonie van een Europese macht geweest — eigen onderwijstradities hadden in hun vorm vergelijkbaar met wat in Europa sinds het christelijk tijdperk werd ingevoerd

maar veel ouder. De boeddhistische kloosters kenden de pagodescholen. Bij de Hindu's heeft de padepokan niet enkel de functie van ontmoetingsplaats. Het was ook het lokaal voor — hoofdzakelijk religieus — onderwijs. Sommige gebieden werden religieus gekoloniseerd door het Christendom of de Islam. Zoals in andere streken, ook in Europa, waar de leiders de door hen gekozen religie opdringen, kregen de tot de Islam bekeerde jonge Indonesiërs en Maleisiërs een basis leesopleiding in de koranlessen. In andere omgevingen werden tempelpriesters de belangrijkste instructeurs op kleine dorpsscholen," legt Louis uit.
"Dus komt dit vrij goed overeen met de abdijscholen in de Christelijke gebieden en met de plaatselijke schooltjes die tijdens de Reformatie en de erop volgende Contra-Reformatie opdoken," meent John.
"Zo ongeveer," beaamt Louis, "Dat is precies wat de christelijke missionarissen deden toen ze met de Europese handelaars in Zuidoost Azië terechtkwamen: ze richtten missiescholen op waarin heel rudimentair onderwijs werd of wordt verstrekt.
Nu Indonesië, de Filipijnen en kort geleden Singapore, onafhankelijk werden, bouwen ook daar de machthebbers de Natiestaat op zodat ze een machtsgebied creëren waarbij regionale specificiteit en etnische verscheidenheid één soort nationaal solidair karakter moet krijgen. Maar in sommige van die landen, zoals Maleisië is nog niet erg duidelijk wat er zal gebeuren."
"En in die gebieden of landen waar er op dit ogenblik openlijk oorlog wordt gevoerd, zijn er momenteel geen scholen nodig om de nationale gevoelens te verstevigen, de oorlogstaal en

-logica nemen dat voor hun rekening," veronderstelt Jeanne.
"Wellicht," zegt Louis. "Van Vietnam, momenteel verscheurd door toedoen van de machtswellust van de regeringen van de twee grootmachten die de Koude Oorlog sturen, weet ik dat de bevolking traditioneel het bevorderen van het leren en het respect voor leraars hoog in haar vaandel draagt. Uiteraard was er ook vóór de koloniale periode in Indochina een hiërarchisch machtssysteem met sterk feodale inslag. Leraren hadden een positie die slechts weinig lager lag dan die van de heerser zelf. Plaatselijk was het gebruikelijk ze uit te nodigen in te wonen bij rijke bewoners, niet enkel als preceptor voor de eigen kinderen, maar ook les te geven aan de andere kinderen van de streek.
De Mandarijnen organiseerden erg selectieve examens sinds de tweede helft van de 37ste eeuw van de Chinese tijdrekening (hectojaar 110) in de Tempel van de Literatuur, de universiteit waar de leer van Confucius werd onderwezen. De taal werd geschreven met Chinese karakters die echter anders werden uitgesproken, wat uiteindelijk neerkomt op het gescheiden houden van de Chinese en de Vietnamese natie. Wanneer de Fransen vorige eeuw binnenvielen in wat Indochina werd genoemd, vervingen ze het bestaande onderwijssysteem door een Frans-Vietnamese systeem, met als doel mensen op te leiden om de koloniale staatshuishoudkunde te dienen. De Fransen bouwden basisscholen, en universiteiten met het Frans als dominante instructietaal. Het tekort aan scholen maakte dat toegang ertoe uiterst beperkt was en vrij snel was 95% van de bevolking analfabeet.
Over de rest van het vroegere Franse Indochina, Cambodja en

het gebied door de Fransen gedoopt als Laos kan ik weinig zeggen, behalve dat ze vandaag, na de Franse bezetting onder zware Amerikaanse aanvallen staan. Ook zien de Amerikaanse machthebbers wat ze het gevaar van een Chinese of Sovjet kolonisatie noemen. Daarom proberen ze zelf te koloniseren, niet enkel om geo-politieke maar ook om economische redenen."

"Het opzetten van schoolsystemen heeft dus volgens jou in het algemeen meer te maken met het kweken van nationale verbondenheid dan met het universeel toegankelijke maken van kennis?" vraagt John.

"Ik ben natuurlijk beïnvloed door mijn lectuur van John Dewey, maar, ja, ik zie daar zowat overal voorbeelden van," herneemt Louis. "En let op, ik geef er niet noodzakelijk een negatieve connotatie aan. Kijk naar de regering van Ceylon die de wetgeving in verband met gratis en verplicht onderwijs gebruikt om de kinderarbeid op kokosnoot-, koffie- en rubberplantages terug te dringen. Er zijn enkele Arabische Staten waarvan de leiders met de wetten op de leerplicht opnieuw meer meisjes naar de schoolbanken willen krijgen. Ik zou zeggen dat de invoering van verplichte schoolwetten over het algemeen gepaard gaat met de wil om Natiestaten te vormen zelfs in gekoloniseerde regio's waar voordien helemaal geen staten bestonden. De betekenis en bedoeling van de wettelijke bepalingen zorgen voor erg verschillende configuraties in functie van lokale politieke, economische en culturele omstandigheden.

De onderwijssystemen in Azië en Afrika worstelen sowieso met

de Engelse, Franse, Portugese, Duitse en Nederlandse koloniale erfenissen, die in sommige gevallen nog steeds voortduren. Huidige Latijns-Amerikaanse Staten werden bovendien vaak geconfronteerd met de stagnatie of zelfs het verdwijnen van onderwijs toen het gebied in opdracht van de Spaanse en Portugese koningen werd gekoloniseerd. Het kolonialistisch legaat heeft in veel gevallen voor moderne en zich moderniserende elites van Europese afkomst gezorgd maar heeft over het algemeen weinig infrastructuren nagelaten wat het massa-onderwijs bemoeilijkt. Kijk naar het Portugees elite onderwijs in Brazilië bijvoorbeeld. Na de onafhankelijkheid van de Braziliaanse Staten ten opzichte van Portugal is de taal nooit een discussiepunt geweest onder de elites, en het groeiende massa-onderwijs gebruikt vaak enkel die taal. Maar Braziliaans is een vorm van Portugees dat slechts in die contreien opdook na 1500."

Daarop merkt John op: "Je oude Portugese vriend Alfredo legde uit dat voor de Portugese regering Mozambique geen land of kolonie is, maar gewoon een overzeese provincie. Wellicht wil de koloniserende macht hiermee internationale forums overtuigen van het ongelijk van de onanhankelijkheidsstrijders. Ze zouden hoogstens een intern conflict voeden, een beetje zoals de Catalanen of de Basken ten aanzien van het centrale bestuur van Spanje."

"Ja, en dat verklaart deels waarom leiders van Staten die tot voor kort kolonies waren van Europese Staten in 1961 wellicht terecht opmerkten: '*Als het zijn vele functies op bevredigende wijze wil vervullen, moet het onderwijs in Afrika Afrikaans zijn, dat wil*

zeggen dat het moet rusten op een fundament van een specifiek Afrikaanse cultuur en zich baseren op de bijzondere eisen van de Afrikaanse vooruitgang op alle terreinen'. Helaas denk ik dat het hier niet gaat om een voorstel tot verbreding van kennis door terug aandacht te besteden aan de niet Westerse filosofie, maar gewoon om het vervangen van een bepaalde inhoud zoals bijvoorbeeld in de missiescholen, door een andere. Een door La Salle getekend leerplan wordt in een aantal landen vervangen door een door religieuze leiders getekend leerplan dat net dezelfde onderwerping, gehoorzaamheid, ondergeschiktheid en volgzaamheid wil bewerkstelligen in plaats van kritisch denken en creativiteit. Het bevordert de kennis niet, het past enkel de hiërarchie aan. De hoogste in rang kan zelfs dezelfde God zijn, maar de tussencommando's aan wie volledige gehoorzaamheid is verschuldigd veranderen van naam."
"Maar dat is toch niet overal het geval," zegt Jeanne. "Ik meen te weten dat sommige Afrikaanse leiders en intellectuelen zich laten inspireren door socialistische en egalitaire idealen en de onderwijsexpansie koppelen aan vorming en ontwikkeling van het volk, waarbij eigen filosofie verweven wordt met uit Europa overgekomen filosofie. Ik zou zeggen dat in andere gevallen de progressieve idealen stuiten op de koloniale erfenis en de plaatselijke elite liever de onderwijsfilosofie en uitsluitende schoolsystemen van Europese landen overnemen. Dat laat die elites gelijk toe hun hun kinderen verder in Europa te laten opleiden. Vreemde onderwijstalen, geïmporteerde culturele waarden en elite-georiënteerde scholen geworteld in het voorbije koloniale beleid zorgen natuurlijk voor verder durende

ongelijkheid, en dus voor onstabiele situaties. Veel kinderen hebben geen toegang tot scholen, de etnische verdeeldheid wordt net groter. De opbouw van min of meer plurale Staten krijgt weinig kans. Dat begunstigt wie over de middelen beschikt om legale of illegale macht uit te oefenen over grote delen van de bevolking."
"Dus," vat John samen, "een school die zich bevrijdt van de door de vroegere kolonisator opgelegde inhoud, maar die wel de mentale dwangbuis bewaart. Dat is kras."
"Of een gevolg van het eeuwenoud verschijnsel dat alle machthebbers graag hun wil opleggen. En dan moet de vorige heerser in zekere zin eerst worden uitgewist," denkt Jeanne.
"Dat lijkt me wel het geval, ja," zegt Louis. "Voor zover ik kon nagaan hangen schoolplicht en kolonisatie zelfs nauw samen. Een koloniaal beleid kondigt eigentijds onderwijs aan en stelt zo de steun aan dat beleid veilig. Het soort schoolwet toont de politieke bedoeling duidelijk aan, ook al was de verwezenlijking soms moeilijk. Denk maar aan de scholen voor slavenkinderen door de Oostindische Companie gefinancierd in door de 17 Provinciën bezette gebieden in Zuidelijk Afrika en Zuidoost Azië."
"Zullen we morgen verder praten," zegt Joanne geeuwend. "We moeten vroeg opstaan, en papa moet de kinderen naar school brengen," waarbij ze haar schoonvader glimlachend aankijkt.

De dag daarop, bij het drinken van de avondkoffie, zegt Louis: "Je had het gisteren op een bepaald moment over interne kolonisatie, John, een soort kolonisatie binnen de grenzen van een Natiestaat. De schoolverplichting dient zeker wel de heerser of overheerser voor het bekomen van een voor hem gunstig

sociaal contract met religieuze groeperingen, lokale gemeenschappen, ouders en kinderen. In Pruisen en Denemarken waren er 200 jaar geleden reeds dergelijke wetten. En voordien circuleerden er aanwijzingen om ouders te verplichten te zorgen voor de opvoeding en het onderwijs van hun kinderen. Zowel in Europa als in Noord-Amerika moest dat niet noodzakelijkerwijs op school gebeuren, kijk maar naar Weimar of Massachusetts. In Noorwegen werden gezinnen door kerk en koning aangespoord om hun kinderen de fundamentele religieuze voorschriften, morele deugden en eerste beginselen van lezen en schrijven te onderwijzen. Comenius zei wel te dromen om alle kennis aan alle mensen te verstrekken, maar voor de Reformatiebeweging zelf was de leerplicht eerder een middel om de religieuze vroomheid en het individuele geloof onder de protestantse gezinnen te vergroten. Wanneer machthebbers zich bewust werden dat thuis leren niet het gewenste eenheidsdenken tot gevolg had werd massale scholing de strategie om socialisatie binnen het gezin en huisonderwijs te verzwakken. Er kwamen meer gemeenschapsscholen met gestandaardiseerde grotendeels religieuze curricula die meer de nadruk legden op bijbelkennis en moreel karakter dan op leren lezen en schrijven. Dat was in de jaren zeventienhonderd voornamelijk het geval in die streken waar een vorm van protestantisme als staatsgodsdienst gold: Noorwegen, sommige Zwitserse kantons, Nederlandse provincies en Duitse deelstaten. Later, nog steeds hoofdzakelijk in de door het industrieel kapitalisme gestuurde Staten van het negentiende-eeuwse Europa en Amerika, is er geen recht, maar een plicht de

massascholing te ondergaan, waarbij de Natiestaat een netwerk van onderling verbonden scholen centraal beheert. Kinderen van bepaalde leeftijden worden vanaf dan wettelijk verplicht elk jaar een bepaald aantal dagen en weken naar door de staat erkende scholen te gaan."

"Dus toen werd de school meer gezien als een middel tot indoctrinatie?" vraagt Jeanne.

Louis denkt even na en zegt dan: "Toen en nu, zou ik zeggen. De indoctrinatie kan een religieus of een economisch karakter hebben, of beiden. Wel kunnen er plaatselijk behoorlijke verschillen zijn."

"Voorbeelden graag," zegt John droog.

"In sommige Arabische landen en ook in Israël maakt het religieus onderwijs onderdeel uit van het nationale onderwijs systeem. In Frankrijk zijn religieuze scholen die het officiële curriculum niet volgen particuliere scholen buiten het publieke systeem. In Spanje, en ook bij ons is de Rooms-Katholieke kerk dominant. De Katholieke kerk geniet een voorkeursbehandeling van de overheid. In Spanje heeft Franco het rooms-katholicisme terug staatsreligie gemaakt en moeten alle leerlingen (zelfs niet-katholieken) op school religie volgen.

Bij ons is er sinds een goede vijf jaar het schoolpact. Zoals jullie heel goed weten heeft het conflict over het bestaan of niet van een staatsreligie voor heel wat vertraging gezorgd voor de uitbouw van een algemeen gratis lager en middelbaar onderwijs tot het schoolpact tot stand kwam. En uiteindelijk hebben we nu twee parallelle onderwijssystemen, beiden hoofdzakelijk door publieke gelden bekostigd. De onderhandelaars van het pact

beweren zodoende de grondwettelijk vrijheid van onderwijs te garanderen.”
Jeanne merkt hierbij snedig op: “En hoewel het katholieke onderwijs, dat zichzelf vrij onderwijs noemt, die vrijheid voor de katholieken waarborgt, moeten de scholen van het openbaar net de door het leerplan verplichte moraallessen opsplitsen in godsdienstige en vrijzinnige moraal, waarbij de leerlingen of het ene of het andere vak volgen. Niet direct een voorbeeld van pluralistische integratie dus.”
“Je zou het zo kunnen stellen, ja,” zegt Louis. “Verdere voorbeelden? Pruisen maakte al in 1810 van het onderwijs een seculiere aangelegenheid. Godsdienstonderwijs op school kon wel, zolang dit door erkende leraars gegeven werd.”
“En hoe zit het met de grootmachten van de koude oorlog?” vraagt John. “De Verenigde Staten en de Sovjet-Unie?”
“Wel, in de Verenigde Staten spelen geloof en religie over het algemeen een heel grote rol in het leven van de burgers. Sterke eigen morele en religieuze oriëntaties samen met een voortdurende vrees voor staatsinmenging in religieuze aangelegenheden beïnvloeden in grote mate de differentiatie van religie en onderwijs. Denk maar terug aan de vele eerste kolonisten die van Europa naar Amerika uitweken om er ‘*Gods koninkrijk op aarde*’ te vestigen: ieder communiceert rechtstreeks met God en er is minder nood aan tussenkomst van kerkelijke functionarissen. Weerom is de logica van de Reformatie aanwezig: de Bijbel kunnen lezen is essentieel in zo’n persoonlijke verbondenheid met God. Vooral de puriteinse nederzettingen besteedden veel aandacht aan alfabetisering en

scholing. Na de Amerikaanse onafhankelijkheid legde de grondwet het principe van de scheiding van kerk en staat vast. Maar voor onderwijsvoorzieningen zijn in de eerste plaats de lokale gemeenschappen verantwoordelijk en dus werden de plaatselijk overheersende religieuze gevoeligheden duidelijk opgenomen in veel schoolleerplannen. Van de Sovjet-Unie kan ik weinig meer zeggen dat sinds de revolutie alle religieuze invloed uit het door de Staat georganiseerde onderwijs weert. Officieel werden ook alle scholen van de Orthodoxe Kerk gesloten."

"En als ik me je uitleg van gisteren herinner, dan hebben veel gebieden door Christene machthebbers gekoloniseerd nu ofwel hun oude onafhankelijkheid herwonnen, ofwel verrijzen ze als onafhankelijke staat. Soms grijpen ze terug naar vroegere religieuze, ethische en morele omkadering, soms bouwen ze een overgenomen monotheïstisch model in," merkt Jeanne op.

"Zo ongeveer," antwoordt Louis. "Soms gaat het om reacties tegenover niet ingeloste verwachtingen. Kijk naar de nog bestaande Portugese koloniën, die zo mooi '*overzeese provincies*' worden genoemd. Het onderwijs dient steeds de wil tot kerstenen of, zoals arrogant wordt gezegd, het beschaven van inheemse bevolking waarbij het vooral gaat om het zich verschaffen van goedkope arbeidskrachten. Het onderwijs door zendelingen gegeven is gewoonlijk niet veel zaaks en ineffectief, in schril contrast met het onderwijs voor de kinderen van de blanke kolonisten. Aanvankelijk zochten de ouders uit de autochtone bevolking de missie- en overheidscholen niet op. Maar sinds de eeuwwisseling is de toenemende druk van de

nieuwe sociale orde zo groot dat die bevolking de missiescholen wel opzoekt. Dat komt deels omdat de kolonisten een groter aandeel in 'de vooruitgang', beloven aan wie kan lezen, schrijven en over westerse basiskennis beschikt.
Maar overal, niet alleen in de door de Portugese overheid bezette gebieden, verdwenen onder het Europese kolonialisme plaatselijke traditionele onderwijssystemen, verdrongen door het zich uitbreidende onderwijssysteem van koloniale regeringen. Voor zover ik kon nagaan worden, vooral in Azië, na de onafhankelijkheid, de nieuwe autoriteiten geconfronteerd met twee verschillende soorten religieus onderwijs: de missiescholen en de lokale religieuze scholen, zoals boeddhistische, hindoeïstische confucianistische of moslim scholen. Er zijn verschillende strategieën van het officieel onderwijssysteem ten aanzien van die scholen. Doorgaans echter gaat van staatswege geen voorkeur naar één of andere religie. In ondertussen onafhankelijke Afrikaanse landen lijkt er een tendens te bestaan het te vernieuwen onderwijssysteem nauwer te betrekken bij de wijze waarop kinderen werden gesocialiseerd voor de koloniale invasies. Ik kom hier nog op terug.
Op de plaatsen waar de Islam sinds lang is ingepland, of waar de Islam het Christendom opvolgt, heb je dikwijls een vorm van staatsgodsdienst, of een onderwijssysteem dat een nauwe band onderhoudt met Koran-schooltjes en de madrassa. Op koranscholen, traditioneel bij de moskeeën gevestigd, leren leraren jonge kinderen koranverzen in het Arabisch lezen en onthouden, ongeacht de moedertaal van de leerlingen. Maar het

percentage kinderen dat in dergelijke instellingen wordt opgeleid, blijft relatief laag, zo tussen 10 tot 15% van de totale schoolgaande bevolking."

"Het wordt zo ongeveer bedtijd," zegt Jeanne met een geeuw.

"Goed," antwoordt Louis. "Laat me even die analyse afronden over wat ik plaatselijke indoctrinatie noem. Dat heeft niet enkel met godsdienst te maken, maar soms ook met het bewaren van een plaatselijke sociale hiërarchie."

"En dat niet alleen in voormalig gekoloniseerde gebieden?" vraagt John.

"Nee," antwoordt Louis. "Nog even iets over de ondertussen onafhankelijke landen in Afrika. Daar heb je vandaag op vele plaatsen een heel divers onderwijs. Misschien is die diversiteit er net omdat omwille van een eerder zwakke institutionele macht. In die nieuw gecreëerde Staten die koloniale grenzen overnemen en talloze gemeenschappen inhouden, leren de kinderen een grote verscheidenheid aan plaatselijke talen. Dat is maar een aspect van de lokale ervaringen die de kinderen met zich meebrengen zodra ze een openbaar schoolsysteem betreden. Die verscheidenheid is veel kleiner in Noord-Afrika en de Nijlvallei waar sinds lang plaatselijke talen verdrongen werden door het Arabisch als opgelegde cultuurtaal."

"Net zoals dat het geval is met het Spaans, het Portugees, het Frans of het Engels in door de Westeuropese wereld gekoloniseerde gebieden," zegt Jeanne.

"Juist," beaamt Louis. "Maar wereldwijd zie je hoe groot de rol is van geld en macht. Kijk naar de Natiestaten waar er voldoende geld is om de leer- of schoolplicht over 10 of meer schooljaren

de doen lopen. Daar behoren Nederland, België, Duitsland, Frankrijk, bij. Andere Natiestaten voorzien slechts 4 of 5 verplichte schooljaren. Gewoonlijk is dat omdat er weinig middelen beschikbaar zijn voor meer gratis onderwijs, zoals in sommige recent onafhankelijk geworden landen. Maar het kan ook zijn omdat de centrale regering geen lange schoolplicht wenst, om de kinderen niet teveel te scholen, zoals vandaag nog het geval is in Portugal.

Ook kan de vernieuwing van een schoolsysteem vooral te maken hebben met de wil tot het behouden van een duidelijke hiërarchie, enkel met nieuwe hoofdrolspelers. Japan zag zo de onderwijshervormingen na de afschaffing van het feodalisme en de Meiji-revolutie van 1868. Die hervorming was absoluut nodig voor de reorganisatie van nationale instellingen en voor de instelling van een centrale bureaucratie. De Meiji-leiders gebruikten weliswaar het onderwijs als een middel om de nationale solidariteit te vergroten, maar wilde vooral een beroep-technisch competente bevolking opleiden waaronder een kleine toekomstgerichte elite. Die wens had zijn invloed op het soort scholen in de steden die verschilden van die in de dorpen.

Waar het scheppen van een nieuwe hiërarchie misschien het duidelijkst is, is in het onderwijssysteem van de huidige Sovjet Unie. Zoals jullie weten vloeide de oprichting en uitbreiding van een nationaal onderwijssysteem voort uit de bolsjewistische revolutie. De basisprincipes werden in 1918 vastgelegd. De autoriteiten van de Sovjet-Unie voorzagen massaal onderwijsinstellingen met de bedoeling het volk te alfabetiseren

maar ook om de meritocratische principes te verstevigen. Ik meen te begrijpen dat het Sovjetonderwijs zeer rationele, hiërarchische en bureaucratische gezagslijnen volgt, structureel ingebouwd vanaf het centrale ministerie via verschillende regionale en districtsniveaus tot bij de schooldirecteuren, de klasleraren en de leerlingen.

In de Verenigde Staten kan je in zekere zin spreken over de hiërarchie van het moreel gezag. De individuele staten, en niet de federale overheid hebben soevereine macht over het onderwijs. Er ontwikkelt zich geen nationaal systeem, hoewel bij de vorming van de Verenigde Staten federale regels de territoria ertoe verplichtten in onderwijs te voorzien als voorwaarde tot aansluiting bij de Unie. Tussen 1830 en 1870 ontwikkelden zich in de noordelijke staten systemen gebaseerd op door publieke gelden gefinancierde openbare scholen beheerd door onderwijsraden. Herhaalde morele ‘kruistochten’ hadden tot gevolg dat veel kinderen en jongeren ingeschreven werden in scholen met duidelijke religieuze en ideologische contouren, door de gemeenschap gebouwd en door de overheid gefinancierd. Zo vond je lange tijd zelfs een hoger percentage inschrijvingen van jonge kinderen op school in overwegend landelijke en agrarische staten dan in de meer stedelijke en industriële staten.”

“Het lijkt wel een beetje op ons schoolpact,” zegt John. “Is dat je overzicht voor vandaag?”

“Nog snel een woordje over Groot-Brittannië”, besluit Louis. “Daar heeft sinds lange tijd de meer conservatieve Engelse elite gevreesd dat het opleiden van het gewone volk zou

bijdragen tot politieke onvrede en revolutionaire uitbarstingen zoals dat in Frankrijk gebeurde. Daarom gaf men er de voorkeur aan de oprichting van elitaire scholen die misleidend ‘publiek’ worden genoemd, ook vandaag nog. Die scholen hebben als doel goed geïnformeerde en verfijnde heren op te leiden, tegenwoordig ook dames.
Andere segmenten van de elite probeerden het begrip burgerschap te verbreden, inclusief politiek kiesrecht. Centraal stond voor hen de opvoeding van de massa. Een reeks wettelijke bepalingen eind negentiende en begin twintigste eeuw heeft de onderwijsverantwoordelijkheden van zowel de centrale staat als de lokale overheden vergroot. Zodoende kwamen er onderwijsinstellingen bij, een soort gemeenschapsscholen of staatsscholen, die de kinderen van gewone Engelse burgers ten dienste staan en een effectieve aanvulling zijn voor de ‘publieke’ instellingen die nog steeds hoofdzakelijk de kinderen van politieke en economische elites dienen. En morgen is er meer. Slaap lekker, allebei.”

Twee dagen later hernemen Louis, Jeanne en John hun gesprek wanneer de laatste zegt: “Kan men zeggen dat de rijkere staten van Europa en Amerika een beleid voeren dat gebaseerd is op de stelling ‘*massa-educatie voor massa-middelmatigheid*’, zodat allen bestemd om te regeren een heersende plaats blijven verwerven en wie bestemd is gecontroleerd te worden krijgt wat nodig is om bruikbaar te zijn als arbeider? Misschien wel. En omdat je het over Japan had, ik las gisteren dat de naoorlogse opgelegde leerplannen veel te

‘danken’ hebben aan vergelijkingen met een industriële wereldmacht zoals de Verenigde Staten of een militaire concurrent zoals China. Modellen voor hiërarchie en dwingende macht, in zekere zin.”

“Ja, er is zo’n algemene trend, niet enkel in rijke landen, maar ook overal waar er leiders zijn met dictatoriale nijgingen, of die landen nu rijk of arm zijn,” zegt Louis. “Het behouden van de macht gaat samen met het beschikken over niet al te kritisch gevormde arbeidskrachten ten voordele van economische belangen, of die nu zuiver liberaal kapitalistisch zijn, of onderworpen aan een centraal bepaalde planeconomie. Politieke veranderingen houden vaak een herziening in van de leer- of schoolplicht. Vandaag in Thailand, Irak, de Filippijnen, Indonesië, gisteren in Korea, Pruisen, Oostenrijk en de Verenigde Staten. De laatste decennia werkten regeringsleiders van Zuid- en Midden-Amerikaanse staten die vroeger Spaanse en Portugese kolonies waren aan gratis verplicht onderwijs in dezelfde lijn. Aanwezigheidsplicht is vastgelegd in wetten in 48 van de 60 onafhankelijke staten en komen de noden ten goede van hoofdzakelijk door Noord-Amerikaans en Europees kapitaal gefinancierde grote ondernemingen.”

“Economie, economie, economie?” vraagt John nog.

“Niet enkel, maar toch… De recente oorlog en de daarop volgende creëerden een andere kijk op vrouwenarbeid bij het aannemen van wetten over schoolplicht. Niet enkel schetsen de medische en psychologische wetenschappen, een beetje in de marge, een nieuw beeld van de kindertijd van jongens en meisjes. Pedagogen zoals Fröbel, Decroly, en de *LIEN*-leden

deden dat ook. Maar cynisch genoeg is het de nood aan vrouwen op de arbeidsmarkt en de wil om de sociale vorming van jonge kinderen te onderwerpen aan nationale richtlijnen die bepaalde morele waarden inhouden die ervoor zorgen dat er meer geld wordt uitgetrokken voor het opleiden van gecertificeerde leraren. Meer leerkrachten betekent dat de leeftijdsgrens waarop kinderen leer- of schoolplichtig worden geacht kan worden verlaagd. Het verplichte onderwijs betrekt steeds jongere kinderen. De eindleeftijd varieert meer dan de beginleeftijd, omdat die meer beïnvloed wordt door de nationale wetten in verband met kinderarbeid of jeugdarbeid zoals met leercontracten bijvoorbeeld.

Op dit ogenblik houdt eerder welke elite zich vast aan een maatschappij met duidelijke sociale klassen. Dat houdt budgettaire maatregelen in die snel hun weerslag hebben op het middelbaar onderwijs. De drie maal zes jaar algemene vorming gevolgd door minstens vier jaar beroepsopleiding voor iedereen was voor Comenius een droom, vandaag lijkt het wel een utopie. *Massaal* staat voor *middelmatig*, om jouw woorden te gebruiken."

"Middelmatigheid voor iedereen, en excellentie voor enkelen, in privéscholen, is dat het onderwijsmodel waar we vandaag over beschikken?" vraagt Jeanne.

"Met enkele nuances," antwoordt Louis. "In veel Natiestaten wil wie de macht heeft ook de privé-scholen onder controle houden. Gewoonlijk gebeurt dat door in ruil voor subsidies leerplannen op te dringen en de uitvoering ervan te controleren. Dat is niet nieuw. Ik zet wat ik te weten kwam op een rijtje: In Pruisen was

in 1861 het aantal openbare basisscholen al groter dan het aantal particuliere scholen. In Frankrijk zorgde de wet Jules Ferry in 1881 ervoor dat het basisonderwijs gratis werd. Dat gaf de regering het alibi om particuliere scholen financieel te steunen, gekoppeld aan een strategie om ze onder controle te houden.

In Groot-Brittannië waren tot 1833 de scholen hoofdzakelijk een vrijwillig initiatief. Je had dames- en liefdadigheidsscholen voor een basisopleiding eigendom van particulieren die hun initiatief zelf beheerden. Hieronder vind je ook 'publieke' scholen, opgericht, gefinancierd en bestuurd dank zei individuele legaten. De hogescholen wilden persé hun onafhankelijkheid van staatsinterventie of -controle laten gelden. Nog steeds financieren en besturen particuliere sponsors het eeuwenoude elitesysteem van '*public schools*'. Tegenwoordig laten veel Natiestaten in een gedecentraliseerd onderwijssysteem particuliere scholen toe, parallel aan het netwerk van openbare scholen. In de Verenigde Staten vind je wellicht de meest prominente voorstanders van deze modaliteit. Ik had het al over Latijns-Amerika. De lange geschiedenis van klasse- en institutionele hiërarchieën, vaak nog versterkt tijdens de kolonisatie, creëerde niet enkel de labels *colegio* en *escuela* om de particuliere sector en van publieke sector te onderscheiden, maar vooral om grote sociale ongelijkheden te verwoorden. Ook in het huidige Portugal is er een groot verschil leerling te zijn van een *Colégio* of van een *Escola*. Bij ons gebruikt het meer traditionele katholieke onderwijs graag de troef eliteschool te zijn.

Hoe meer het bestuur van een Staat een gecentraliseerd

onderwijssysteem voorstaat, hoe meer het privé- of particulier onderwijs wordt ontmoedigd. Dat zie je duidelijk in Frankrijk, de Sovjet-Unie, China en Japan. Van de socialistische landen die vandaag ook de naam oostbloklanden krijgen weet ik dat het onderwijs door de regeringen als een belangrijke investering wordt gezien voor het bereiken van collectieve, door de staat gedefinieerde doelen. De Staat financiert het onderwijs volledig en stelt gedetailleerde plannen op voor wie wat zal doen eenmaal volwassen".

"Dat lijkt allemaal zo negatief," zucht Jeanne. "De school om grote delen van de bevolking te knechten of te bemoederen in plaats van te bevrijden. De elite kan zijn gang gaan, zolang niet volledig afgeweken wordt van wat de Natie voorstaat volgens de machthebbers."

Louis gaat verder: "Zelf hebben we het in onze recente geschiedenis meegemaakt, maar het is niet echt een nieuw verschijnsel. De elite die met woorden schermt om afstand te nemen van hun gelijken, houdt niet van democratie. Daarom is er zo'n lange geschiedenis van niet algemeen onderwijs dat zich enkel toelegt op de consolidatie en reproductie van elites door zich te richten tot kinderen uit bevoorrechte of bezittende klassen. Dat elitair principe werd bewaard in de kolonies waar reeds vroeger een sterk bestuur in handen van koningen, keizers of religieuze leiders bestond. Bij de kolonisatie van volkeren met minder hiërarchische organisatievormen zorgde de bezettende elite er snel voor een locale politieke, religieuze of economische elite te creëren, aan wie een klassieke academische opleiding met een rigoureus programma in selectieve instellingen werd

aangeboden. Het Britse commonwealth maakte hiervoor gebruik van de traditie van internaten, vaak ver van huis.
De eerst 'democratische' opening baseert zich op de meritocratie, zoals in het Oosten in sommige keizerrijken al lang bestond. In Europa duikt het principe pas laat op. Volgens mij zijn het de industriëlen en de geldadel, meer dan de aristocratie en oude elites, die het idee introduceren dat nationale vooruitgang afhangt van de mate waarin een samenleving onderwijsdiensten levert die haar meest opmerkelijke burgers in staat stellen hun talenten en capaciteiten te ontwikkelen, onafgezien hun sociale achtergrond.
Na de oorlog van 40-45 kwam bij ons de transformatie van het secundair onderwijs duidelijk op gang, dat is wellicht een positieve noot, Jeanne. Laat ons zeggen dat op vele plaatsen in Europa de opkomst van de socialistische en sociaal democratische partijen bijdragen tot het scheppen van meer onderwijskansen die de sociale ongelijkheid eventueel temperen. Maar de school alleen kan de middelmatigheid niet aanpakken zelfs als aan de school in sommige omstandigheden veel krediet gegeven wordt. Reeds in 1871 verklaarde de regering van Ecuador in de schoolplicht wet een middel te zien om het gebrek aan belangstelling vanwege ouders voor onderwijs te bestrijden en bovendien om de koloniale vooroordelen tegen het onderwijs voor meisjes teniet te doen. Let wel, koloniale vooroordelen, wellicht van katholieke overheersers."
John merkt op: "Als ik het me goed herinner dan spraken de Amerikaanse soldaten die op het einde van de oorlog in de

Normaalschool verbleven over het middelbaar onderwijs en de beroepsopleiding bij hen. Maar als ik je nu hoor, dan hebben ze in de Verenigde Staten de boodschap van Comenius toch niet helemaal begrepen?"

"Het leek die kant uit te gaan, als je de ontwikkeling van de school en het onderwijs bekijkt vanuit het perspectief van de verbreiding van de kennis. Sinds de jaren twintig bloeide in Amerika middelbare school op. Men zorgde ervoor dat het onderwijs na de basisschool zo goed mogelijk algemene academische opleiding combineerde met een breed aanbod van opties om tegemoet te komen aan de groter wordende studentenpopulatie. Dat gebeurde wel met een pragmatische ondertoon ingefluisterd door studies van psychologen zoals Thorndike en Dewey. Een veelzijdige benadering dus, om ervoor te zorgen dat de scholen de leerlingen opleiden in functie van hun verstand en talent om de maatschappij te dienen. Tot hier alles goed. Algemeen onderwijs, aanpassingen in functie van de diversiteit onder de studenten, talent aanmoedigen. Met een grote maar: *hiërarchie*. Alle goede humanistische intenties stuiten op een op geld, meritocratie en macht gebaseerde hiërarchie. Die is niet enkel zichtbaar in de selectieve eerste klas universiteiten. Universiteiten en scholen zijn aan een hiërarchie onderhevig; daarbij heb je kortere academische opleidingen of opleidingen die zich op de werkvloer afspelen en het aanbod uitmaken voor leerlingen afkomstig uit families zonder academische achtergrond en minder financiële middelen. Het is bijna paradoxaal. De republikeinse en vrij jonge geschiedenis van immigranten die enorme gebieden van het noordelijke

Amerika grotendeels gewapenderhand in bezit namen houdt uiteraard een veel zwakkere elitaire traditie in dan de van etiquette en rituelen bolstaande geschiedenis van '*Homelands*' zoals Groot-Brittannië, Pruisen, Saxen, Rusland, kortom, het oude Europa in handen van koningen, tsaren, en keizers. Maar toch. Wie uit academisch gevormde families komt wordt naar langere opleidingen gestuurd en naar wat als meer prestigieuze beroepsopleidingen worden beschouwd: rechters, advocaten, geneesheren, chirurgen. Uit de families met minder academische achtergrond kan hier en daar iemand doorstoten naar de prestigieuze universiteiten. Een pragmatisch middelbaar onderwijs dat snel naar beroepskeuze leidt voorstellen aan wie van slaven afstamt is volgens mij een soort verlakkerij afkomstig van de nieuwe elite die het niet van aristocratische afstamming moet hebben, maar van bezit en geld waardoor ze gewoonweg macht kopen. Je moet veel geld hebben om jezelf kandidaat te stellen voor politieke mandaten of om 'democratisch' verkozen te worden."

Jeanne zucht. "Het lijkt wel een onmogelijke opgave om dank zij educatie te komen tot een gemeenschap dat de diversiteit gewoon apprecieert en er geen elitaire of hiërarchische waardeoordelen aan koppelt. Het lijkt er wel of op dat zodra twee mensen iets verschillends doen het erop aan komt een ranking in te stellen en er een beter-slechter oordeel aan toe te voegen. Verder heb je natuurlijk goed geld en slecht geld, goede macht en slechte macht. Wat van de ene als een ingenieuze handelsdaad wordt beschreven blijkt van anderen niets anders dan een gangsterstreek zijn."

Louis knikt en zegt dan. “Maar dat mag ons niet ontmoedigen. In de marge werken is niet altijd gemakkelijk, soms gevaarlijk, maar wel erg noodzakelijk. Ik heb nooit veel geweten over het leven van mijn overgrootouders, maar hun besluit om in Moresnet te wonen had wel te maken met de wens meer in de marge te leven en ook in de marge van de scholing te werken. Sinds de schoolsystemen van natiestaten bestaan, hebben velen buiten het officiële systeem gewerkt, weinigen in de marge van het systeem zelf. En wie daarvoor opteert heeft het vaak moeilijk, of wordt naar een zijspoor verzet. Denk maar aan Célestin Freinet.”

Wanneer Lucien uit het revalidatiecentrum ontslagen wordt, gaan Louis en Graciete naar Gent terug. Kort na hun verblijf in Oostende, moet Louis zijn opzoekingswerk — een soort hobby sinds hij op pensioen is — onderbreken om voor Graciete te zorgen. Haar depressies lopen gaandeweg over grotere periodes waarbij ze hele dagen tot niets in staat is. De voorbereidingen voor het huwelijk van Hans doen Graciete verzinken in melancholie. Louis staat voor heel het huishouden in. Het grote huurhuis heeft naast de benedenverdieping met een dubbel salon, keuken en bijkeuken met tuin, twee verdiepingen met in het totaal vier slaapkamers, waarvan één tot badkamer werd omgebouwd. Dat allemaal onderhouden en bovendien boodschappen doen en voor de maaltijden zorgen laat voor lezen en schrijven weinig tijd. Jeanne en John missen af en toe de gesprekken met hem.

In 1965 keert Ernesto Guevarra minister van industrie van

Cuba huiswaarts na een rondreis die hem ondermeer naar Congo bracht. Korte tijd daarna neemt hij ontslag als minister. Hij trekt opnieuw richting Congo, maar ditmaal guerrilla strijder, om Laurent-Désiré Kabila bij te staan in zijn gewapende oppositie tegen Generaal Mobutu die vier jaar eerder na een staatsgreep de eerste minister Lumumba liet vermoorden. In de zomervakantie hoort bijna achtjarige Paulo zijn vader en grootvader soms over Congo spreken en hoe alles er volgens hen misliep. Lucien spreekt over schijnbare onafhankelijkheid. Ze hebben het ook over Cuba waar de regering blijkbaar voldoende weerstand kan bieden tegen de Amerikaanse investeerders die terug een vastere greep willen krijgen op het eiland. Hij fantaseert hierbij dat je de wereld kan verdelen in goeden en slechten. Wanneer hij dit zegt tegen zijn pépé, zoals hij Lucien aanspreekt, dan vertelt die hem dat het gevaarlijk is de wereld in goed en slecht op te splitsen. In alle landen wonen mensen die zich vergissen, die domme, soms slechte dingen doen, en in alle landen wonen mensen die dingen uitvinden, die boeken schrijven, die het leuk vinden om met mensen van andere landen in contact te zijn. Wanneer Paulo aan het derde studiejaar begint in de splinternieuwe stedelijke lagere school in de buurt zegt Lucien hem dat hij geluk heeft dat hij kan leren over de dingen omdat hem dat beter zal leren nadenken.

Kort na het begin van het schooljaar krijgen John en Jeanne krijgen een brief van de secretaris generaal van de *Nationale Liga voor de Hoffelijkheid op School*.

Monsieur et madame,

Si les problèmes relatifs à l'éducation de la jeunesse vous

préoccupent, si vous souhaitez que vos enfants deviennent des êtres humains dignes de ce nom, nous sommes dès lors persuadés que le feuillet rose, ci-joint, édité para le Ministère de l'Éducation Nationale et de la Culture à l'occasion de la 2º semaine nationale de la Courtoisie Scolaire vous intéressera pleinement ainsi que le programme de cours que la Ligue se réjouirait de voir se développer dans toutes les écoles du pays.
Mais pour atteindre ce noble objectif nous avons besoin de votre aide. C'est pourquoi nous vous adressons ici un pressant appel, afin que vous deveniez membre de notre ligue.
Toutes vos suggestions seront les bienvenues. Soumettez nous vos problèmes éventuels. Signaliez nous tout acte de courtoisie de la part d'élèves et dont vous auriez été témoin. Et… ensemble nous essaierons de construire un monde meilleur.
Espérant que grâce à votre bon concours, il nous sera permis de mener la Ligue ver un succès toujours grandissent, nous vous présentons avec nous remerciements anticipés, l'expression de nos sentiments très distingués.

Het antwoord volgt enkele maanden later.
Madame,
Nous vous remercions, ma femme et moi, d'avoir bien voulu solliciter notre collaboration aux initiatives de la Ligue Nationale de la Courtoisie Scolaire.
Il est évident que les problèmes relatifs à l'éducation de la jeunesse ne pourraient nous laisser indifférents dans notre double qualité de parents et d'éducateurs.
C'est pourquoi nous nous trouvons quelque peu embarrassés à vous faire part de notre scepticisme quant aux résultats de votre action. Mais la sincérité et la franchise ne sont-elles pas à la base de toute véritable courtoisie?

Nous sommes persuadés que vos efforts ne tendent pas à redorer le blason d'un code plus ou moins périmé, mais qu'ils visent au contraire à inculquer aux jeunes le sens profond de la courtoisie tel qu'il se trouve défini dans votre programme: le témoignage d'une générosité du coeur et de l'esprit.
Nous partageons le souci de la Ligue et nous déplorons avec elle l'égoisme souvent brutal ou à peine déguisé qui caractérise les rapports humains, particulièrement quant il s'agit de jeunes.
Il nous semble cependant que les racine de ce mal sont très profondes et qu'elles prennent naissance dans la condition humaine engendrée par la structure de la société dans laquelle nous vivons.
Cette société n'apparaît-elle pas comme une jungle où seules la ruse et la force permettent de survivre?
L'adolescent d'aujourd'hui ne se trouve-t-il pas confronté avec des conditions de vie en contradiction flagrante avec les grands principes et les préceptes moraux que lui inculquent ses éducateurs?
Les grands moyens d'information tels que la presse, le cinéma, une certaine littérature, ne lui proposent-ils pas un bonheur factice auquel il n'y a qu'un seul obstacle: "les autres"?
Alors, comme il ne veut surtout pas être dupe, par un sorte de réflexe de défense, il se montre arrogant, sans scrupules, afin de pouvoir conquérir - à tout prix - sa place dans cette societé.
Ainsi les efforts déployés par la Ligue nous paraissent voués à l'échec, par le fait qu'ils doivent nécessairement se borner à traiter un phénomène de surface, un phénomène-témoin et qu'ils sont impuissants à combattre les causes du mal.
Attitude pessimiste et non constructive, direz-vous? Que non. L'espoir d'un monde meilleur, d'une société plus humaine n'a jamais paru plus censé qu'aujourd'hui à ceux qui sont

attentifs à un phénomène nouveau: le dialogue, encore timide, entres les grandes forces progressistes.
Nous croyons que ce dialogue entre hommes "de bonne volonté", entre croyants et incroyants, mais tous soucieux de plus de justice sociale, tous conscients de l'envergure mondiale des problèmes économiques et politiques et de l'urgence à y apporter des solutions appropriées, nous croyons que ce dialogue vient s'inscrire dans une évolution irréversible et nous y collaborons dans la mesure de nos moyens.
Quand enfin l'Homme ne sera plus l'ennemi de l'Homme, mais complément nécessaire, la condition même de son épanouissement individuel, la courtoisie sera devenue une qualité essentielle des rapports humains.
Veuillez excuser encore notre franchise qui n'exclue aucunement l'estime pour votre oeuvre et croyez, Madame, à l'expression de notre considération.

Op het einde van het jaar vieren Jeanne en John hun tienjarig huwelijk met een grote familiereünie met een copieuze maaltijd. Op het menukaartje van Pépé, staat: *La crème d'asperges, La langue de boeuf aux champignons, croquettes de pommes avec le flacon de Provence; le trou Normand; Le gigot de mouton en chevreuil mousse aux marrons avec Chateau grand barrai Saint Emilion '62; le plateau de fromages, Chateau Margot Pomerol '62; la bûche glacée, La corbeille de Fruits, Le Moka, Le pousse-café.*
Daags na kerstdag drinken Louis en John samen koffie. Louis vertelt over de laatste methodologische discussies in verband met het leren lezen en schrijven: "Het lijkt wel of Célestin Freinet met zijn '*grip op het leven*' waarbij hij de kinderen helpt hun eigen teksten te drukken, een onvrijwillige voorloper is

geweest voor de benadering van het onderwerp van discussie. Kort gezegd: al meer dan tweehonderd jaar levert zowat de gehele verlichte pedagogische wereld kritiek op de eindeloze training om letters te herkennen en ze pas nadien tot woorden samen te voegen: het spellend lezen is in Europa in voege sinds de tijd dat latijn leren lezen voorafging aan het lezen van de eigen taal, als die al in geschreven vorm vastlag. Met de ontwikkeling van schoolsystemen krijgt het zuiver synthetisch spellend lezen het steeds meer te verduren en duiken de *normaalwoord-methodes* op die ook wel worden voorgesteld als analytisch-synthetische methodes. Omdat velen vinden dat er nog steeds te veel de nadruk wordt gelegd op het afzonderen van letters, komen er *globaalwoord methodes:* kinderen zouden hierbij zelf de analyse maken van de zinnen en woordbeelden om dan tot synthese over te gaan voor het maken en schrijven van nieuwe woorden. Veel spellingsmoeilijkheden zijn daar het gevolg van. Daarom hebben nu ook anderen dan Freinet zich toegelegd op het gelijktijdig analyseren en synthetiseren van woorden, maar door meer structuur in de analyse te bouwen, zodat het synthetiseren eenvoudiger wordt. Volgens sommigen is het best met een genormaliseerde set woorden te blijven werken, volgens anderen kan je evengoed samen met de kinderen eigen zinnen en woorden als uitgangspunt gebruiken, als je maar voortdurend van analyse naar synthese en van synthese naar analyse werkt. Tegenwoordig geeft men hier de naam *structuurmethode* aan. Misschien is dat ook iets voor het werk met volwassenen, of met jongeren die steeds veel moeilijkheden hebben gehad om het lezen en schrijven onder de

knie te krijgen? Denk er eens over na.”

Enkele maanden later zit John samen met zijn Oostendse vrienden na te praten na een door hen ingerichte spreekbeurt over de betekenis van het onlangs door Paus Paulus VI beëindigd tweede Vaticaans Concilie. Gastspreker was François Houtart die op vraag van Helder Camara enkele jaren ervoor een document had samengesteld op basis van studies over over het katholicisme in de sociale en culturele context van Latijns-Amerika. Hij is ook geen onbekende bij de vredesbeweging, sinds hij in het openbaar stelling nam tegen de oorlog die opeenvolgende Amerikaanse regeringen blijven voeren in Vietnam. Een van John’s vrienden, socioloog en overtuigd katholiek gelovige, heeft voor de godsdienstsocioloog een grote bewondering. In de loop van het gesprek vallen de namen Peter Berger en Thomas Luckman. John is erg enthousiast over hun net verschenen boek *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge* dat hij bij Corman kocht.

“Wat me opvalt in hun betoog,” zegt John, “is dat ze stellen dat zodra een gemeenschap of een maatschappij zich institutionaliseert, die een soort objectieve waarheid verkrijgt. Maar die objectieve waarheid is uiteindelijk niet meer dan door vorige generaties vastgelegde culturele patronen in een bepaalde context met een bepaalde taal.”

“Dat is heel kort gezegd de kern van de stelling van de twee auteurs die je vermeldde,” antwoordt zijn vriend socioloog. Eenmaal geïnstitutionaliseerd wordt aan de nieuwe generaties gevraagd die waarheid als de enige realiteit aan te nemen, en zich er in te laten opnemen.”

Daarop kijkt John zijn vriend aan: “Maar hoe kan voor waar aangenomen worden wat door vorige generaties werd geïnstitutionaliseerd? Ligt hierin niet net de oorzaak van veel conflicten? Ik bedoel maar, als je een God institutionaliseert en hem in de mond legt dat hij enkel voor het uitverkoren volk instaat, dan is de constructie van die sociale realiteit een dodelijke val voor alle volgende generaties.”
Zijn vriend lacht. “In het tweede deel van het Boek waarnaar je denk ik verwijst wordt aandacht besteed aan die hypostase van de universele God, die zich door zijn liefde voor de mens liet leiden en niet door wraakgevoelens voor wie hem niet volgt. Misschien hebben andere dogma’s die de liefde voor de mens beogen ook zo’n tweede deel nodig.”
Dat doet dan John weer lachen: “Misschien een idee om naar Oost-Europa uit te voeren? Maar wat ik eigenlijk wilde zeggen is dat het me vrij onwezenlijk lijkt voor de volgende generaties om te stellen dat die enkel moeten zorgen zich in het geïnstitutionaliseerde in te passen. Zo van ‘*er is voor alles gezorgd, gewoon volgen maar*’. Het klinkt niet alleen arrogant maar ook erg paternalistisch. Daarbij, het liep niet erg goed af met die God van iedereen die aan de bestaande God wilde sleutelen. En bijna tweeduizend jaar later blijven velen, die wel zeggen in de voetstappen te treden van de drie-enige God, toch meer met wraak en verdoemenis te werken dan met liefde en vergeving… Maar ik vind het werk van Berger en Luckmann vooral interessant omwille van de verbinding die ze maken tussen objectieve — geïnstitutionaliseerde — realiteit en

subjectieve realiteit. Met welke taal beschrijf je de subjectieve realiteit. Met welke taal wordt de objectieve realiteit beschreven. En ik heb het hier niet over Latijn, Grieks, Arabisch, Chinees of West-vlaams. Ik dacht aan de woorden die gebruikt worden om de concepten uit te werken die de realiteit maken tot wat ze is. Hoe heeft een kind er toegang toe? Welke toegang krijgt een kind van een fabrieksarbeider, van een dagloner, een aristocraat, een fabrieksdirecteur, een hoogleraar? Is er interactie tussen objectieve en subjectieve realiteit? Of is er onderwerping van subjectieve realiteit aan objectieve realiteit? Wanneer wel, wanneer niet? Wat is de verhouding tussen de aangenomen objectieve realiteit en de verwezenlijking van kind tot mens? Hoe verschilt die van kind tot kind en wat zijn de meespelende factoren? Begrijpen jullie waar ik mee worstel?"

Daarop zegt de gastspreker dat velen hiermee worstelen en dat volgens hem Luckmann en Berger zich beperken tot het vaststellen dat eender welke gemeenschap Kennis en het uitbouwen van de door die gemeenschap aangenomen realiteit met elkaar in verhouding staan. Daarop richt hij zich tot John met de suggestie wat meer te lezen van wat door de bevrijdingstheologen wordt geschreven. Hij kondigt ook het in het Portugees te verschijnen boek *Educação como prática da liberdade* van Paulo Freire aan.

De groep vrienden die regelmatig samenkomt en waarbij zich vaak anderen voegen, na een gespreksavond of één of andere activiteit van hun eigen club of vereniging, spelen hoe langer hoe meer met hetzelfde idee: hoe in Oostende meer mensen samenbrengen die in hun eigen verenigingen initiatieven nemen

maar die ook anderen kan interesseren. Is een soort platform, een gemeenschappelijke kalender mogelijk, waarmee iedereen op de hoogte kan blijven van wat ieder ander organiseert? Kunnen mensen niet aan activiteiten deelnemen door anderen georganiseerd, zonder meer, niet met de bedoeling overtuigd te worden, of naar een soort eenheidsgedachte toe te werken, maar gewoon, weten wat anderen doen, niet van horen zeggen, maar door erbij aanwezig zijn? John is razend enthousiast als het platform in 1967 haar vorm krijgt onder de naam Kulturele Raad en hij werkt er als overtuigd pluralist voluit aan mee.
Van zijn vader hoort hij over de laatste ontwikkelingen in het *Kinderdorf Pestalozzi*. Wordt het een gewoon opvangcentrum in plaats van een langlopend pedagogisch project? Hij weet het niet. Wat hem bezighoudt is het bericht dat de Britse Koninklijke familie een gebedshuis heeft gefinancierd dat openstaat voor alle religies. Wat betekent dat? Een poging tot bredere interreligieuze dialoog of marketing van een oude aristocratie of een humanistisch project? Bovendien staat het kinderdorp tegenwoordig ook open voor korte verblijven, tijdens een verlengde vakantie, om recreatieve redenen. Hoe past dat in de eerste pogingen een leerruimte te creëren voor humanistische verbroedering, zoals hij eerst meende begrepen te hebben in verband met dit kinderdorp. Misschien was hij mis.

Paulo is nu tien jaar oud en weet natuurlijk niet echt wat er in het hoofd omgaat van de volwassenen die hem het dichtste staan. Wel praat hij honderd uit met zijn pépé over de Grote Figuren van de Vaderlandse Geschiedenis waar hij over leert op school. Uiteraard waren velen onder hen onversaagde strijders

die de binnenvallende troepen, van Hunnen tot Romeinen, van Nederlanders tot Fransen of Duitsers te weer stonden. Het gaat bijna altijd over binnenvallende volkeren, en niet over min of meer op geweld beluste koningen, prinsen, strijders of aanvoerders die anderen opjutten om te doden, te stelen, te verkrachten, te bezetten. Lucien vertelt Paulo wat over de loopgraven en de vaak totaal ontredderde jonge soldaten, over de pogingen tot verbroedering tijdens de kerstdagen en over hoe op den duur niemand nog echt wist waarom ze aan beide kanten van een modderstrook in die loopgraven zaten. Hij heeft het ook even over de tweede oorlog waar hij als reserve-officier bij betrokken was waarop hij een lijstje voorleest dat hij al een tijdje bijhoudt in zijn notaboekje: '*1 vliegdekschip zijn 122.000 scholen, 1 torpedo-fabriek zijn 20 ziekenhuizen elk met 120 bedden, 1 raketbasis is 1 stuwdam die 1753 miljoen kW per jaar produceert, 1 VS Bombardementsvliegtuig zijn 290.000 onderwijzer weddes, of 30 universiteiten met 1000 studenten of 500.000 tractors of 1.500.000 oogstmachines*'. Wanneer Paulo later als volwassene berichten hoort over de aanmaak van nieuw oorlogsmateriaal, denkt hij aan dat lijstje terug. Lucien besluit zijn verhaal nogmaals met wat goed is en wat slecht, ditmaal in verband met het gebruik van wapens. Paulo is verwonderd als zijn grootvader hem uitlegt dat een soldaat die andere soldaten doodt niet als moordenaar wordt aanzien, maar dat wanneer dezelfde persoon geen soldaat meer is en iemand anders doodt, wel als moordenaar kan worden aanzien. Verder legt hij uit dat vechters in een leger van een Staat soldaten zijn maar dat wie vecht onder de leiding van iemand die geen

staatshoofd is als huurlingen of gewoon als doders kunnen worden aanzien. Paulo vindt het eigenaardig dat de vechters van zo'n leger eerst beschouwd worden als moordenaars maar de dag daarop, wanneer hun leider zich tot staatshoofd uitroept, plots soldaten van een Staat kunnen zijn. Lucien zegt met een droevig lachje dat het allemaal niet zo eenvoudig is, als mensen hoe dan ook tegenover elkaar komen te staan en over wapens beschikken. Daarbij denkt hij aan Ernesto Guevarra waarvan nu zeker is dat hij gedood werd in Bolivië. Kan je stellen dat het wel correct is de wapens op te nemen om derden te verdedigen tegen wie hun woongebied binnenvalt om gewapenderhand persoonlijk bezittingen en macht wil bekomen? Vanuit welk standpunt evalueer je zo'n situatie? In de zaak Lumumba, enkele jaren terug was het overduidelijk dat er zelfs in de Verenigde Naties twee kampen bestonden die vanuit hun eigen ideologische achtergrond redeneerden. Voor het ene kamp was de staatsgreep van Generaal Mobutu onvermijdelijk om de goede betrekkingen te bewaren tussen de Congolese Staat en de daar investerende bedrijven, terwijl het voor de anderen om een agressiedaad was die tegen de wensen van de bevolking ingaat. De goeden en de slechten van zijn kleinzoon worden pionnen in een welles-nietes spelletje van onder elkaar twistende figuren die zichzelf als diplomaat zien, maar gewoonlijk niet naar consensus maar naar confrontatie toe werken.

Paulo is nog geen elf als hij zijn pépé verliest. Het derde hartinfarct in de loop van tien jaar werd hem fataal. Hij begrijpt niet waarom zijn grootvader die daar met gesloten ogen in zijn bed ligt niet meer plots naar hem kijkt en hem vraagt de krant

of een pakje sigaretten te halen op de hoek van de straat. Hij zit stilletjes naast het bed. Ondertussen verzamelt Jeanne enkele objecten, ondermeer de laatste *Canard Enchainé* die hij kocht maar niet meer heeft geopend met artikels over de Amerikaanse bemoeienissen in Vietnam en de nakende onderhandelingen voor vrede. Er is een cynisch artikel over de Franse oorlogsindustrie. Verder zijn er kleine berichten en cartoons over studentenacties tegen het Franse establishment dat daar boos op reageert, de Franse president voorop. *Les bourgeois, c'est comme les cochons*, zou Brel zeggen, denkt John. Zullen die studenten hetzelfde verwijt krijgen over enkele decennia, zoals in Brel's liedje?
De toenemende sociale spanning in Frankrijk, die in mei in volle hevigheid losbarst gaat een beetje aan de familie Demeester-Souris voorbij. Enerzijds zijn Jeanne en Charlotte volop in rouwproces na de dood van Lucien en anderzijds komen Louis en Graciete opnieuw naar Oostende, omdat Graciete steeds verder achteruit gaat en Louis het moeilijk heeft alleen voor haar te zorgen. Kort daarop overlijdt ze en Louis blijft nog twee maanden bij John en familie. Elke dag gaat hij bij Charlotte langs. Onderwerp van gesprek is uiteraard hun leven respectievelijk met Lucien en Graciete.

Na de dood van zijn moeder begint John langzaam aan terug aandacht te hebben voor de gebeurtenissen in Europa. In Parijs blijven studenten en sommige professoren actief in allerlei protestbewegingen. John voelt wel wat voor de slogan '*verboden te verbieden*'. Het inspireert hem tot het voorstel om een denkgroep op te starten met een kleine groep Oostendse

intellectuelen met uiteenlopende levensovertuigingen. De groep zal blijven voortbestaan zolang twee van de groepsleden nog in leven zijn. In die groep debatteert John geloof en wetenschap, machtsuitoefening en democratie, de school die zich als democratisch aankondigt maar het niet is. Hij citeert een opmerking van de Spaans-Franse psychiater Tosquelles die hij toevallig onder ogen krijgt: '*En obligeant les enfants à travailler mécaniquement, sans cultiver les fonctions supérieures de synthèse et de décision, en négligent les liaisons entre l'affectivité et l'action, l'école traditionnelle pratique journellement de véritables lobotomies pédagogiques*.' Twee jaar later zal hij de link leggen met de institutionele psychotherapie.

In die beginperiode van de praat- en denkgroep komt John terug op Jeanne's *paradox van het pluralisme*: kan het verbod ingesteld worden op de gedachte van een andersdenkende in naam van het recht op het vrije denken? Kan in naam van het recht op het vrije denken plaats ingeruimd worden voor wie hiervan gebruik maakt om in naam van ditzelfde vrije denken aanhangers van bepaalde denkrichtingen fysiek aan te vallen of zelfs te vermoorden? Volgens John leidt het fundamenteel volgen van een dogma's tot de verenging van de begrippen pluralisme en kosmopolitisme. Hij zegt meer dan eens zijn gespreksvrienden dat hij zichzelf ziet als agnost wanneer het over God gaat. Hij haalt de aan Gandhi toegewezen uitspraak aan '*God heeft geen religie*', en stelt hiertegenover dat religie misschien geen god heeft, maar dat God op zich willen bewijzen misschien irrelevant is en wat hem betreft wellicht onmogelijk. "Ik heb de kennis dat ik de kennis hiervoor niet heb," zegt hij

met een woordspeling.
Datzelfde jaar komt John terug op het vrije denken versus dogma. Hij heeft het over vervolging, die religieus of niet religieus kan zijn. Volgens hem leidt een dogma gemakkelijk tot vervolging en zelfs doodslag en dat niet alleen onder leden van eenzelfde geloofsgemeenschap. Hij heeft het daarbij niet enkel over een religieuze instelling die zich het recht toe eigent om wie afwijkt te vervolgen of ter dood te veroordelen met inquisitie of fatwa. Het gaat ook over de opsluiting voor 'heropvoeding' in mensonwaardige omstandigheden vaak met de dood tot gevolg, bevolen door leiders zoals Enver Hoxha, Joseph Stalin, Walter Ulbricht. Dogmatisch denken verandert blijkbaar al snel moraal en ethiek tot een keurslijf, een dwangbuis, in plaats van een richtlijn te zijn voor vreedzame coëxistentie. Hij brengt de in 1952 overleden John Dewey ter sprake, antimilitarist, die zowel het onderzoek leidde naar de door de leiders van de USSR gebruikte leugens over Trotsky, als de obstakels aanklaagde door de regering van de Verenigde Staten tegen Russell gebruikt.
Tijdens de discussie die hij zo laat ontstaan, gaat het ondermeer over de bezetting van Praag door troepen van het pact van Warschau. John maakt van de gelegenheid gebruik om één van de vrienden die bestuursfuncties vervult in de plaatselijke afdeling van de communistische partij uit te leggen waarom hij, na het lezen van het manifest van 2000 woorden en de daarop volgende inval, nooit tot lidmaatschap van de communistische partij overgehaald zal worden. Volgens hem is het idee alleen van de *dictatuur van het proletariaat* niet alleen een vreselijk

ongelukkige term, maar bovendien niet verzoenbaar met een pluralistische opvoeding en een kosmopoliete ethiek. Daarbij, zegt hij nog, zie je in de praktijk dat die dictatuur uiteindelijk niet bestaat, maar in handen is van een partij-apparaat dat het proletariaat even ver van de beslissingen houdt als eender welke particratie in wat het kapitalistische westen wordt genoemd. Een van de andere vrienden merkt lachend op dat John zijn argumentatie beter goed kan uitwerken, nu de leider van Albanië uit protest voor de inval van de troepen in Praag, uit het Warschaupact stapt. Hij zou nog voor maoist en aanhanger van Hoxha kunnen doorgaan…

Daarop gaat het gesprek over de berichtgeving in verband met het conflict in Vietnam dat op is uitgegroeid tot wat velen een uitzichtloze oorlog beschouwen. John zegt zich vaak ongemakkelijk te voelen wanneer hij de lichtzinnige, relativerende of onderschattende commentaren hoort op bus en trein. Wat hem ook stoort is hoe de volkerenmoord, die hij vergelijkt met de moord op de Noord-Amerikaanse indianen tijdens de kolonisatie van de zestiende tot de achttiende eeuw, en zelfs nadat de kolonisten hun onafhankelijkheid proclameerde van Groot-Brittannië. "Je hebt er zelfs de oppervlakkigheid aangekoppeld waarmee velen het kerstfeest vieren," zegt een van zijn christelijke vrienden. "Ik las je stukje in het regionaal weekblad *Tijdingen*".

"Welk stukje?" vraagt iemand anders.

John's vriend neemt het nummer van het weekblad op en leest voor:

'Nog het loopgrachtkribbetje.

Ik weet ook niet wie "het fenomeen" is dat de kerstkribbe midden in een oorlogstafereel verplaatste — misschien eenvoudig een mens die iets heeft tegen oppervlakkigheid. Misschien een mens die het stroperige gedoe rond het Kerstgebeuren met sentimenteel gekweel en "stemmige" muziek in onze straten niet in verband kan brengen met de diepe symboliek van dit feest.
Een consumptiefeest noemden een groep Nederlandse jongeren het en zij protesteerden ertegen door in hongerstaking te gaan. Hun houding lijkt mij evangelischer dan de "afkeurende commentaar" van de bevolking en van sommige bezoekers.
Waarom die afkeuring?
Kerstmis is een feest van het licht, van de vreugde voor de christenen, akkoord. En dat de eerder sobere, traditionele maaltijd van de thuiskomende kerkgangers, na de middernachtmis, stilaan uitgroeide tot een een smulpartij — och kom, het ontbreken van innerlijke vrede is al zo moeilijk te compenseren.
Maar dat hierbij zelfs niet zou mogen gedacht worden aan de oorlogsmiserie in Vietnam of elders, of dat een toespeling hierop misplaatst zou zijn? Waar wordt het kerstkind vandaag geboren? Misschien in de hut van een vietnamees dorp, onder de dreiging van de napalm, of bij de Caboclos in het Braziliaanse oerwoud, of in de duistere bidonvilles aan de rand van de vele "lichtsteden". In elk geval bij de nederigen, de armen en de verdrukten van onze tijd.
"Vrede aan de mensen van goede wil". Des te erger voor de fuifnummers die even — zo heel even maar — gechoqueerd werden door het "loopgrachtkribbetje".'

Daarop zegt zijn vriend: "Je bent een lieve, brave schrijver

John. Je toont je ergernis, maar je blijft vriendelijk tegen wie je aan de oren wil trekken. En omdat je sprak over koloniseren… heb jullie de laatste rel van Corman gevolgd met het brugse parket? Jullie weten dat de winkel een grote vitrine maakte voor de lancering van *Black Venus* van Jef Geeraerts. Corman werd weer eens betichte met van alles en nog wat, van pornografie tot belastering van de overheid en het koningshuis, precies of hij het was die dat boek schreef. En ik raad het jullie aan. Helemaal niet lief, zoals onze John hier, maar een erg rauwe beschrijving van het leven dat een Belgisch ambtenaar in Congo leidt, waar je bij momenten enkel ongemakkelijk kunt worden. “Misschien slagen jullie erin een boek te bemachtigen tussen twee in beslagnames in,” zo besluit hij met een grijns. Het jaar daarop komt de vriendenkring nog even op het boek terug, wanneer het de staatsprijs voor litteratuur krijgt, wat voor veel kritiek zorgde bij dat deel van de bevolking dat zich conservatief noemt.

Paulo houdt de volgende zeven jaren een soort vakantiedagboek bij met anekdotes over de juli-maand in het zuiden van Frankrijk in een huurwoning midden in de wijngaarden, in de bocht van een rivier. In 1969 is hij twaalf en beschrijft hij de nacht van 20 juli, wanneer heel de familie op de radio het verslag volgt van de eerste maanlanding. Hij noteert radiocommentaren en merkt op hoe misplaatst hij de berichten vindt. Men heeft het over een Amerikaanse krachttoer, terwijl alle wetenschappers en onderzoekers die bij het hele project betrokken zijn weten dat de verwezenlijking van deze krachttoer het gevolg is van een heel lange periode van ontdekkingen,

hypotheses, uitvindingen, pogingen, mislukkingen en geslaagde proeven en experimenten die, zoals zijn vader zegt, in de oudheid beginnen, waarbij nationale academies en internationale conferenties sinds de zeventiende eeuw een belangrijke rol spelen. Uiteindelijk slaagden Duitse ingenieurs er tijdens de oorlog in de technologie om raketten af te vuren, basis voor alle draagraketten die sinds 1957 voorwerpen en daarna ook levende wezens in de ruimte kunnen brengen, waarbij de menselijke kennis van wiskundige en fysica er toe bijdraagt dat die levende wezens in de meeste gevallen ook veilig naar de aarde kunnen terugkeren. Hij vermeldt de Russische kosmonaut Gagarin vertelt ook wat hij las over de '*vader van de ruimtevluchten*', Tsiolkovsky, die zijn inspiratie onder meer haalde bij Jules Verne (*nota Alberto Auctor: zie deel Verlichte Burgers Scholen*). Hij vermeldt de zin die de astronaut rond vier uur 's morgens uitspreekt wanneer hij uiteindelijk voet op de maan zet: "*een kleine stap voor de mens, een grote voor de mensheid*" en schrijft dat hij die wel kan waarderen. Hij vermeldt ook een commentaar van zijn vader: 'Helaas maken vele opiniemakers samen met regeringsleiders net zoals ze dat doen met veel andere menselijke verwezenlijkingen er een soort misplaatste wedstrijd tussen rivaliserende naties van, zelfs als in elk van die naties slechts heel weinig in staat zijn tot dergelijke verwezenlijkingen. Die verbazingwekkende prestaties zijn zelden of nooit het gevolg van het wetenschappelijk werk strikt binnen artificiële grenzen van artificiële staten.

In het begin van datzelfde jaar had John voor het centrum voor volksopvoeding contact opgenomen met Hendrik Keuleer om hem uit te nodigen voor een gespreksavond over Cuba.

Daarop kreeg hij toen onmiddellijk het volgende antwoord:

Aan Kameraad Demeester,

Zeer waarde broeder zonder schootsvel,

Ik dank U voor uw brief en haast me te antwoorden dat ik graag zal ontspringen. Die dag is er juist vakantie wat dus bijzonder goed uitvalt.

Als titel stel ik u de keuze voor tussen "Dat ketterse Cuba der PURS" of "Bank van de Handel en de Heilige Geest". (PURS: Partido Unido de la Revolución Socialista, vroegere naam van PCC; de Banco do Comércio e do Espírito Santo bestaat werkelijk en is een der belangrijkste van Portugal. Hierbij is natuurlijk gedacht aan het ex-Cuba, uitverkoren privé- en luxe-bordeel der USA, exclusieve raffinementen allerhande incl.)

Elders heet ik mijn bouwstuk "Happy Neurosis Island" als ge dat zoudt verkiezen is het natuurlijk ook goed. Afzonderlijk krijgt ge wat stencils, o.a. over Cuba.

Con los pobres de la Tierra

HK 28 I 1969

John en Jeanne stellen de stijl van het antwoord erg op prijs en willen de man graag wat beter leren kennen. Ze nodigen hem uit om bij hen te komen avondmalen vooraleer naar het gesprekslokaal te vertrekken. Dat valt mee, en de rest van het jaar wordt er over en weer gecorrespondeerd. In november komen Hendrik en partner een weekeinde bij John en Jeanne logeren. Hendrik kondigt per brief aan:

13 11 69

Beste vrienden,

We zullen morgen op een onbepaalbaar uur aankomen omdat we gaan proberen te liften. We moeten namelijk op onze tellen

passen en Oostende ligt zeer ver van Gent (Voor de NMBS die de transmenapische blijkbaar verwart met de transsiberische). We zullen even bellen als we er zijn, maar doe aub niets speciaals: het zicht op zee zal reeds een waar festijn zijn (we hebben het nooit van zo hoog genomen).

Er is niets speciaals, maar bij een goede fles wijn en een kaasplank wordt er al snel druk gepraat, ondermeer over volksopvoeding en over de allergische reacties van wie de macht heeft tegenover een volk dat over teveel kennis beschikt. Brood en spelen, om de klassen te blijven scheiden, dat is wat de geschiedenis aantoont zegt Paulo een beetje wijsneuzig. Hendrik kijkt hem aan: “Juist, jongeheer, er is uit de geschiedenisles op school die het zou moeten houden bij heldenverhalen toch iets ontsnapt die je tot deze maatschappelijke analyse aanzet.” Hendrik is als latinist vrij goed op de hoogte van wat er in Zuid-Amerika en in Portugal gebeurt. Plots declameert hij de tekst van een liedje van Juca Chaves:

Política confusa, ninguém chega a conclusão,
um lado diz que sim, e o outro diz que não.
Feijão aumenta o preço,
cofap tem razão,
governo diz que sim,
o povo diz que não.
Se continuar assim haverá revolução,
o povo diz que sim
governo diz que não.
O parlamentarismo, é útil pra nação,
governo diz que sim,

o povo diz que não.
Sairá vitorioso Francisco Julião,
o povo diz que sim,
Lacerda diz que não.
Aqui não há problemas, pra que tanta confusão?
o povo passa fome, mas Brasil é campeão!

John vraagt gelijk of Hendrik het gedicht nogmaals wil voordragen, terwijl hij het op band opneemt. Dat gebeurt, gevolgd door een spontane vertaling ervan:

(Verwarrende politiek, conclusies zijn er niet,
de ene kant zegt van wel de andere van niet.
Bonen stijgen in prijs,
Cofap heeft gelijk,
de overheid zegt van wel,
het volk zegt van niet.
Als het zo doorgaat komt er een revolutie,
het volk zegt van wel,
de regering zegt van niet.
Parlementarisme is nuttig voor de natie,
de regering zegt van wel,
het volk zegt van niet.
Overwinnaar zal Francisco Julião zijn,
het volk zegt van wel,
Lacerda zegt van niet.
Geen problemen hier, waarom verwarring zaaien?
Het volk lijdt honger, maar Brazilië is kampioen!)

De volwassenen gaan terug aan de tafel zitten met uitzicht op zee, achter het dubbel glas. Het is een grijze dag, het regent met tussenpozen en het opvliegende zand trekt strepen over het strand tussen de vloedlijn en de waterlijn.

Plots zegt Hendrik: “Heb je een badhanddoek, ik wil even de zee in.” John raadt hem aan voorzichtig te zijn en stelt voor mee het strand op te gaan. Maar Hendrik slaat het aanbod af. Hij daalt naar de Zeedijk af en kort daarop zien de anderen vanuit het raam een kleine figuur in zwembroek het strand oplopen. Bij het water gekomen legt hij de badhanddoek vast met een hoopje zand en loopt resoluut het water in. Even later komt hij het water terug uit en wikkelt zich in de handdoek. Hij komt hevig bibberend het appartement terug binnen. Zelfs na zich droog gewreven te hebben bibbert hij nog steeds zo erg dat John hem moet helpen om beetje bij beetje een groot glas Calvados te drinken, daar hij zelf niet in staat is ook maar iets in zijn handen te houden.

Een week later stuurt John een getypt briefje naar Hendrik waarin hij zegt dat hun week-end bezoek een soort oasis in de woestijn was geweest. Daarbij merkt hij op dat hij de brief typt omdat hij zo bibbert dat hij niet kan schrijven, niet omwille van een zeebad, maar van de koorts bij een domme griep.

Knutselaars in antropogogie

(1970 - 1984)

In 1970 voelt John Demeester dat de opleiding van de jongeren onder leercontract in een soort impasse terecht gekomen is. Ondanks de pogingen van de ploeg adviseurs om de lespakketten voor te stellen als geïntegreerde projecten, blijven veel leerkrachten in vakken opgesplitste lessen geven. Daarbij dreigt heel de opleiding vast te lopen in een steeds omvangrijker bureaucratie, net zoals bij het algemeen onderwijs vaak het geval is. Papieren zijn belangrijker dan mensen lijkt het wel. Cijfers geven standaard vaardigheden weer, weinig aandacht wordt besteed aan hoe een kind of een adolescent een probleem bekijkt en aanpakt. Een fragment van een artikel van een zekere *R. Bazin* in een Frans pedagogisch tijdschrift trekt zijn aandacht. Over bureaucratie schrijft die:

> *'Bureaucratie: l'instrument du pouvoir. Dès qu'elle atteint une certaine masse: le pouvoir lui-même.*
> *La plus humaine des activités: elle emploie jusqu'ici plus d'hommes que de machines.*
> *Il est vrai qu'un homme n'y joue son rôle convenablement qu'à condition de fonctionner comme une machine.'*

Voor John is dat omvormen van mensen tot machines net wat door de standaardisering in het onderwijs wordt bekomen. En, zo denkt hij verder, de jongeren die hiertegen in opstand komen getuigen over een gezond menselijk verstand te beschikken. Uiteraard krijgen ze onmiddellijk het label *onaangepast* opgeplakt. Maar moeten mensen zich aanpassen aan systemen

die hen onmenselijk maken? Zijn we in een evolutionair stadium gekomen waarbij *Homo Sapiens* splits in een kleine tak elitaire *Homo Cogitans* terwijl de rest door scholing en manipulatie tot hoofdtak *Homo Exequi* evolueert? De ultieme overwinning van cultuur over biologie zou je kunnen zeggen. Hij denkt aan de gesprekken met zijn vader over de opkomst en de betekenis van de nationale schoolsystemen. Het heeft weinig met recht te maken, veel met plicht en nog meer met verplichting. Ongeveer op hetzelfde moment dat hij worstelt met zijn inzicht in het onderwijssysteem krijgt hij van Kanunnik Houtart een tip het boek van Paulo Freire *Pedagogy of the Oppressed* te lezen, waar ook een franse vertaling van zou bestaan. John loopt bij Corman langs en enkele dagen is hij helemaal verdiept in de lectuur van Freire. De technische aspecten om mensen te leren lezen en schrijven passen in de structuurmethode waar zijn vader het over had. Maar dat is lang niet het belangrijkste. Wat hem interesseert is de analyse van het onderwijssysteem op zich. John vind de uitdrukking *the banking model of education* heel erg geslaagd. Bovendien komt Freire's voorstel voor dialogiserend onderwijs erg in de buurt van het onderzoek met kinderen, door Vygotsky en later ook door Piaget. Na de verschijning van het werk van Vygotsky in het engels en de publicatie van *The Social Construction of Reality* duikt voor die vorm van leren meer en meer de term socio-constructivisme op.

Hij is geboeid door de wijze waarop Freire de tegenstelling aantoont tussen de middelen van de verdrukkers en de middelen van de verdrukten, die hij als *'anti-dialogiserende*

acties' en *'dialogiserende acties'* voorstelt. Onder de eerste term zet hij *verovering, manipulatie, verdeel en heers*, en *culturele invasie*. Onder de tweede term brengt *eenheid, mededogen, organisatie* en *culturele synthese*. John vraagt zich wel af welke inhoud Freire geeft aan het concept *eenheid* en in hoeverre dit ook diversiteit en pluralisme inhoudt. Sinds kort is de bibliothecaris van het Instituut waar John werkt zijn vaste gesprekspartner en uiteraard hebben ze enkele gesprekken over Freire's stellingen. Op een dag heeft de bibliothecaris een boek bij waarover hij opmerkt: "Ik weet niet wie dit boek voor de bibliotheek aanschafte en ook niet waarom. Maar je zal het waarschijnlijk interessant vinden." Hij overhandigt John een exemplaar van *Vers une pédagogie institutionnelle*, van Fernand Oury en Aida Vasquez. John leest het in twee avonden uit en informeert onmiddellijk zijn directe chef dat hij de franse onderwijzer wil ontmoeten. Uit enkele door de bibliothecaris samengebrachte krantenknipsels en franse pedagogische tijdschriften begrijpt John dat de werkgroepen in Institutionele Pedagogie in Frankrijk een soort referentiebeweging zijn, complementair aan de voorstellen van het ICEM, die Moderne School Coöperatieve indertijd opgericht door de in 1966 overleden Célestin Freinet. Tussen de regels door begrijpt John dat de adepten van het pedagogisch model zowel van het Franse ICEM als van de hieruit ontstane internationale structuur FIMEM, weinig bestand blijken tegen de valstrikken en de verholen charme van de kleinburgerlijkheid.

Terwijl John nadenkt over hoe hij het in de leercontracten opleiding binnen sijpelende schoolsysteem kan aanpakken,

denkt Jeanne na over hoe ze bij Paulo binnen sijpelende invloeden in goede banen kan houden. Hij is aan zijn middelbaar onderwijs begonnen in het Oostendse atheneum. Voor het vak moraal moeten de ouders kiezen tussen godsdienstlessen of lessen vrijzinnige zedenleer. Voor Paulo betekent dit dat hij samen met enkele andere klasgenoten verwezen wordt naar een ander leslokaal. In het katholieke België zonder staatsgodsdienst is er geen sprake van wereldoriëntatie of wat dan ook waarbij theïsme, atheïsme, gnosticisme en agnosticisme samen worden behandeld wat de jonge mensen ondersteuning zou geven om hun eigen geest te vormen. In de plaats hiervan worden ze opgesplitst om onderworpen te worden aan opgelegde denkschema's gekozen door de ouders. Maar Paulo vindt zijn lessen wel leuk. De groep is klein en hij kan er met medeleerlingen en de leerkracht vrijuit praten over zijn eigen helden, over het leven van zijn grootvader, over de revolutionaire voorbeelden waar hij soms over hoort spreken thuis of bij vrienden van zijn ouders. Verder wordt hij opgenomen in een kring vrijzinnige adolescenten. Hoewel niet kerkelijke families graag met hun vrijzinnigheid te koop lopen, doen ze dat met eigen rituelen en eigen centra die John en Jeanne doen denken aan de voorbije *tempels van de rede* waar ze de pest aan hebben. Maar wat Paulo als dertienjarige natuurlijk wel leuk vindt, is dat de andere adolescenten in die centra soms feestjes en danspartijtjes organiseren en daar doet hij graag aan mee, vooral wanneer hij ontdekt dat hij er kan flirten met een vriendin van de meisjesschool aan de overzijde van het stadspark. En dat komt

Jeanne al snel te weten, waarop ze de leraar moraal aanspreekt. Die geeft een wenk voor een jeugdorganisatie waar zijn eigen zoon bij is aangesloten. En zo komt Paulo bij de *Jeugdbond voor Natuurstudie*. Jongelui van 12 tot 25 gaan samen op kamp in Nederland, België en Frankrijk, leren er de natuur observeren, nemen deel aan de jaarlijkse telling van overvliegende trekvogels, helpen bij het conserveren van geklasseerde natuurgebieden zoals het Zwin en de weinige beschermde duinengebieden aan de kust. Paulo houdt vooral van de zomer- en herfstkampen. De groep heeft gewoonlijk een schuur van een grote boerderij ter beschikking en mag in het stro slapen. Het jaarlijkse congres van de jongerenbeweging gaat in december tussen kerst en nieuw door in één of ander schoolgebouw. Hij leert er basisakkoorden op gitaar om het zingen te begeleiden tijdens de avonden rond het kampvuur of na het horen van gastsprekers. Een Duitse kampgenoot neemt met hem de hele zangbundel van de jeugdbond door waarbij ze alle liedjes van eenvoudige akkoorden voorzien. De gitaar blijft in Paulo's gezelschap tot wanneer hij grootvader zal zijn en zijn stijf wordende vingers het tokkelen onmogelijk maken. Verder gaat Paulo met een groepje van de Jeugdbond af en toe met vissers de zee op, wanneer ze er toelating voor krijgen, met kleine observatie opdrachten van zeefauna.

In het verre Portugal is Maria Coelho naar Évora uitgeweken op zo'n zestig kilometer van haar geboortedorp. Zo kan ze verder school te lopen na de vier verplichte jaren in de dorpsschool. Ze woont samen met haar hartsvriendin in bij de ouders van een oudere vriendin afkomstig uit hetzelfde dorp. De twee meisjes

dromen ervan ook onderwijzeres te worden om. En dat is misschien niet helemaal onmogelijk. Maria's ouders besloten een drietal jaar eerder naar het Noorden van Europa te emigreren om voldoende geld te hebben om Maria en haar broer te laten studeren en om een eigen huis te kunnen kopen. Maria hoopt alvast haar wens waar te kunnen maken. Als je in de tweede helft van de twintigste eeuw in het Portugese binnenland geboren bent in een dorp zonder elektriciteit of lopend water, waar zowat de hele bevolking als dagloner werkt en de café-houders de rijkste lui van het dorp zijn, droom je er als meisje van onderwijzeres of verpleegster te worden om te ontsnappen aan armoede en het zware werk van landarbeidster …

Begin 1971 wordt in Vlaanderen het Masereelfonds opgericht en neemt het *Centrum voor Volksopvoeding van Oostende* als plaatselijke afdeling op. Wanneer in augustus Bob Claessens sterft neemt de afdeling de naam Bob Claessens Centrum aan. Het centrum houdt rekening met de programmatie van andere organisaties om te vermijden in concurrentie te treden en geeft al haar activiteiten door aan de Kulturele Raad die de kulturele kalender publiceert.

Na een debat in de reeks '*Gesprekken met filosofen en sociologen*' met Ludo Abicht net voor de filosoof terug naar Cincinnati vertrekt, wordt er over het boek van Georges Steiner *In Bluebeard's castle: Some notes towards the redefinition of culture*, gesproken. John denkt dat hij het boek zal moeten lezen, want wat er over gezegd wordt doet hem denken aan zijn gesprekken met zijn overleden schoonvader Lucien. De analyse die Steiner te boek stelt over de periode die loopt vanaf de Frans-Duitse

conflicten tot het einde van de oorlog tegen nazi-Duitsland vertoont gelijkenis met een van de geliefde thesissen van Lucien dat de vernederingen aan de overwonnene opgelegd aan het einde van elke oorlog in zich het kiemzaad droeg voor de volgende oorlog. Steiner geeft die periode aan als een moderne versie van de middeleeuwse honderdjarige oorlog. Volgens Steiner zou bovendien het verwonderlijke idee dat het einde der tijden was aangebroken, omdat alles wat ontdekt kon worden ook ontdekt is vooral de Britse aristocratie in een soort verveling gebracht hebben zodat het terug aanwakkeren van de oorlog een welkome afleiding zou zijn. *Homo Pugnax*.

Die avond is er bij John een Portugese pater, pedagoog en socioloog te gast. De man werkt voor het portugese ministerie van de arbeid en solliciteerde begeleiding bij een reeks bezoeken aan de centra voor beroepsopleiding om te leren hoe de opleiding onder leercontract in elkaar zit. Er is in Portugal misschien belangstelling voor dit soort opleiding. De bezoeken en randactiviteiten moeten een goede indruk op hem nagelaten en tegen het einde van juli neemt een brief uit Lissabon een persoonlijke wending:

Mon cher John,

Il y a un mois que j'ai revenu de ma visite à Belgique. Je n'ai pas encore écrit parce que je n'avais pas la certitude de vous trouver à Ostende à cause de vos vacances en France.

J'espère et je désire de tout coeur la santé de tous, et surtout que votre femme et Anne soient meilleurs de ses maladies.

Je veux avant tout vous remercier l'accueil que vous et votre famille m'avez faites pendant mon séjour, la compréhension naturel pour mon cas et la disponibilité et bonne volonté pour

aider à le résoudre.

Je désire de plus en plus trouver quelque travail à l'étranger et le permis de séjour parce que le cercle se ferme chaque jour autour de moi et je reste angoissé d'être surpris; on parle partout d'un remodelage ministériel chez nous et je m'hasard à rester sans travail, ce qui pour moi à ce moment serait dramatique. Je pense qui serait bon pour moi quitter Portugal pendant la primière quinzaine de Septembre.

C'est terrible de rester dans une incertitude inquietante quand un a 45 ans; d'autre côté je me sant plein des forces et très désireux de travailler, assurant mon futur économique et une stabilité, ce que me permettra vivre tranquille et tranquillement pouvoir me vouer aux autres et m'intégrer en quelques groupes de promotion et culture où je puisse donner ma contribution et recevoir de lui la contrepartie.

C'est pour ça que je vous ai dit que j'accepte un travail quelconque, surtout dans une entreprise, dans un fabrique para exemple, comme ouvrier, parce que je crois à la dignité de tout travail qui, de quelque façon contribue pour le développement du monde et j'ai même un certain désir de rester dans un travail où je sois en anonyme; avec les 23 ans d'homme publique, j'ai goutté suffisamment l'expérience du prestige. Je sens besoin d'un peu de silence autour de moi. Croyez, c'est vrai!

Il n'importe pas beaucoup q'au commencement mon travail soit bien rémunéré; je dois me charger de conquérir avec diligence et volonté un lieu de travail comme tous les autres hommes et ça m'intéresse: parcourir les pas des pauvres et des travailleurs. À ce moment ce qui m'interesse absolument c'est d'obtenir un travail quelconque et le permis de séjour; tout le reste viendra après.

Mon cher John, maintenant mon cas est plus urgent et je vous prie de nouveau de ne pas vous préoccuper d'obtenir pour moi, un bon emploi; ce qui m'interesse au-dessus c'est d'obtenir le permis de séjour. Mais je veux tout ça avec la condition ne pas être pour vous un grand incomode.
Je dois prendre mes vacances de 10 août a 10 septembre à peu près et j'aimerai beaucoup de ne pas retourner pour pas prendre des affaires au commencement que je peu pas continuer.
Excusez moi cette espèce d'abus de vôtre amitié très aimable et très généreuse.

De man komt op zijn aanvraag terug met een brief eind augustus, waarbij hij aankondigt dat hij eventueel ook naar Canada kan, maar Belgie verkiest. In september is hij in Brussel en stuurt hij een curriculum op. En half november komt er nieuws uit Montreal, dat hij een bescheiden betrekking heeft gevonden voor 10 dollar per dag. Wanneer John over deze episode spreekt met zijn vrienden van de communistische partij dan wijzen ze hem erop dat er in Portugal misschien veranderingen op komst zijn, nu de oude dictator gestorven is en Marcel Caetano het roer overnam. Hoewel de overzeese oorlogen onverminderd doorgaan, over dekolonisatie voorlopig geen sprake is en Portugal verre van democratisch is, lijkt de huidige minister-president toch wat vernieuwing te brengen. Of de conservatieven, de President voorop, dit zal toelaten is nog de vraag. Maar wellicht zijn de hervormingen in enkele ministeries, ondermeer dat van onderwijs, de reden waarom de priester die John bezocht eieren voor zijn geld kiest en liever emigreert.

Kort daarop organiseert één van de Oostendse verenigingen een spreekbeurt over elektriciteitproductie door middel van grote stuwmeren en de gevolgen hiervan voor de plaatselijke bevolking. Daarbij is *Vilarinho das Furnas* in Noord Portugal één van de voorbeelden. De pater heeft er John alvast nooit over gesproken. De stuwdam is bijna klaar en de inwijding wordt voorzien begin volgend jaar. Ondertussen is het dorp *Vilarinho* reeds volledig ontruimd en zijn de inwoners uitgeweken naar andere gemeentes in de Minho-streek van Portugal of reeds twee jaar eerder vertrokken naar het buitenland. Met het verdwijnen van de gemeente verdwijnt ook de communautaire organisatie, zoals dat nog vaak nog voorkomt in kleine gemeentes in deze streek van het Portugese binnenland, ver van de hoofdstad en het aldaar geïnstalleerde regime. Die communautaire organisatie is een soort hedendaagse voortzetting van de Visigotische *conventus publicus vicinorum*, onder deze vorm reeds beschreven kort na de Franse Revolutie. In de communautaire organisatie, de *Junta*, zetelen alle familiehoofden van het dorp. Dat is normaal gezien de man van het gezin, tenzij hij er niet is. *Vilarinho*, bijvoorbeeld, kende al vóór de definitieve ontruiming van het dorp emigranten. Bij sterfgevallen werd de achtergebleven weduwe gezinshoofd. De Junta wordt geleid door de Juiz of Zelador, gekozen voor een periode van zes maanden. Die heeft als eerste taak om de *Junta* samen te roepen, gewoonlijk elke donderdag na het avondmaal. In Vilarinho gebeurde de oproep door het blazen op een koehoorn, en iedereen kwam samen op een van de twee pleinen van het dorp. Wie na de tweede oproep nog niet aanwezig was

werd beboet met een halve escudo, te betalen bij de volgende bijeenkomst. Wie gedurende de hele bijeenkomst niet aanwezig was kon beboet worden, gewoonlijk met de uitvoering van een verplichte dienst aan de gemeenschap, in functie van diens noden. De Zelador hield die bij en duidde aan wie welke dienst zou verrichten. Boetes konden ook gegeven worden bij de behandeling van klachten over wie aangenomen regels niet naleefde, niemand uitgezonderd, ook de Zelador niet. Wel had iedereen recht op zelfverdediging. Na de afhandeling van de klachten diende de rest van de vergadering om de aangevraagde onderwerpen te bespreken, door de Zelador opgetekend en tijdens de vergadering voorgedragen. Alle zaken die met de gemeenschap te maken had waren bespreekbaar, van het gemeenschappelijk hoeden van vee, het verbeteren van wegen of muren, tot de plaatsen waar hout kon gekapt worden, het maken van waterreservoirs, wegjagen van wolven, enz.
Elke zes maanden geeft de Zelador de taak door aan de volgende verkozene die daarbij ook de gemeenschappelijke kas in bewaring krijgt. In *Vilarinho* werden alle afspraken opgeschreven. Veel later zou Paulo voorbeelden zien van kerfstokken waarop analfabete gemeenschappen afspraken en rekeningen noteerden. John spreekt met Louis over wat hij op de voordracht hoorde. Kan je in dit geval van onderdrukten en onderdrukkers spreken in de zin waarover Paulo Freire het heeft. Heb je hier zijn tweespalt *'anti-dialogiserende acties'* en *'dialogiserende acties'*? Volgens John lijkt de realiteit iets meer genuanceerd.

Sinds kort is Paulo op school betrokken geraakt bij de eerste

verkiezingen van de leerlingenraden. Hij wordt daarop aangetrokken door enkele schoolgenoten die zich in maoïstische middens bewegen. John merkt glimlachend op dat mei 1968 in de slaapkamer van hun zoon is neergedaald als Jeanne hem het rode boekje toont dat sinds enkele weken onaangeraakt op Paulo's werktafel ligt. John denkt wat na hoe hij Paulo kan helpen om kritisch te blijven, ook ten aanzien van verschillende ideologieën, ongeacht hij er met meer of met minder sympathie tegenover staat. Hij leest hem een uitspraak van Neill voor uit diens boek '*La Liberté pas l'Anarchie*':

'Un jeune démon très perturbé:

- *Maître, maître, quelque chose d'horrible est arrivé: les gens de la Terre ont découvert la Vérité!*

Le diable sourit:

- *Ne t'inquiète pas mon enfant, je vais leur envoyer quelqu'un pour en faire un dogme.'*

Het is een simpele bijdrage van John, en dat is iets waar Paulo hem heel zijn leven voor zal bewonderen. Zijn vader geeft geen antwoorden of legt geen denkschema op, maar geeft iets om over na te denken. Na enkele bezoeken aan het vergader-lokaaltje van de plaatselijke jonge maoïsten voelt hij zich er niet meer op zijn gemak. Veel liever is hij tijdens zijn tijd vrij van school in de *Jeugdbond voor Natuurstudie*. De makkers op kamp zijn ernstig als er met een zekere precisie vogels moeten worden geteld of planten moeten worden gedetermineerd, maar voor de rest is de geest ontspannen. Het zijn geen revolutionaire wereldverbeteraars met dogma, maar gewoon jonge mensen met een kritische geest die de verloedering van de

natuurgebieden observeren en wijzen op de agressieve houding van de bezitters, of dat nu landbouwers, industriële bedrijven of individuele fortuin-vergaarders zijn. Ze stellen zich ook kritisch op tegenover die aristocraten die beweren het natuurlijk evenwicht te behouden in hun persoonlijke domeinen en beschermde gebieden door er selectieve jachtpartijen te organiseren. Ze wijzen op de onwetendheid van vogelvangers die met onwettelijke netten vogels verwonden en doden die wettelijk beschermd zijn. Velen onder hen denken niet dat alles opgelost wordt met geweld, hoewel ze soms wel eens tot een vandalenstreek overgaan, zoals het stukmaken van onwettige vangnetten. Er wordt gepraat, gezongen en ze leren elkaar volksdansen aan. De liedjes en de muziek komen van de vier kanten van de wereldbol zonder partijpolitieke connotatie. De oudsten, die hogere studies begonnen of erkende natuurgidsen zijn stellen hun kennis ter beschikking. Wie intolerante opmerkingen maakt krijgt al snel een steek onder water of loopt het risico wel eens lachend uitgejouwd te worden. Paulo voelt er zich veel beter op zijn plaats dan tussen dogmatische doemdenkers of die nu in de woorden van een transcendente of van een menselijke figuur de absolute waarheid leggen.

In het Zuidamerikaanse Chili (*Zone 3 Anahuac*), werd de socialist Salvador Allende tot president verkozen. Zijn regering begint onmiddellijk haar programma uit te voeren dat vooral betere sociale voorzieningen beslaat voor de hele bevolking, grotendeels bekostigd door het deprivatiseren van de bedrijven met buitenlandse aandeelhouders die de rijkdommen van de streek ontginnen. Dat zet onmiddellijk veel kwaad bloed bij niet

Chileense bezitters en investeerders. Die aanbidders van het gouden kalf vinden onder de plaatselijke conservatieve elite onmiddellijk bondgenoten om desinformatie campagnes op te zetten. Wanneer Fidel Castro, nog steeds succesvol leider van Cuba er op staatsbezoek komt een jaar na de verkiezingen, observeert hij aandachtig de volgens de regering vreedzame ontwikkelingen ten gunste van de hele bevolking en waarschuwt: "*We zijn getuige van een transformatieproces dat wordt ondernomen door revolutionairen die met vreedzame middelen verandering doorvoeren. (…) De vraag die, althans voor een bezoeker, vanzelfsprekend rijst, is of de historische wet van verzet en geweld vanwege de uitbuiters van toepassing zal zijn in Chili. Nooit in de geschiedenis hebben de reactionairen, de uitbuiters, de bevoorrechten van een sociaal systeem zich neergelegd bij het vreedzaam tolereren van verandering.*"
Paulo hoort er zijn ouders, maar ook zijn oudere vrienden in de jeugdvereniging over discuteren. Zal Chili een voorbeeld van vreedzame verandering zijn?
Ook kunstenaars worden door Allende uitgenodigd voor een bezoek aan Chili. Onder hen de Griekse musicus en componist Mikis Theodorakis kort geleden door het Griekse regime van kolonels uit een concentratiekamp werd vrij gelaten en daarna verbannen. Bij zijn bezoek aan Valparaíso hoort hij jongeren teksten van de dichter en schrijver Pablo Neruda declameren. Onder de indruk van de *Canto General* belooft hij er een muzikale indruk aan te wijden.

In 1972 reageren de oudere jongeren van de Bond voor Natuurstudie enthousiast op de publicatie van *De grenzen aan de*

groei. Het boek baseert zich op onderzoekingen gevoerd door het MIT van Boston, in opdracht van de Club van Rome, een stichting waar wetenschappers en ondernemers deel van uit maken. Interessant is dat de opdrachtgever deels bestaat uit ondernemers. Andere ondernemers en investeerders kunnen hierdoor moeilijk beweren dat het rapport van de hand van linkse wetenschappers en doemdenkers is, hoewel er toch zijn die zo'n houding aannemen. Paulo bestudeert met zijn vrienden de verschillen tussen lineaire en exponentiële groei en met de hulp van Jeanne leert Paulo ook hoe je verschillende grafieken combineert om voor een bepaald fenomeen toekomstige scenario's te schetsen. Hem interesseert uiteraard populatie, landbouw en natuurgebied, maar ook de toenemende invloed van de industrie op de vervuiling en wat dat betekent voor de gezondheid van de bevolking en van de planeet. Op school probeert hij zijn geschiedenisleraar en zijn aardrijkskunde leraar aan het praten te krijgen over het rapport, maar hij krijgt steevast het antwoord dat dergelijke politieke onderwerpen niet op het programma staan; de 'Belgische' wel, een klassieke europese interpretatie van de geschiedenis overgoten met een verwaterde Griekse, romeinse en joods-christelijke culturele saus. Voor het aardrijkskunde programma is een atlas in gebruik die van Europa vooral België in kaart zet, van Afrika hoofdzakelijk Congo en Katanga. Volkeren worden onderverdeeld volgens godsdienst, ras en graad van beschaving, waarbij Europa en de Verenigde Staten van Amerika als geëvolueerd worden aangeduid, terwijl de minst beschaafde volkeren zich in Zuid-Amerika en Afrika bevinden. Er is geen

uitleg bij de kleuraanduiding wat de criteria zijn om een volk beschaafd of niet beschaafd te noemen. Mijnbouw zijn een soort eeuwige waarde. Een minder aandachtige leerling kan uit de atlas afleiden dat België het belangrijkste land ter wereld is, met 17 platen en kaarten, terwijl veel landen van Europa, laat staan andere continenten één, hoogstens twee kaarten delen. Het Iberische schiereiland heeft recht op twee platen, maar je moet toch wel even je best doen om te zien dat het om twee landen gaat. Geen enkele *Club van Rome* kan opwegen tegen een dergelijk nationalistisch leerplan… dat volgens de leerkrachten helemaal niet politiek is.
Ook bij zijn wiskunde leraar krijgt Paulo nul op het rekwest. Geen tijd om algebraïsche functies, cartesiaanse assen, parabolen, hyperbolen, rechte en gebogen lijnen ten dienste te stellen van de onderzoekingen van het MIT. John hoort 's avonds aan tafel Paulo's voortdurende verontwaardiging en zucht. Hij heeft alle moeite van de wereld om de leerkrachten in de beroepsopleiding te overtuigen projecten en algemene kennis te verbinden. Blijkbaar is men de algemene school eveneens helemaal niet geneigd te zien als een plaats die de leergierigheid van kinderen en jongeren ondersteunt. Nee, van hen verwacht men enkel het standaardpakket van op te nemen gegevens te doorwerken. De *massa* heeft recht op haar *middelmatige* opleiding.

John is wel opgetogen dat hij eindelijk de toelating kreeg om contact op te nemen met Fernand Oury. In maart gaat hij samen met zijn vriend de bibliothecaris de franse onderwijzer in de randstad van Parijs opzoeken. Het gesprek gaat vooral over de

aanpak van de klas, waarin kinderen of jongeren samen met de leerkrachten de werkomgeving uitbouwen, werkschema's opstellen en bijhouden. John wil het specifiek hebben over de leerkrachten die hij begeleidt, Fernand Oury gaat ervan uit dat de onderwijzers van de studiegroepen institutionele pedagogie enkel spreken over wat ze gedaan hebben. Het lezen van monografieën gevolgd door een stage kan nuttig zijn voor onderwijzers. Hij twijfelt of hij nuttig kan zijn voor vakleerkrachten. Toch zullen ze verder corresponderen en er wordt een stage in het vooruitzicht gesteld.
John maakt van het korte verblijf in Parijs gebruik om wat te snuisteren in boeken- en platenwinkels. In één van de zaken in de buurt van de *Boulevard Saint Michel* hoort hij praten over een nieuw project van Mikis Theodorakis die nog steeds in Parijs woont. Uiteraard kent hij zoals veel van zijn vrienden de muziek uit Zorba de Griek. Maar nu zou Theodorakis een oratorium aan het componeren zijn op teksten van de Chileense auteur Pablo Neruda die vorig jaar de Nobelprijs voor literatuur won. John koopt alvast een Spaans exemplaar van zijn Canto General.
John blijft zich interesseren in het werk van Paulo Freire. Boekhandel Corman signaleert hem dat er een Nederlandse vertaling beschikbaar is van *Pedagogie van de onderdrukten* en John laat gelijk enkele exemplaren aankopen voor de bibliotheek van het Instituut waar hij voor werkt.
Het boek heeft zo'n succes dat er bijna onmiddellijk een tweede druk op de markt komt. Dat maakt John wat wantrouwig. Zijn argwaan neemt toe wanneer hij hoort hoe met het grootste gemak beweerd wordt dat de emancipatiestrijd van de Latijns-

Amerikaanse landarbeiders grote gelijkenis vertoont met die van de jongerenbeweging van mei 1968. Hij vreest dat men van een kritische maatschappijanalyse een methode wil maken en de bevrijdingsfilosofie herleidt tot de didactiek voor het alfabetiseren van volwassenen. Hij maakt intern enkele korte commentaren om leerkrachten nogmaals aan te sporen tot een betekenisvolle aanpak van het leerplan in functie van projecten zelfs met kinderen. Er is weinig interesse.

Zijn communistische vrienden leken de ontwikkeling in Portugal juist inschatten: er is geen sprake van algemene democratisering. Wel komt er onder druk van de minder behoudsgezinde burgerij een voorstel tot hervorming van Minister van publieke instructie, waar minister Veiga Simão gestalte aan geeft. Onmiddellijk laten sectoren van de conservatieve en streng katholieke bevolking horen dat de voorstellen subversief zijn. En toch gaat het enkel om de verlenging van de schoolplicht van zes naar acht schooljaren, met de belofte van gratis onderwijs voor iedereen, een verhoging van het aantal kindertuinen en betere sociale tussenkomsten voor de opvang van peuters. Verder denkt men ook aan volwassenenonderwijs. Over al die voorstellen lopen er consultaties bij publieke en private organisaties. De *A Voz do Operário* organiseert twee volle debat dagen. Er zijn tussenkomsten vanuit scholen waarvan het corps betrekkingen had of heeft met *LIEN*. Ook de directrice van de kleuterschool João de Deus is aanwezig. In de notulen staat onder meer te lezen dat de deelnemers aan het debat sterk aandringen op een nationaal openbaar netwerk van kleuterscholen.

Begin 1973 worden in Parijs de vredesverklaringen ondertekend die een einde maken aan de oorlog en de Amerikaanse interventie in Vietnam. John zegt aan Jeanne dat die oorlog op den duur aan de Amerikaanse jongens even zinloos moet zijn voorgekomen als voor de jonge Duitse en Belgische soldaten de eerste wereldoorlog was geworden en waar haar vader het heel af en toe over had. Jeanne antwoordt hierop dat zoals haar vader ook al zei, wellicht voor eender welke door dienstplicht verplichtte jongere een oorlogssituatie in meeste gevallen zinloos moet lijken. Paulo hoort zijn ouders aan en maakt van het moment gebruik om te zeggen dat hij als hij opgeroepen zal worden, de dienst wil weigeren en een vervangende dienst wil doen, in een of andere menslievende organisatie. John merkt op dat de vroegere revolutionaire kameraden van Paulo zijn besluit wellicht niet zouden goedkeuren. Paulo antwoordt hierop dat zowel pépé Lucien als zijn vader zelf hem de meeste argumenten bezorgden om tot dit besluit over te gaan.

Het nieuwe schooljaar is net begonnen Paulo hoort dat in Chili een bloedige staatsgreep werd gepleegd en dat Allende dood is. Een tweetal weken later leest hij in het maandblad Vrede de vertaalde transcriptie van de laatste radioboodschap van Salvador Allende:

'Dit is misschien mijn laatste kans om tot u te spreken. De luchtmacht heeft de zendmasten van de andere regeringsgezinde radio-stations gebombardeerd. Ik zeg dit zonder bitterheid, maar met ontgoocheling. En mijn woorden zullen een morele veroordeling zijn voor hen die hun militaire eed hebben

gebroken, de aanvoerders van de troepen: admiraal Merino die zichzelf tot bevelhebber van de vloot benoemde, de eerloze generaal Cesar Mendoza die gisteren nog trouw zwoer aan de regering en zich vandaag uitroept tot leider van de karabiniers.
Tegenover dit verraad, kan ik de arbeiders maar één ding zeggen: ik zal me niet overgeven. Op dit kruispunt van de geschiedenis ben ik bereid om voor de trouw van mijn volk te betalen met mijn leven. En ik ben overtuigd dat het onmogelijk zal zijn het zaad te vernielen dat wij hebben gezaaid in het bewustzijn van duizenden en duizenden Chilenen.
De verraders hebben de macht in handen. Zij kunnen ons verdrukken, maar noch de macht, noch de misdaad kunnen de sociale vooruitgang tegenhouden.
De geschiedenis is aan ons, want zij wordt gemaakt door de volkeren.
Arbeiders van mijn land, ik dank u voor de trouw waarvan u altijd hebt blijk gegeven, voor het vertrouwen dat u hebt willen schenken aan de man die slechts de tolk was van het diepe verlangen naar rechtvaardigheid en die toen hij gezworen het recht en de grondwet te eerbiedigen, zijn woord heeft gehouden.
Wanneer ik mij op dit ultieme en beslissende uur tot u richt, wil ik dat u één zaak begrijpt: het vreemde kapitaal, het imperialisme in bondgenootschap met de reactie hebben de omstandigheden geschapen waarin het leger de traditie heeft geschonden van generaal Schneider, slachtoffer van dezelfde sociale lagen die zich nu in hun huizen hebben teruggetrokken, wachtend tot de macht in hun handen is weergekeerd om verder hun inkomens en privilegies te verdedigen. Ik richt mij vooral tot de eenvoudige vrouw op het veld, tot de boerin die geloofde in ons, tot de arbeidster die onverpoosd werkte, tot de Chileense moeder die wist dat de regering van het volksfront

zorgde voor haar kinderen.

Ik richt me tot de specialisten, tot de patriotten, tot hen die doorwerkten ondanks de sabotage van de vakbondsbureaucraten die - zij ook - de profijten verdedigden die het kapitaal hun gaf. Ik richt mij tot de jeugd, tot hen die zich met hart en ziel hebben ingezet voor onze strijd. Ik richt mij tot het volk van Chili, tot de arbeider, tot de boer, tot de intellectueel, tot hem die nog zal worden vervolgd, want het fascisme ageert al lang in ons land: aanslagen van de terroristen, opgeblazen bruggen, vernielde pijpleidingen en stilte van hen die hadden kunnen praten, dit alles is de uiting van het fascisme.

Over enkele ogenblikken misschien zal radio Magallanes zwijgen en zal mijn stem u niet meer kunnen bereiken. Het doet er niet toe. Men zal mij altijd horen, ik zal altijd bij u zijn en men zal mij gedenken als een waardig en eerlijk man.

Arbeiders van mijn vaderland, ik geloof in de mens en in zijn toekomst. Anderen zullen dit sombere en bittere uur, waarop het verraad naar de macht dingt, overleven. Dus, de dag is niet veraf dat men opnieuw een brede weg zal zien opengaan waarlangs de vrije mens zal komen om een beter leven op te bouwen.

Leve Chili, leve het Chileense volk, leve de arbeiders. Dit zijn mijn laatste woorden. En ik ben ervan overtuigd dat mijn dood niet tevergeefs zal zijn. Ik ben zeker dat zij minstens een les en een veroordeling zal inhouden van de valsheid, de lafheid en het verraad.'

Paulo is er erg door geraakt. Hij denkt niet alleen aan Allende, maar ook aan Gandhi, twee mensen die beweerden dat verandering mogelijk is door geweldloos verzet gekoppeld aan een pacifieke strijd voor hervormingen, allebei vermoord. Is

pacifieke strijd een contradictie in de termen? Uiteraard denkt hij ook terug aan de woorden van Fidel Castro waar zijn ouders en hun vrienden het twee jaar geleden over hadden. Zou het dan toch zo zijn dat verandering moet opgedrongen worden? Moeten arrogante leiders door andere arrogante leiders vervangen worden die mensen verplichten te aanvaarden dat ze hen een beter leven zullen bezorgen? Dat was in zekere zin de stelling van de bolsjewisten en je kan niet echt zeggen dat het tot nog toe in de praktijk een succes is. Volgens zijn grootvader en zijn ouders kan men zich afvragen of de verplichte scholing een humanistische achtergrond heeft of een nationalistische. Maar wil dat dan ook zeggen dat verplichte scholing nooit de oplossing is om mensen eigen ideeën te laten ontwikkelen en enkel toedraagt tot het overnemen van ideeën van anderen? Hij weet uit eigen ervaring hoe leerkrachten het weinig op prijs stellen, of zelfs agressief zijn, wanneer je als leerling vragen stelt omwille van eigen nieuwsgierigheid. Kan men door scholing te verplichten verhinderen dat die scholing uiteindelijk enkel ten goede komt van nieuwe elites die een deel van de oude elites assimileren? Kan de verplichting om kennis te vergaren ertoe leiden dat vanaf een bepaald moment de verplichting niet meer nodig is, omdat de wil tot leren de verplichting overstijgt? En is onbeperkte wil tot leren mogelijk in een wereld waarin dat geld en macht bezitten gelijk gesteld wordt met slagen in het leven? Hij probeert aan zijn ouders uit te leggen waaraan hij denkt. John geeft hem de Nederlandse vertaling van de *Pedagogie der Onderdrukten* en duidt de passage aan over het bancair onderwijs.

In hetzelfde nummer van het tijdschrift Vrede leest Paulo dat de politieke commissie van de *Algemene Vergadering van de Organisatie van Verenigde Naties* met 84 stemmen voor, 3 tegen, en 23 onthoudingen, een resolutie goedkeurt tegen het apartheidsbeleid in Zuid-Afrika. De tegenstemmers zijn de vertegenwoordigers van de Verenigde Staten, Groot Brittannië en Portugal… Paulo denkt onmiddellijk dat indien de Belgische afgezant enkel een regering vertegenwoordigt die door partijleiders werd samengesteld nadat elke belg stemde voor één of andere volksvertegenwoordiger van een partij, en dus eender hoe enkel uiting geeft aan de opinie van een deel van de Belgen, de gezant van een land als Portugal het volk nog minder vertegenwoordigt. In dit geval spreekt de afgezant enkel in de naam van een bepaalde klasse die over geen onafhankelijkheid van 'overzeese gebieden' wil horen spreken en wellicht de Zuid-Afrikaanse apartheidswetten als een beveiliging ziet voor haar eigen politiek, vooral in het buurgebied Moçambique, maar ook in Angola. Hoe vals is het dan niet te zeggen dat Portugal tegenstemt?
Nu Paulo in het hoger middelbaar onderwijs zit, krijgt hij er een optievak bij voor het aanleren van een vierde taal. Hij wilde wel graag Duits leren, maar Jeanne verzet zich hiertegen. Dus schrijft hij zich in voor Spaans. Alles bij elkaar is dat een goede keuze. Hij maakt deel uit van een kleine groep die dank zij de gesprekken met de leraar snel over een vrij grote woordenschat beschikt. Paulo's interesse voor de Spaanse taal werkt aanstekelijk en John reserveert in december een gezinsweekend Parijs met biljetten voor een avondconcert van de Argentijnse

Atahualpa Yupanqui. Tijdens het concert brengt de zanger *Basta Yá:*

¡Ay! Ya viene la madrugada,
Los gallos están cantando.
Compadre, están anunciando
que ya empieza la jornada… Ay… Ay…
¡Ay! Al vaivén de mi carreta
nació esta lamentación.
Compadre, ponga atención
que ya empieza mi cuarteta.
No tenemos protección… Ay… Ay…
Trabajo para el inglés,
trabajo de carretero,
sudando por un dinero,
que en la mano no se ve… Ay… Ay…
¡Basta ya! ¡Basta Ya!
¡Basta ya que el yanqui mande!
El yanqui vive en palacio
yo vivo en uno ¡barracón!
¿Como es posible que viva
el yanqui mejor que yo?
¡Basta ya! ¡Basta ya!
¡Basta ya que el yanqui mande!
¿Qué pasa con mis hermanos
de Méjico Y Panamá?
Sus padres fueron esclavos,
¡sus hijos no lo serán!
¡Basta ya! ¡Basta ya!
¡Basta ya que el yanqui mande!
Yo de pequeño aprendí
a luchar por esa paz.

De grande lo repetí
y a la cárcel fui a parar.
¡Basta ya! ¡Basta ya!
¡Basta ya que el yanqui mande!
¿Quién ha ganado la guerra
en los montes del Viet-Nam ?
El guerrillero en su tierra
Y el yanqui en el cinema.

Is de Amerikaanse industrie en de Amerikaanse investeerder de grote boosdoener? Misschien meer in Latijns-Amerika dan in andere delen van de wereld? Maar is het niet het hele model van in bezit nemen, van exploratie van gronden door eender welk investerend bedrijf het probleem? Is investeren slecht? Of is de ongelijke verdeling van de producten door investeringen mogelijk gemaakt het probleem? Of wil een deel van de wereld persé hebben wat een ander deel van de wereld niet kan hebben? Hij las onlangs een stukje van *Ontscholing van de Maatschappij* van de priester Ivan Illich. Hij vond het boek op het boekenrek van zijn vader. Illich heeft het over de onmogelijkheid om heel de wereld te doen leven zoals de betere burgerij van de Verenigde Staten, gewoon omdat er geen grondstoffen genoeg zijn om dat mogelijk te maken. Hij denkt terug aan de gesprekken over dat onderzoek *De Grenzen aan de Groei* door de Club van Rome gepubliceerd waarna hij het boekje *Naar een nieuwe levensstijl: voorwaarden voor gelukkiger samenleven* van Illich opneemt dat hij enkele dagen geleden van John cadeau kreeg, toen ze samen in boekhandel Corman aan het snuisteren waren. En verder vraagt hij zich af of Yupanqui met zijn liedje al dan niet tot geweldloosheid oproept, gewoon

van pessimisme getuigt, of, met de laatste verzen, net een eerder humoristische hoopvolle noot wil geven.

Tijdens de eerste maanden van 1974 komen zowat overal in Europa politieke vluchtelingen uit Chili aan, ook in België. Een aantal families kunnen voorlopig terecht in een tijdens de winter gesloten vakantiedorp in de buurt van Oostende. Er komt een oproep naar Spaans-kennende vrijwilligers om de mensen te helpen bij het afwikkelen van het bureaucratische proces dat de verblijfsvergunning mogelijk maakt. Paulo wil wel proberen of hij ondanks zijn nog beperkte kennis nuttig kan zijn, en John rijdt hem naar het vakantiedorp. Mede door de hulp van de daar verblijvende Chilenen gaat het Spaans van Paulo er met sprongen op vooruit, terwijl John vriendschap sluit met Marcos Portnoy, auteur en theaterregisseur afkomstig uit Valparaíso, die ook Paulo fascineert. Hij en zijn familie hebben verschrikkelijke momenten doorgemaakt en slechts dank zij de inzet van mensen op de Belgische ambassade zijn ze erin geslaagd aan de militaire politieke politie te ontsnappen. Tijdens een avondwandeling op het strand kijkt Marcos naar de wolkenvrije hemel en laat zich door Paulo de sterrenbeelden aanduiden. Daarop zegt hij met zijn speciaal gevoel voor humor: “Wie had ooit kunnen denken dat Generaal Pinochet me de gelegenheid zou bieden de Poolster en de grote beer te zien…”
Marcos praat met John over Neruda, over theater. Hij zegt dat hij hoopt ooit de Canto General van Mikis Theodorakis te kunnen zien. Wanneer het Kursaal van Oostende het oratorium op haar programma zet, zorgt John onmiddellijk voor plaatsen voor beide families. Paulo is overweldigd door de muziek en de

zang.
Marcos en John praten ook over onderwijs, over het door Paulo Freire ontwikkelde andragogisch model. John spreekt over de monografieën door de onderwijzers van de Groep Institutionele Pedagogie gepubliceerd. Hij laat zich vrij kritisch uit over wie de onderwijswetenschappen losweekt van de praktijk.

In April lijkt er een einde te komen aan de door de portugese regering gevoerde oorlog in haar 'overzeese gebieden'. Een groep kapiteins besluiten tot een staatsgreep over te gaan en stellen een voorlopige regering aan om een civiele democratie en onmiddellijke dekolonisatie te bekomen. Het is vooralsnog niet helemaal duidelijk wat uit die staatsgreep zal voort komen. Zowel plaatselijke als internationale observators spreken over een geweldloze revolutie. Wanneer enkele dagen later overal foto's te zien zijn van soldaten met een anjer in de loop van het geweer, vindt de term Anjerrevolutie alom ingang om naar de voorjaarsgebeurtenissen in Portugal te verwijzen. John denkt terug aan de priester, medewerker van het ministerie van de arbeid. Zou hij nu naar zijn land terugkeren, of was het net omdat de veranderingen toen al te voelen waren bij wie voor de afgezette regering werkte dat hij verkoos naar Canada te emigreren? Voor het ogenblik ziet het ernaar uit dat het voorlopig bestuur een marxistische koers voert, wat volgens John en zijn Chileense vrienden door de regering van de Verenigde Staten met argusogen zal worden bekeken. Het beleid van de Verenigde Staten komt trouwens ook ter sprake in verband met de recente Nobelprijs voor de Vrede, aan de *Secretary of State* Henry Kissinger toegekend. Volgens Johns

vrienden heb je hier een pragmatische realist die enkel de belangen beoogt van de Amerikaanse machtssferen en de vrede in Vietnam bekwam niet omwille van het welzijn van het Vietnamese volk maar omdat die uitzichtloze oorlog aan de Amerikaanse economie teveel geld kost. De Chileense vrienden van John twijfelen er geen moment aan dat de Amerikaanse geheime diensten hebben meegewerkt aan de afzetting van de democratisch gekozen regering van het Frente Popular en dat Henry Kissinger uiteraard op de hoogte was. Verschillende NATO-observators laten trouwens al doorschemeren dat de Amerikaanse regering zich zorgen maakt in verband met Portugal. Vóór de Anjerrevolutie was er ook bezorgdheid rond de voortdurende koloniale strijd, wellicht omdat die de oppositie in Afrika onder communistische invloed zou brengen, reden om de oorlog te stoppen. Nu dit blijkbaar het geval is, is er nieuwe bezorgdheid. Wat als NATO-landen zoals Portugal en Italië plots een communistische regeringspartij hebben, ergo een communistisch beleid? In John's gespreksgroep heb je wie vindt dat de Nobelprijs voor de Vrede uiteindelijk volksverlakkerij is die kan gebruikt worden om cynische machthebbers in een iets beter daglicht te zetten.

Het gaat niet goed met Mathieu Corman. Hij is vorig jaar beschuldigd een minderjarig meisje te hebben verleid dat van huis wegliep en de nacht zou hebben doorgebracht in één van de boekhandels Corman. Daarop zou de vader zijn dochter tot bekentenissen gedwongen hebben met alle gevolgen van dien voor de boekhandelaar. Wanneer John het verhaal verneemt, kan hij niet nalaten te denken dat het zo overgenomen is uit het

boek *Docter Vlimmen* van Anton Roothaert. Maar voor Mathieu Corman eindigt het veel slechter dan voor het personage van Roothaert. Na een kort verblijf in de gevangenis, wordt hij in voorlopige vrijheid gesteld en niemand hoort nog van hem. En dan, half februari 1975, wordt zijn lijk gevonden met een kogel in zijn hoofd.

Korte tijd hiervoor was John na een bezoek aan Tienen in Leuven gestopt, waar hij de publieke zitting bijwoonde ter gelegenheid van de toekenning van een *Honoris Causa* aan Paulo Freire. Hij is onder de indruk van de toespraak van de andragoog maar is er ook van overtuigd dat het veldwerk van de academie belangrijker is dan haar rituelen. Hij vraagt zich af hoeveel aanwezigen in de zaal zich het bevrijdend karakter van het ter hand nemen van de eigen geschiedenis echt kunnen voorstellen en hoeveel onder diegenen die het echt kunnen, consequent blijven zoeken hoe te werken met de mensen in plaats van voor de mensen, zoals Freire zegt.
In Portugal mobiliseren enthousiaste leerkrachten hun lyceumstudenten voor alfabetiseringcampagnes in het binnenland. Zo maakt Maria Coelho in Évora deel uit van een kleine groep studenten die naar haar eigen geboortestreek trekken met de bedoeling mensen te leren lezen en schrijven. Ze hebben ter voorbereiding enkele teksten van Paulo Freire gelezen, maar over het algemeen ontbreekt het hen aan technische onderbouw om op een gestructureerde wijze gebruik te maken van de richtwoorden die ze uit de gesprekken distilleren. Verder hebben veel landarbeiders wel een vorm van inzicht over hun conditie. Ze voelen zich niet noodzakelijk bevrijd van onderdrukking zodra de

grootgrondbezitters vluchten en hun bezittingen overlaten aan huismeesters of gewoon achterlaten. Slechts weinig van de door politiek actieve vrijwilligers opgezette coöperatieven slagen erin een groot bezit behoorlijk te beheren. En die zullen enkele jaren later moeilijk een agrarisch beleid overleven door gemodereerde regeringen ingesteld, opgenomen in de voorwaarden van het Internationaal Monetair Fonds om geld te lenen aan de bijna bankroete Staat.

Tijdens de zomer nemen John en Jeanne enkele jonge Chileense vrienden op reis naar de Duitse Democratische Republiek (DDR). De bedoeling is hen ook Praag te laten bezoeken, maar een bureaucratisch probleem met de inreisvisa van de jongeren maakt dat John en Jeanne alleen naar Praag gaan. John kruipt in zijn pen en schrijft een imaginaire brief aan de president van het land:

Monsieur le président,

Il faut que je vous dise d'abord que j'aime ce pays et que je crois à l'avenir socialiste du monde.

Ensuite, comme ce n'est que la seconde fois que je viens en visite touristique et que je ne connais même pas la langue, je me garderai bien de porter des jugements sur quoi que soit. Veuillez donc considérer cette lettre comme un essai provisionnel pour vous livrer mes impressions - combien superficielles - de ces deux passages en observateur intéressé.

On parle beaucoup chez nous de liberté et de monde libre. Ils est évident que tout y est possible quand on en a les moyens économiques. Je ne veux pas discuter de cette liberté-là qui n'est que duperie. Quant à l'autre, cette liberté d'esprit qui depuis des siècles caractérise l'histoire, non seulement de

Prague mais du pays tout entier, je crois qu'elle existe et qu'elle est tangible. Elle existe dans l'ouverture d'esprit, dans le sens de l'esthétique, dans la gentillesse spontanée vis-à-vis des étrangers, dans cette espèce d'esprit de fronde aussi que nous croyons pouvoir discerner chez vous concitoyens.

Mais alors pourquoi cette censure vis-à-vis de certaines publications? Pourquoi faut-il que les douaniers parcourent attentivement les revues féminines que nous avions apportées a l'intention d'une amie qui les lira d'un oeil pour ainsi dire professionnel?

Pourquoi faut-il que les deux postes de radio dans ma chambre de hôtel ne me permettent de prendre que les seules émetteurs tchécoslovaques, ce qui m'empêche de rester au courant de l'actualité.

Pourquoi cette méfiance presque déplacée vis-à-vis de ces deux jeunes chiliens, en fuite devant le régime fasciste de leur pays, à qui le visa d'entrée comme touriste a été promis en Belgique mais que ne pouvait être décerné que dans un délai de 15 jours.

Voyez-vous, Monsieur le Président, ils étaient tellement heureux de pouvoir - presque une compensation de leur exil - passer quatre jours à Prague.

Sans doute que vos services administratifs n'ont pas pu faire plus vite - et c'est un problème universel de notre monde de plus en plus encombré et bureaucratisé. N'empêche que je me permets de croire que cette tendance est a combattre, où que ce soit, et qu'elle devrait moins être associée à la construction difficile du socialisme qu'au chaos d'influences et de pouvoirs en régime capitaliste.

C'est donc sans porter aucun jugement, Monsieur le Président, que je me pose ces questions. Mais je suis persuadé et l'histoire

l'a prouvé combien de fois - que ni la méfiance systématique ni la censure sous quelle forme que ce soit, n'ont jamais pu aider la mise en pratique d'un idéal qui en définitive doit prendre forme par la confiance de ceux qui sont appelés à le réaliser.
Veuillez croire Monsieur le Président à l'expression de respect d'un touriste belge qui essaie de comprendre un pays qu'il aime et les voies du socialisme auquel il croit.

John en Jeanne ontmoeten in Praag hun vriendin die als officiële tolk werkt en die, om met het hedendaagse Frans in contact te blijven vroeg om de Franse tijdschriften mee te brengen. Ze laat verstaan hoe de universiteit het moeilijk maakt voor wie geen lid is van de communistische partij als docent te werken. Wanneer John opmerkt dat er toch ook andere criteria moeten meespelen, antwoordt ze dat het vertrouwen bureaucratisch wordt geanalyseerd en dat over competentie nauwelijks gesproken wordt. John spreekt erover wanneer ze de in de DDR achtergebleven vrienden gaan oppikken. De kinderen van hier verblijvende vluchtelingen barsten in lachen uit. Ze vertellen hem dat er op school wordt nagegaan wie deelneemt aan bepaalde georganiseerde naschoolse jeugdactiviteiten. Bovendien hekelen ze de school. De ouders vertellen lachend hoe alles hier bloedernstig wordt opgenomen. Bij hen in Chili was de socialistische actie een feest, zeggen ze, hier is het een soort godsdienstig ritueel. Wanneer John meer uitleg vraagt, dan begrijpt hij snel dat de middelbare school waar ze het over hebben in organisatie een kopie is van de school in België. Hij denkt na over de rol van Christelijke, vrijzinnige en partijgebonden jeugdverenigingen, en zelfs van de jeugdbond

waar Paulo zo graag mee optrekt. Hoe kan een gemeenschap, om maar te zwijgen over een natie, ervoor zorgen dat die organisaties de geest van de jongeren opent tot dialoog en het begrijpen van de verscheidenheid, en niet vernauwt tot een eenheidsgedachte. En wil een gemeenschap dat überhaupt doen?

Net voor Paulo naar Gent verdwijnt om aan zijn opleiding als onderwijzer te beginnen zegt John over de school: "Als ik het juist heb, dan beschouwde Freinet de *École Laïque* als een institutie verstoken van eender welke vorm van dogmatisme of sektarisme: iedereen zou er welkom zijn, christenen, andere gelovigen, sociaal-democraten, anarchisten, communisten. Nu blijkt dat niet alleen in Frankrijk, maar ook in die landen die door wie er de macht heeft socialistische landen worden genoemd, de seculiere school niet zozeer een kosmopolitisch model heeft, maar eerder een indoctrinerend model. Er wordt niet geleerd om om te gaan met de diversiteit, maar er wordt gestreefd naar een soort eenheidsdenken dat overeenkomt met het denken van de elite."

"Dus eigenlijk niet zo verschillend als wat in het klassieke door de kerk bepaalde onderwijs gebeurde en nog gebeurt," verbaast Paulo zich.

"Dat is de conclusie tot dewelke ik kom ja. Jouw grootvader Louis zegt dat hij dit een karakteristiek voorbeeld is van ongeveer alle schoolsystemen waarover hij informatie heeft. Hier in België is het bovendien zo dat de staatsscholen de dualiteit katholiek of niet-katholiek ongeveer opleggen, wat volgens mij niet het geval moet zijn. De staatsscholen zouden in de zin van wat ik eerder zei over de niet godsdienstige school,

iedereen moeten laten samen leren denken over leven in diversiteit. Maar ik vrees dat de elite — of moet ik zeggen elites? — nogmaals liever een verdeel en heers politiek aanhoudt. Dat slaat gemakkelijk in bij weinig gevormde geesten die zelf zoeken waar ze hun eigen kleine macht kunnen uitoefenen op wie hen graag wil volgen. Eenheidsdenken inbouwen in de school is één strategie, groepen gescheiden houden zodat eender welke groep de andere kan beschuldigen, een andere.”
“En volgens jou komen onderwijzers als Freinet of Oury hiertegen op?”, vraagt Paulo.
“Ik weet niet of ze hier tegen opkomen. Wat ik hen hoor zeggen, is dat ze een werkmodel opbouwen, geen methode. En dat werkmodel houdt *coöperatie* in. Voor mij is coöperatieve samenwerking een wijze om de diversiteit te bewaren, te begrijpen, te verfijnen, in functie van een gemeenschappelijk project. En wat mij betreft is dat project het benaderen van het algemeen welzijn van de mensheid in een houdbaar, ecologisch in evenwicht zijnde samenleving.”

Twee maanden later stelt John Paulo voor hem te vergezellen bij een werkbezoek aan een coöperatieve klas in een voorstad van Parijs. Hij leert er John’s correspondentievriend Claude Azuará kennen. Claude is verantwoordelijk voor een groep uit de school van het eenheidsdenken uitgerangeerde adolescenten die naar een soort aanpassingsklas werden gestuurd. Ze divergeren van de volgens de school bepaalde criteria voor toegelaten diversiteit en moeten dus aangepast worden of verdwijnen, zo zegt John. Paulo observeert hoe de leerlingen voor Claude volwaardige gesprekspartners zijn die samen elk

aangenomen project overlopen en zoeken wat iedere onder hen al kent en wat elk van hen zich voorstelt bij te leren om zo'n project tot een goed einde te brengen. Claude spreekt met hen over de gelijkenissen en de verschillen tussen het begeleiden van kinderen of van volwassenen in hun leerproces. Wat hen alle drie interesseert zijn de leerprocessen van diegenen die het woord niet hebben of aan wie het ontnomen werd en daardoor zelden de mogelijkheid krijgen om dat eigen leerproces mee te bepalen. Claude ziet duidelijk een belangrijk verschil tussen kinderen en volwassenen: vanaf wanneer beschikt een kind dat wel het woord heeft over voldoende geschiedenis en reflexieve capaciteit om het eigen leerproces mee te sturen? Volgens John gaat het om een continu proces dat begint zodra kinderen hun eerste woorden zeggen en door volwassenen gesteund worden bij het sociaal gebruik van het woord.

Op weg naar huis, vraagt Paulo zijn vader of hij goed begreep dat John de leerprocessen van kinderen en volwassenen als een continue evolutie ziet en niet als gescheiden processen met eventuele gelijkenissen. Daarop antwoordt John: "het lijkt me niet voldoende enkel rekening te houden met hoe adolescenten en volwassenen hun eigen leerproces mee helpen sturen maar ook — en volgens Claude soms vooral — met de wijze waarop vorige gesprekspartners van die adolescenten of volwassenen hen door een agressieve of paternalistische houding tot onverschilligheid en vaak onderworpenheid dwongen. Die houding leidt in sommige gevallen tot gelatenheid van de leerlingen, in andere tot agressiviteit, maar het is steeds een ernstige verstoring van een dialogiserend leerproces. Zo'n

leerproces dat wederzijds vertrouwen eist werd onmogelijk gemaakt voor kortere of langere tijd, soms zelfs voor altijd. Tussen haakjes, als we spreken over pedagogie voor volwassenen, of over een pedagoog die met volwassenen werkt, infantiliseren we dan die volwassene? Is die infantilisering niet wat bewust of onbewust omgaat in het hoofd van wie zegt als pedagoog met adolescenten of volwassenen te werken?"
"Is pedagoog dan een verkeerd woord, als je aan de begeleiding van leerprocessen van mensen denkt," vraagt Paulo.
"Ik meen dat we meer moeten werken aan het concept van het leren. De handeling van het leren is van de lerende, die geleid of begeleid is door wie ik liever ***antropo***goog dan ***andra***goog noem."
"Maar dat is toch de term die wel vaker gebruik wordt als het over pedagogie voor volwassenen gaat?" zegt Paulo.
"Volgens mij zitten er twee problemen in die term," herneemt John. "Zoals je al lang weet is het voorzetsel *-peda-* is afgeleid van het Oudgriekse woord voor kind, en *-goog* komt van het Oudgriekse werkwoord *gogein*, wat leiden of begeleiden betekent. Een pedagoog voor volwassenen is dus een contradictie in de termen, tenzij je de volwassene als een kind beschouwt, daarom mijn opmerking over infantilisering. Je zou natuurlijk kunnen zeggen dat wie slaven houdt zoals men vee houdt, wie mensen onderdrukt, afhankelijkheid beoogt. De pedagogie der onderdrukten is alvast iets menselijker dan zoögogie der onderdrukten," grapt hij.
"Maar dan is *andragoog* toch wel ok?" stelt Paulo.
"Tja, het is misschien een meer subtiele kwestie van woordkeuze,"

meent John. "Ik zie het voorzetsel *-andra-* (man), meer als het paar met *-gyne-* (vrouw). *Antropo-* heeft mijns inziens meer met mens, dus man ***en*** vrouw te maken. Zoals ik het zie, bestaat de functie van de ***antropo***goog al sinds mensen, mannen en vrouwen, kennis vergaren en wilden delen, zelfs als toen die functie niet expliciet beschreven werd. Voor het begeleiden van leerprocessen van kinderen, bewaarde men het oude woord ***peda***goog, hoewel in Oud Griekenland het oorspronkelijk meer om het begeleiden van de kinderen dan van hun leerproces ging. Zoals ik het zie verruimt de betekenis vooral in wat men de moderne tijden noemt, zodra kinderen een eigen statuut krijgen en niet langer gezien worden als volwassenen in miniatuur. Daarom heeft voor mij het woord onderwijzer etymologisch gezien een breder draagvlak dan wat ook wel schoolmeester noemen: het is de persoon die onderbouw verleent aan wie wijsheid nastreeft, een antropogoog dus."
Paulo denkt hier een tijdje over na. Dan zegt hij: "Is dat de reden voor je interesse in de institutionele pedagogie? Of moet ik, om je redenering door te trekken, spreken van Institutionele Antropogogie?"
John lacht. "Ja, dat zou een mooie term zijn voor het algemeen karakter van een structuur waarin ik dialogiserend leren kan plaatsen. En ik meen die structuur waar te nemen in wat Fernand en Jean Oury met *Institutionele Pedagogie* bedoelen. De term komt trouwens van *Institutionele Psychotherapie* van de groep in Laborde, de plaats waar Jean Oury met mensen met psychische stoornissen werkt. Maar het is duidelijk dat vooral Fernand Oury het werk met kinderen beoogt, in de klas,

binnenin het publieke schoolsysteem."

Wanneer ze thuis zijn, geeft John Paulo een tekst die hij van Fernand Oury kreeg, toen ze elkaar de eerste maal ontmoetten. Daarin leest hij:

La pédagogie institutionnelle.

D'un foisonnement de théories et de techniques qui irriguent les champs critiques des nouvelles pédagogies, on peut distinguer deux courants importants de pédagogie institutionnelle: le courant coopératif "Oury - Vasquez", le courant autogestionnaire "Lobrot - Lourau - Lapassade".

Ces deux courant ont en commun qu'ils tentent de dépasser à la fois l'approche psychologique ou psychosociologique, qui privilégie l'individu ou le groupe en négligeant les déterminations institutionnelles, et l'approche sociologique, qui ne voit dans ces déterminations que leur structure formelle et statique et non les processus dynamiques que les innervent.

Les mouvements institutionnalistes ont élaboré une praxis d'implication des agents (éducateur et éduqué) dans l'action éducative car ils ne pourraient se développer hors du lieu où les règles de l'institution se mettent en place.

Le courant coopératif qui dérive progressivement des travaux de Freinet ne s'interroge guère sur les principes et ne remet pas radicalement en question l'école comme institution sociale; simultanément se référant au système conceptuel de la psychanalyse il agit au niveau des soubassements inconscients de la vie du groupe-classe. Il a principalement déployé son action dans le milieu populaire d'où sont issus les élèves qui peuplent le secteur marginal constitué par les classes de perfectionnement, le cycle de transition et le cycle terminal pratique.

Le courant autogestionnaire utilisant les données de la dynamique de groupe essaie de dégager l'idée d'une école autogérée par tous ses membres; il récuse la hiérarchisation scolaire par le moyen d'une catharsis destructrice de toute relation de domination, pour aboutir, de proche en proche, à ébranler toute hiérarchie sociale; à son point d'aboutissement l'éduqué devenu autonome n'est plus disposé à se soumettre, sa soumission constituant la coquille protectrice derrière laquelle il se réservait de s'épanouir en marge. Ce courant a trouvé son terrain d'application dans l'enseignement secondaire privé et dans l'enseignement supérieur.

Paulo onderbreekt hier even zijn lectuur. Hij vermoedt dat zijn vader de twee stromingen als een eenheid blijft zien en dat hij, als gevolg van zijn werk in de beroepsopleiding van jonge mensen, maar ook van jonge ondernemers die micro-ondernemingen uitbouwen, een soort utopische droom heeft over het opzetten van kleine en economisch houdbare coöperatieven. Dan leest hij verder:

Quelques définitions

***L'institution**: est un lieu matériel (géographique, architectural, etc.) ou symbolique (c'est-à-dire codifiant les conduites individuelles de façon parfois inconsciente). Ce donné, c'est la force d'inertie de l'institution. C'est l'espace des classements, des divisions (administration-direction / enseignant / classe) qui apparaît avec le plus d'évidence. Mais il y a aussi, dans ce donné, du non-dit, de l'impensé, de l'invisible que la pratique institutionnelle a justement pour but de mettre au jour. L'institution, vue sous son angle dynamique, implique un jeu de forces qui sont parfois libératrices, parfois structurantes (rôles, statuts).*

***L'institué**: le donné, c'est l'ensemble organisé des normes et des règles qui fondent l'institution. C'est le système des valeurs, des modèles culturels et idéologiques, des statuts et des rôles, qui forme la base instituée (matérielle et symbolique) de l'institution.*

***L'instituant**: apparaît comme une "négation, une contestation de l'institué." "Dans la dialectique des luttes institutionnelles, l'instituant exprime le moment où les agents, acteurs ou usagers de l'institution, interviennent négativement pour transformer ce qu'on leur donne comme "la vérité" de l'institution." Emergeant au cours d'une crise ou de conflits, l'instituant instaure donc une dynamique susceptible de créer, de nouveaux rapports sociaux.*

***Pédagogie institutionnelle**: mise en oeuvre par le collectif de formation ne concerne pas seulement les règles explicites de l'organisation (horaires, programme) ou les règles implicites, "les lois de la classe" (Vasquez et Oury), c'est-à-dire les méthodes, les questions de budget, l'idéologie, etc., mais la possibilité même de transformer le groupe-classe ou le groupe scolaire en groupe instituant par rapport aux environnements institutionnels toujours plus vastes.*

Elle est essentiellement une réflexion permanente sur les conditions d'appropriation de la formation (auto-formation) par les forces rendues passives ou chosifiées ("instituées comme telles") dans l'école.

Terug op de normaalschool vertelt Paulo over zijn ervaringen in Frankrijk aan enkele collega's, waaronder Marta Lacour, die hij al kende van de jeugdbond. Ze kunnen samen goed optrekken en als Paulo niet bij zijn grootvader langsloopt na school, is hij vaak op haar kamers te vinden. Marta heeft hem al

toevertrouwd dat ze van plan is om korte tijd als onderwijzeres te werken, maar dat het haar bedoeling is om nadien pedagogie te studeren. Samen lezen ze *Vers une pedagogie institutionnelle*. Ze brengen de institutionele pedagogie enkele malen ter sprake tijden de les, tot groot genoegen van hun begeleidende pedagoog. Ze plannen een stage met Fernand Oury.
In het begin van het tweede jaar in de normaalschool lezen Marta en Paulo een monografie over het aanvankelijk lezen en schrijven in een coöperatieve klas. Daarop trekken ze samen naar Brussel om een week stage te volgen in een Franstalige coöperatieve klas, waar ze kinderen van het eerste studiejaar aan het werk zien. De klas begint de dag met het horen van wie nieuwtjes heeft. Die worden door de juf opgeschreven in een of twee zinnen. Daarop kiest de klas één geschreven nieuwtje om samen te analyseren. Samen voegen de kinderen de woorden in in reeds in de klas bestaande woordenlijsten of starten ze een nieuwe lijst. Voor elke lijst is er een gemeenschappelijk element:, doorgaans een syllabe of een lettercombinatie. De kinderen worden continu aangemoedigd andere woorden die ze kennen in de lijsten onder te brengen. De juf legt de nadruk op de samenhang tussen lezen, schrijven en spellen. Daarom nodigt ze de kinderen uit zelf hun nieuwtjes neer te schrijven, waarbij ze hen aanmoedigt de woordenlijsten te gebruiken om de schrijfwijze van bepaalde syllabes of klanken te achterhalen. Op de vraag "*hoe schrijf ik dat?*", antwoordt ze vaak de lijst die met dit of dat woord begint te raadplegen.
Op de trein terug naar Gent stelt Paulo Marta voor samen op bezoek te gaan bij grootvader Louis. Ze vertellen hem

enthousiast wat ze hebben gezien. Louis herhaalt met Paulo en Marta het gesprek dat hij zo'n tien jaar geleden had met Paulo's ouders over synthetische, analytische, analytisch-synthetische methodes en de toen recente *structuurmethode*. Louis legt uit dat de opgang van die *structuurmethode* niet zozeer de aangevoelde tekortkomingen in analytisch-synthetische methodes moest verhelpen, maar hoofdzakelijk een antwoord is op de globaalmethode waar het gevaar groot is dat de onderwijzer de kinderen die het houden bij uit het hoofd geleerde globaalzinnen niet voldoende stimuleert. In die methode licht men uit gestandaardiseerde zinnen gestandaardiseerde woorden, die als voorbeeldwoord dienen voor het aanbrengen van één letter of klank. Marta vraagt: "Zo'n gestandaardiseerde structuurmethode is dus het arme broertje van wat we zagen in de coöperatieve klas in Brussel?" Wanneer Louis voorzichtig knikt, merkt Paulo op: "En kan de normaalschool de toekomstige onderwijzers niet voldoende voorbereiden om die meer bij de kinderen aansluitende nieuwtjes te leren *structureren*? Misschien moeten we Paulo Freire in de normaalschool uitnodigen, samen met Fernand Oury!" Marta kijkt hem enige tijd aan en zegt daarop: "Dat zou het werk van de docent pedagogie in de normaalschool zijn als aanvulling van wat onze docent ons aanmoedigt te doen, telkens hij het over het instituerende karakter van de klas heeft."
Kort daarna nemen Marta en Paulo deel aan de stage met Fernand Oury. Ze brengen enkel hun ervaringen als normaalschool student in. Ze horen onderwijzers over hun ervaringen vertellen, en Oury moedigt discussiegroepen aan om

die ervaringen analyseren. Ze weten ondertussen dat dergelijke discussiegroepen tot klasmonografieën aanleiding geven, zoals dat het geval is voor enkele van de teksten in het boek *De la classe cooperative à la pédagogie institutionnelle*. Tegen het einde van de stage bestaat er niet alleen de wens van sommigen om verder te werken aan eigen monografieën, maar ook om het boek te vertalen. De volgende twee jaar zullen John, Paulo en Marta er samen met anderen werk van maken.

In Portugal heeft de *Moderne Schoolbeweging* een eigen officieel karakter gekregen, nadat ze de laatste jaren voor de Anjerrevolutie als buitenlandse afdeling van de Franse Moderne Schoolbeweging werkzaam was. Op vraag van enkele van haar leden die in een bijschool van *A Voz do Operário* werken, organiseert de instelling pedagogische stages met de hulp van die Portugese moderne school beweging.

De periode die een deel van de bevolking de maanden van het revolutionaire proces in opbouw noemden is voorbij. Onder de eerste regeringen geleid door de socialist Soares krijgt het portugese volk het zwaar te verduren. Het land leidt onder de gevolgen van de kapitaalvlucht na de Anjerrevolutie en de dekolonisatie. De galopperende inflatie betekent de rationalisering van basisproducten. De regering vraagt de tussenkomst van het Internationaal Monetair Fonds en streeft naar een snelle integratie in de Europese Gemeenschap, daarin vergezeld door buurland Spanje, na het overlijden van Generaal Franco.

Maria Coelho is aan haar studies voor onderwijzeres begonnen aan de normaalschool van Évora. Al snel hoort ze over de

Moderne Schoolbeweging spreken. Wanneer de pedagoog Sérgio Niza, de niet betwiste leider van de beweging, de studenten komt toespreken, zit ze in de zaal. Kenner van het werk zowel van Freinet als van Oury, heeft hij het over het institutionele karakter van het model van de moderne schoolbeweging. Wanneer hij het over het coöperatieve karakter van het model heeft, verwijst hij ondermeer naar Portugese invloeden zoals van António Sérgio die nog meewerkte meegewerkt aan het onderwijsproject van de beginjaren van de Portugese republiek, door minister Camoesas voorgedragen.

Ruim een jaar later zijn Paulo en Marta op bezoek in Oostende. Paulo verdeelt zijn tijd tussen vertaal- en tikwerk en korte opdrachten in het Gentse stedelijk onderwijs. Marta heeft er ook enkele korte vervangingen opzitten. Ze helpt bij het vertalen en brengt verder het grootste deel van haar tijd door als vrijwilligster in een opvanghuis voor vrouwen die het slachtoffer zijn van huiselijk geweld. Ze stelt vast hoe vaak vrouwen omwille van hun financiële afhankelijkheid soms aan lange periodes van agressie onderhevig zijn, zonder zich van hun agressor te kunnen bevrijden. Wanneer ze hierover met John praat heeft hij het over de hypocrisie van de democratische kapitalistische staat, waarin de elite met mondjesmaat rechten erkent maar niet noodzakelijk toepast. Net zoals toen in Parijs, de mannen in de *Procope* gingen debatteren terwijl enkel de dames van de elite salons konden organiseren, leven we nog steeds in een mensenwereld die het normaal vindt dat mannen een groot deel van hun tijd in werk- en sociale sfeer doorbrengen, terwijl vrouwen die financieel afhankelijk zijn van

een man in afzondering leven. Jeanne zegt dat niet enkel de financiële aspecten een rol spelen. Wanneer vrouwen ook werken, is de agressie er soms niet minder om. Marta denkt aan enkele episodes die ze meemaakte met fabrieksarbeidsters en knikt. De industriële samenleving verstoort ernstig het samen opbrengen van kinderen, om maar iets te noemen. In eender welke gemeenschap werd traditioneel de hulp ingeroepen van grootouders, vrienden en kennissen. Dat wordt moeilijk als omwille van economische omstandigheden families verder van elkaar wonen, buren steeds minder banden ontwikkelen, vrienden en kennissen, net zoals iedereen, over weinig tijd beschikken door grotere werkdruk. Jeanne vertelt hoe zelfs de nabijheid van grootouders en vrienden, toen Paulo en Anne klein waren, niet voldoende was om John en haarzelf toe te laten samen en onafhankelijk over de tijd te beschikken die ze aan sociale relaties wilden wijden. Ze hadden daarom een inwonende hulp tot die zelf haar gezin stichtte, maar dat kan niet iedereen zich veroorloven. Het feit alleen dat enkel zo'n betaalde inwonende hulp vrijheid van handelen geeft aan wie ervoor betaalt, is een teken dat het maatschappelijk model waarop we beschikken verre van volmaakt is, besluit Jeanne.

Paulo en Marta zijn nog in Oostende wanneer ze het plotse overlijden vernemen van de pas een maand geleden verkozen Paus Johannes Paulus I. Twee dagen later hoort John van één van zijn vrienden dat er al theorieën rond gaan dat de Paus geen natuurlijke dood zou gestorven zijn. Er wordt verteld dat zijn gemoedelijke aanpak niet in de smaak zou vallen van de meer conservatieve Vaticaan-staf. John vindt het allemaal nogal ver

gezocht. Een maand later is er het nieuws dat de tot Paus verkozen Poolse Karol Wojtyla de naam Johannes Paulus II aannam. Een teken aan de wand voor diezelfde opponenten? Of niet?

In het begin van 1979 besluit Paulo Gent te verlaten. Hoewel het afscheid zwaar weegt, voelen Marta en Paulo dat ze elk hun eigen weg moeten gaan. Marta begint aan haar studies aan de universiteit, terwijl Paulo niet aan de verleiding kan weerstaan in Leuven te gaan meewerken aan een door ouders opgezette leergemeenschap van kinderen, met de bedoeling er een kleinschalig publiek schoolproject van te maken. Tot voor kort telde de gemeenschap heel wat politieke vluchtelingen uit Portugal en Spanje, die een onderdak vonden in de verschillende faculteiten van menswetenschappen aan de universiteit. Velen keerden naar hun geboorteland terug, nu de politieke omstandigheden het toelieten, maar sommigen besloten wat ze hier begonnen verder uit te werken, waaronder enkele portugese vrienden van Gabriela Llansol en Augusto Joaquim. Die internationale groep had eerst in de Naamse straat in Leuven een soort Illichiaanse leergemeenschap geïdealiseerd in een door hen opgestarte leefschool voor hun kinderen. Later verhuisde de groep naar een boerderij — bakkerij in de beurt van Louvain-la-Neuve. Volwassenen en kinderen werkten er samen. De volwassenen stonden niet enkel in voor de houdbaarheid van het project, ondermeer met een professionele bakkerij en groentekwekerij, maar ook voor het onderwijs van de kinderen. Eind jaren zeventig begonnen disperse groepjes ouders, waaronder ook wie van de leefschool overbleef, die nieuwe

leergemeenschap. Paulo stemt toe mee te werken met een groepje geïnteresseerde onderwijzers om het project een institutioneel karakter te geven.

In dezelfde periode leest Jeanne dat Cecília Payne overleden is. Uit de korte biografie die de krant publiceert leert ze dat Payne uiteindelijk toch volwaardig professor werd in de faculteit van wetenschappen van Harvard en daarop ook de eerste vrouw die in Harvard departementshoofd werd, uiteraard op het Departement voor Astronomie. Ze zucht en zegt dat tegen John dat wat de erkenning van het wetenschappelijk werk van vrouwen betreft er niet zo erg veel gebeurd is sinds de tijd van Émilie du Châtelet. John denkt dat hierin wellicht verandering komt in de volgende decennia nu hoe langer hoe meer vrouwelijke studenten zich inschrijven in de meest diverse wetenschappelijke richtingen. Daarop schenkt hij Jeanne een exemplaar van een recent gepubliceerd werk van Douglas Hofstadter: *Gödel, Escher, Bach*. Hij is gefascineerd door de wijze waarop Hofstadter wiskunde, bewustzijn, universum en humor verbindt, waarbij hij ondermeer gebruik maakt van fictieve dialogen tussen personages zoals Achilles, de schildpad, Zenon en Caroll. Hij zegt er gelijk bij dat hij hoopt dat Jeanne hem kan helpen om de meer wiskundige delen te begrijpen. Jeanne schrijft er Paulo over aan. Ze weet dat hij liefhebber is van de boeken van Lewis Caroll. Paulo gaat gelijk ook op zoek naar het boek, maar geeft halverwege de lectuur ervan op met de verontschuldiging dat hij niet, zoals John, Jeanne bij de hand heeft om hem te helpen de wiskundige argumentatie te begrijpen. Bovendien is het boek in het Engels lezen moeilijker

dan hij dacht. Daarop antwoordt John lachend dat hij het boek maar moet bewaren tot hij op pensioen gaat en ondertussen vriendschap sluiten met iemand die goed in wiskunde bedreven is.

Na het beëindigen van de vertaling van *De la classe cooperative vers la pédagogie institutionnelle* blijft John corresponderen met Fernand Oury. Ze hebben het even over de dood van Jean Piaget. John gaat ervan uit dat het werk van Vygotsky dat tot op heden niet in het Frans is vertaald niet of slecht gekend is door Oury. Die heeft het wel over de studies van Lewin in verband met het gedrag van individuen in op verschillende manieren georganiseerde groepen. Waar het Oury vooral om te doen is, is om aan te tonen dat de agressiviteit daalt in groepen die samen regels uitwerken en toepassen. John weet van vorige gesprekken dat Fernand Oury graag Lacan citeert waarbij hij als terloops vermeldt dat die ooit zij het gevoel te hebben nooit zo goed begrepen geweest te zijn als door de groepen van de Institutionele *Pedagogie*… of zou hij misschien *Psychotherapie* gezegd hebben, denkt John.

Paulo heeft het ondertussen druk en weinig tijd voor familiebezoeken. Hij is heel blij wanneer hij het bezoek krijgt van zijn zus Anne die hem aankondigt in verwachting zijn. Het mooie voorjaarsweer nodigt uit tot wandelingen tijdens het weekeinde in de in de buurt liggende bossen. Anne vertelt over haar bezoeken aan hun tante die in Brussel als sociaal assistent werkt en voortdurend in contact is met migranten afkomstig uit Noord-Afrika. Ze zegt zelf met vrouwelijke inwijkelingen aan de slag te willen. Voor het ogenblik werkt ze als vrijwilligster in

enkele buurthuizen in het Gentse. Ze helpt Turkse, Spaanse, Italiaanse, Marokkaanse en Vlaamse vrouwen bij het opzetten van naschoolse kinderopvang, waarbij ze proberen de kinderen zoveel mogelijk met elkaar te laten spelen, spelregels uit te wisselen en elkaars taal te horen. Paulo vraagt of ze ook contact hebben met soortgelijke initiatieven in andere steden. Hij vertelt dat de kinderen die hij begeleidt een correspondentie begonnen met een klas in Delft. Misschien zouden contacten met Amsterdam of Rotterdam interessant kunnen zijn? Volgens zijn Delftse vrienden wonen in die steden veel immigranten afkomstig uit Zuid-Europa, maar ook uit Suriname en Indonesië. Na de zomer werkt Paulo samen met een student van de Normaalschool waar hij een hechte band mee ontwikkelt. Hij ziet opgetogen met welk groot gemak zijn studerende collega de pedagogische onderbouw van de klasrelaties begrijpt en hoe hij al snel de groep en de deelgroepen in hun werk begeleidt. In oktober nemen ze samen de kinderen een week mee op bezoek bij de Delftse correspondenten. Beide onderwijzers krijgen onderdak bij hun Nederlandse collega, terwijl de kinderen per paar bij één van de correspondenten van elk paar ondergebracht worden. Halfweg hun verblijf gaan ze naar de tweede correspondent. De ontmoeting is een groot succes. Paulo ziet met plezier enkele onderwijzers terug met wie hij indertijd samen op stage was bij Fernand Oury.
Bij zijn thuiskomst krijgt Paulo het bericht dat Anne's zoontje geboren is en de naam Sebastiaan kreeg. Paulo nodigt haar uit de kerstdagen met de baby bij hem door te brengen. Tussen de vele 'baby-momenten' door vertelt Anne hem haar ervaringen

met het buurthuiswerk en hoe ze gaandeweg ontdekt heeft dat het samenbrengen van kinderen van soms erg verschillende achtergronden gemakkelijker gaat als je ook de moeders ergens rond kunt samenbrengen. Tot ze, net voor de geboorte van Sebastiaan, haar werk moest onderbreken, maakte ze er met een zekere regelmaat de gewoonte van de moeders uit te nodigen samen maaltijden klaar te maken, met de bedoeling iedereen te laten proeven van wat de anderen klaarmaken. Ze is trots dat in twee van de buurhuizen waar ze mee werkt er nu eenmaal per maand een zaterdag maaltijd is waarbij ook de vaders en de kinderen aanwezig zijn, zelfs in deze periode waarin ze niet kan deelnemen.
Kort nadat Anne naar Gent vertrokken is, gaat ze terug aan de slag met haar buurthuiswerk. Paulo bezoekt enkele maanden later een van de initiatieven op een zaterdag-met-maaltijd. Hij maakt ervan gebruik om met de leidende vrouwengroep te praten over de correspondentie van zijn klas met een klas in Delft. Daarbij suggereert hij dat hun buurthuis zouden kunnen corresponderen met een soortgelijk initiatief in Rotterdam. Dat gebeurt net op het ogenblik dat Anne naar Oostende verhuist, waar ze steun kan krijgen van Jeanne die na bijna dertig jaar lesgeven stopt.

Het tegenbezoek van de Nederlandse scholieren aan de leefgroep die nog steeds door Paulo begeleidt wordt zorgt voor een onverwachte ontwikkeling. Er is in Delft tijdens de paasvakantie een internationale vergadering van moderne schoolbewegingen voorzien om de ontmoeting onder leerkrachten voor te bereiden die het jaar daarop in Italië zal

doorgaan. Men vraagt Paulo of hij niet enkele maanden naar Delft wil overkomen. Zijn talenkennis, voornamelijk het Spaans, zou erg nuttig zijn bij de voorbereiding en de opvolging, daar men een vrij grote delegatie verwacht uit Spaanssprekende landen. Anderzijds zou het bestuur van de corresponderende school graag aspecten van de coöperatieve klasorganisatie willen doornemen. Men is geïnteresseerd in de recente ervaringen in het Belgisch project. Paulo regelt met de normaalschoolstudent en diens begeleider de overname van de leefgroep en vertrekt naar Delft. Tijdens de treinreis begint hij *Cosmos* van Carl Sagan te lezen. Niet alleen is hij onmiddellijk gefascineerd door de voortdurende verbindingen die Sagan legt tussen mythologie en het ontstaan van de wetenschap. Hij is ook gevoelig voor Sagan's wereldwijde aanpak, waardoor *Cosmos* hem voorkomt als een voorbeeld van een kosmopolitische kijk op de ontwikkeling van de mensheid en diens kennis.

De maanden die hij in Delft doorbrengt zijn voor Paulo van doorslaggevende betekenis. De internationale ontmoeting brengt verdere inspiratie. De vroegere reizen met zijn vader of beide ouders, in Frankrijk en verschillende landen van Europa, de ontgoocheling met de 'socialistische landen' na 1968, maar ook de gebeurtenissen in Chili en Portugal hadden voordien al een stempel op zijn manier van denken gedrukt. Na wat hij leerde met de oudergemeenschap voelt hij dat hij opnieuw op zoektocht moet, ditmaal in de onderwijswereld. Hij maakt deel uit van een plaatselijke werkgroep van leerkrachten die hoofdzakelijk in het stedelijk Freinetonderwijs werkzaam zijn. Zijn verblijf in Nederland dat doorloopt tot het einde van het

schooljaar ziet hij als een verrijking. Ondertussen heeft hij meer contacten en afspraken: er is de jonge franse onderwijzeres in de grootstad die hem uitnodigt, er zijn de fascinerende gesprekken met de oude republikein Josep Alcobé die op vervolg wachten in Barcelona. Hij is ook uitgenodigd om in Zuid-Spanje tijdens de maand juli het congres van de MCEP bij te wonen. In Malaga maakt hij kennis met de kleuterleidster Ramona die hem onderdak aanbiedt. Tijdens het congres ontmoet hij voor de tweede maal Josep Alcobé die hem nogmaals uitnodigt naar Barcelona te komen, tijdens een gesprek over *Francisco Ferrer* waarbij Paulo hem vertelt over de banden die zijn grootvader en diens moeder hadden met Edward Peeters en door hem met de LIEN. Ditmaal spreekt Paulo ook over de institutionele pedagogie die John ziet als een vorm van actualisatie van Freinet's model en daarop vertelt Josep hem dat hij in Delft een interessant gesprek had met een Portugese onderwijzeres over wat de *Moderne School Beweging* in Portugal aan het ontwikkelen is. Zijzelf is niet aanwezig maar er zijn wel enkele Portugese collega's. Paulo heeft met hen een kort gesprek. Enigszins verbaasd hoort hij dat ze allemaal de institutie *A Voz do Operário* kennen. Hij legt uit dat hij als gevolg van toevallige ontmoetingen van zijn vader en grootvader, maar ook door de nota's van zijn overgrootmoeder over F*aria de Vasconcelos* al enkele malen over die instelling hoorde praten.
Na het congres lenen Paulo en Ramona de auto van een vriend van Ramona om enkele plaatsen in Zuid-Spanje te bezoeken. Ze meanderen langs Ardales, Osuna, Écija en Almódovar del Rio tot in Córdoba. Ze brengen verschillende bezoeken aan de

Mezquita. Paulo ziet in het gebouw de uitdrukking van het verschil tussen geloof en dogma. Door de eeuwen heen hebben mensen er hun tempel gevonden voor de beleving van hun geloof. Maar in plaats van er een voorbeeld van te maken voor het beleven van pluralistische diversiteit, wordt het voorgesteld als een getuige van hoe opeenvolgende arrogante dogma-verkopers de vorige dogma's poogde uit te wissen. Daarbij is het wegnemen van 400 zuilen van de prachtige moskee om er middenin een katholieke kathedraal te planten enkel de laatste stap in een reeks ongelukkige beslissingen die mensen van elkaar verwijdert in plaats van ze bij elkaar te brengen, zegt hij aan Ramona. Ze waardeert zijn gedachtegang en antwoordt dat de keizer die geboren was in de stad waar hij studeerde en later het enorme katholieke rijk regeerde, opdracht gaf de moskee om te vormen tot een kathedraal. Hij was een katholieke fanaticus, maar dat liet hem niet na te zeggen dat de architect zich had beperkt tot het vernietigen van een kunstwerk om een er een vrij onbenullig bouwwerk in neer te zetten.
Half augustus keren ze naar Malaga terug en neemt Paulo het vliegtuig naar Brussel, met de afspraak dat Ramona hem tijdens de kerstdagen zal komen opzoeken. Hij aanvaardt tijdens het volgende schooljaar nog mee te werken aan de uitbouw van de leefschool mits hij in het late voorjaar naar naar Spanje kan van waaruit hij naar Italië zal doorreizen.

Eind 1981 is er de zoveelste regeringscrisis in een België dat hard op weg is om zich in twee Micro-staatjes op te splitsen, zo niet wettelijk dan toch in de dagelijkse werking. Het enige lichtpunt is dat de regering die uiteindelijk gevormd wordt

eraan denkt de enkele jaren voordien ingevoerde scholenstop te beëindigen. De Christen-Democraat die het ministerie van onderwijs in handen neemt lijkt scholen met specifieke leermodellen een wettelijk statuut te willen geven. Dat maakt het voor Paulo heel wat gemakkelijker het leefschool project te verlaten. Tijdens de kerstvakantie komt zoals afgesproken Ramona hem vergezellen en samen bezoeken ze Antwerpen, Gent, Brugge en Oostende. Ze brengen ook een dag in het Zwin door waar Paulo herinneringen ophaalt over zijn jaren in de jeugdbond voor natuurstudie. Ze maken vage plannen. Het jaar daarop zou Paulo bij Ramona intrekken.
Maar zover zijn ze nog niet. Twee weken voor Pasen koopt Paulo een occasie-wagen. Bijna elk weekend is hij bij Anne, vooral om met de kleine Sebastiaan te spelen. Eind juni bezoekt hij op de terugweg hij Marta in Gent. Hij vertelt over zijn bezoek aan Spanje vorig jaar en dat hij ook dit jaar het MCEP-congres wil bijwonen in het noorden van Spanje, waarna hij zal doorreizen naar het RIDEF congres in Noord-Italië. Ramona zal hem hierbij vergezellen. Hij vraagt Marta of ze geen lust heeft ook aan dat congres deel te nemen.
Begin juli vertrekt Paulo naar *Santilla-del-Mar*. Hij overnacht op een camping in de buurt van Tours waar hij in gesprek geraakt met een onderwijzeres die het hele afgelopen schooljaar in de Parijse randstad heeft gewerkt. Hij vertelt over zijn ervaring met de leefschool. Wanneer hij over de stages *Institutionele Pedagogie* spreekt, kijkt ze verwonderd op: “Heb je stage gevolgd met Fernand?” vraagt ze. Hij knikt. Daarop zegt ze Françoise te heten en gedurende dit jaar in Parijs regelmatige ontmoetingen

had met Catherine Pochet, die met Fernand Oury drie jaar geleden *Qui c'est le Conseil* publiceerde.
"Ik heb Catherine slechts éénmaal ontmoet, na een stage bij collega's. Als ik me goed herinner waren ze toen samen Catherine's klasdagboek aan het analyseren, om er dat boek uit te distilleren. Ik was toen student en ik weet nog dat ze erg veel indruk op me maakte."
Françoise lacht. "Ze maakt nog altijd een grote indruk. Ze heeft me dit jaar erg veel geholpen bij mijn pogingen om van het klaswerk iets zinnigs te maken. Ik weet niet hoe het bij jullie in België is, maar wat Jacques Pain en Fernand in *Chronique de l'École Caserne* samenbrengen is echt niet uitgevonden! Ik verdenk hen er trouwens soms van enkel de minst schokkende getuigenissen te hebben uitgekozen, ofwel is de school de laatste tien jaar nog erger geworden."
"Ik heb weinig ervaring als onderwijzer in het publiek onderwijs," antwoordt Paulo. "Ik ben vrij snel betrokken bij geraakt bij die leefschool waarover ik je net vertelde. Maar mijn grootvader heeft aandachtig de graduele ontwikkeling gevolgd van de publieke school in het kader van de in België bestaande leerplicht, en hij stelt vast dat projecten die het humanisme in zich dragen in het teken van de dialoog tussen het lerende de kind en de oriënterende volwassene een marginaal verschijnsel zijn. Telkens er pogingen worden ondernomen om meer dialogiserende en op ervaringen gestoelde leerplannen op te bouwen, komt er gelijk een koor van protest van wie tradities, rituelen en hiërarchische machtsverhoudingen centraal stellen, niet alleen in de school maar ook in de maatschappij. Mijn

ouders gaan ervan uit dat seculiere zowel als religieuze scholen, maar ook vaak privé-initiatieven in die landen waar ze zijn toegelaten, enkel een middel zijn om de massa enkel tot middelmatigheid op te leiden, waarbij een kleine elite zich verder kan vormen.”

“Er veranderde dus niets, sinds wat we hier in Frankrijk het *Ancien Régime* noemen?”

“Wat verandert, is dat wie van het opleiden van kinderen zijn beroep maakt over steeds meer informatie beschikt of kan beschikken om te weten dat de door de elite geïnstalleerde school in feite de rituelen blijft behouden die jullie La Salle ooit systematiseerde. Velen die de macht hebben en willen behouden tonen regelmatig heimwee te hebben naar de ‘*economische*’ voorstellen van de Engelse Lancaster. Mijn grootvader zegt vóór de eerste grote oorlog van deze eeuw, maar ook tijdens het interbellum, wel interesse voor meer humanisme te hebben gezien, maar slechts gedurende één, maximum twee generaties. De geheugens worden handig gewist of omgeleid naar meer nationalistische interpretaties van de geschiedenis, en hierbij zijn lokale economische belangen de belangrijkste leidraad.”

“En zo blijft wie zich inzet voor algemene kennis en dialogiserend leren vanuit individuele en gemeenschappelijke ervaringen in de marge…”

“Dat denk ik ook. Er wordt met argusogen gekeken naar wie modellen gebruikt van Freinet, Oury, Decroly, Ferrer, Moderne School Bewegingen. De privé-scholen voor de burgerij passen de modellen aan tot een soort preceptor-versie, vandaag aangevuld met gestructureerd autonoom werk. Er is weinig plaats voor

coöperatie en collectief bestuur, en men mikt op collaborerende individuele begeleiding. Meritocratie is belangrijker dan interactie, rangschikking en uitsluiting zijn belangrijker dan gebruik maken van de diversiteit en complementariteit."
"Ja, als je het zo stelt, dan lijkt het er inderdaad op dat de doelstelling van de machthebbers van de moderne staat erin bestaat massale middelmatigheid te bevorderen."
"Zeker tot de volgende grote crisis. Ik vind dat een beetje onrustwekkend, jij niet? Het is een soort perverse parafrase van Socrates. Het enige wat we zeker weten is dat het grootste deel van de mensheid niet weet. Een noodzaak voor de verdrukker, om Paulo Freire in de ruimste zin van de term te citeren. Het bewustwordingsproces van de onderdrukte stuit op de gewetenloosheid van de arrogante verdrukker," beëindigt Paulo.
"Je schetst niet direct een rooskleurig beeld," merkt Françoise op.
"Niet voor de eerstvolgende decennia, nee. Maar ik ben optimist. Binnen twee of driehonderd jaar hebben we misschien een goed vaccin tegen de galopperende infectie van wild kapitalisme waar de mensheid mee bedreigd is."

De volgende dag rijdt Paulo verder naar Spanje. Françoise vergezelt hem tot Bayonne van waaruit ze naar Toulouse wil liften. Ze nemen afscheid met de afspraak in contact te blijven. Op het congres van de MCEP vinden Paulo en Ramona elkaar terug. Ze nemen deel aan een atelier waarin het werkmodel van Paulo Freire wordt gebruikt. De bedoeling is beter te begrijpen op welke wijze bewustwording van de onderdrukker invloed heeft op de bewustwording van de onderdrukte. Daarbij komen

de machtsverhoudingen in de klas ter sprake.
In het midden van de week kunnen ze beiden met een kleine groep een buitengewoon bezoek brengen aan de prachtige *Cueva de Altamira* in de buurt. Sinds dit jaar kan een beperkt aantal bezoekers per jaar de grotten opnieuw bezoeken, die grotten die ooit door mensen bewoond of gebruikt werden in een ver verleden. Die avond hebben ze het over hoe de uitbeeldingen van de fauna en de verbondenheid tussen mens en dier te interpreteren. Gaat het om spirituele ervaring en of om het vastleggen van rituelen? Het brengt Paulo op het spoor van Albert Jacquard, Paul Ricœur, Paul Veyne. Achteraf is hij er zich van bewust dat dit congres hem heeft geholpen om te leren hoe dingen in hun tijd te situeren en erg voorzichtig te zijn in de omgang met wie in een leergemeenschap is opgenomen des te meer in de rol van begeleider of facilitator.
Na het congres trekken Ramona en Paulo de Pyreneeën door. Ze trekken door Zuid-Frankrijk waarbij ze Carcassonne bezoeken. Ze brengen de dag door in de middeleeuwse stad en denken terug aan hun bezoek aan Córdoba vorig jaar. Wat ze er zagen getuigt van een historisch grotere culturele diversiteit, dan hier het geval is. Na een kort bezoek aan Nice bezoeken rijden ze richting Tende. De 3 km lange smalle tunnel doorrijden vinden ze niet zo leuk. Wanneer het einde opduikt, kan Paulo het niet nalaten de tunnel als metafoor te gebruiken voor de geest verengende verplichte school en het einde ervan als een hoopvol lichtpunt dat mettertijd de menselijke geest zich niet zal laten dwingen tot middelmatigheid te vervlakken.
Begin augustus komen ze in Turijn aan. Een reeks

misverstanden maakt dat ze slechts drie dagen na de start van het congres de zwaar bewaakte en volledig van de buitenwereld afgesloten congresplaats op kunnen. Verder vinden ze de gebeurtenis niet zo interessant. Ramona besluit niet tot het einde van het congres te blijven en gebruik te maken van het aanbod van twee vrienden van de Spaanse delegatie tot Barcelona meerijden. Paulo neemt dezelfde dag ook afscheid van het congres en neemt een koppel uit het zuid-Braziliaanse Florianópolis naar België mee. Tijdens de reis terug praten ze over de leef- en woonomstandigheden in de staat Santa Catarina. Al snel begrijpt Paulo dat beiden verbonden zijn aan een privé-school dat een Freinet-label draagt maar die niet voor iedereen openstaat. Heeft de gegoede burgerij na de Nieuwe School nu ook de Moderne School ingepalmd en verwaterd ten behoeve van een zekere intellectuele elite? Voor Paulo is wat de twee Braziliaanse schetsen misschien een toekomstbeeld voor Vlaanderen: scholen met een freinettechnieken-patent in plaats van een bevrijdend onderwijsmodel in een gestructureerde leeromgeving die kinderen en volwassenen zelf institueren. Hij hoopt dat het zover niet zal komen.
Paulo’s medereizigers vonden een onderkomen in Brugge, zodat hij er ze rechtstreeks naartoe rijdt. Hij maakt er gebruik van Anne en Sebastiaan te bezoeken. Daarna zoekt hij Marta Lacour op. Ze vertelt hem dat ze na het programma gezien te hebben van het internationaal congres er haar belangstelling voor verloor. Enthousiast deelt ze hem mee dat ze opnieuw contact heeft met Fernand Oury en ze vraagt of hij Claude Azuará kent. Die leidt tegenwoordig onderwijzers op, zowel met stages als in

de startopleiding en ze wil graag met hem van gedachten wisselen. Paul is blij verrast.
Hij is net terug thuis wanneer de vader van een van zijn leerlingen van vorig schooljaar hem contacteert. Hij vertelt Paulo dat het gezin uit elkaar gaat en vraagt hem of hij zijn appartement niet aan hem wil overlaten. Zijn besluit is snel genomen: een telefoontje met de huisbaas regelt de overname van het huurcontract en met de overnemer bereikt hij snel een akkoord voor de inboedel. Paulo neemt enkel zijn boeken mee. Hij laat ze bij Anne achter en schrijft Ramona dat hij naar Malaga afzakt, maar iets later dan voorzien zal aankomen. Hij neemt Marta mee tot in Parijs en zal verder enkele maanden als hulponderwijzer te werken in de klas van Françoise die in de buurt van Orange een vaste betrekking kreeg.

Marta, Paulo, Claude en zijn vrouw Josseline zitten na te genieten van een goed verzorgde maaltijd. Wanneer de koffie op tafel staat, kijkt Marta Claude aan en zegt: "Als ik Paulo goed begrepen heb, verwisselde je het werk met de kinderen voor de opleiding van toekomstige onderwijzers?"
"Josseline en ik zijn tot het besluit gekomen dat we samen kunnen werken: een institutionele coöperatieve omgeving, zowel voor de adolescenten waar zij mee blijft werken, als voor toekomende onderwijzers, waar ik me mee bezig houd."
Hij kijkt haar aan en Josseline vervolgt: "De studenten van Claude komen bij mij in de klas. Elk jaar zetten mijn leerlingen en zijn studenten onder onze begeleiding een werkplan op, en bepalen ze ook samen de regels. Zo kunnen veel van de projecten van mijn leerlingen de begeleiding krijgen van één of

meer studenten van Claude, en dat kan zowel in mijn werkomgeving, als in zijn werkomgeving gebeuren. De groepen hebben gescheiden klasvergaderingen op basis van een eigen klasdagboek, maar er is ook een gemeenschappelijk dagboek, waarin alle leden van beide groepen kunnen inschrijven wat volgens hen door beide groepen samen moeten besproken worden. Dat gebeurt in regel eenmaal om de veertien dagen."

"Het is dus geen klassiek akkoord, zoals tussen een normaalschool en een oefenschool?" vraagt Marta.

"Nee," vervolgt Claude, "we zien de samenwerking tussen de twee groepen meer als een uitgebreide leergemeenschap. Mijn studenten weten dat ze als volwassenen de taak hebben de leerlingen van Josseline te begeleiden, die weten dat het hun taak is mijn studenten te begeleiden bij die taak en dus ook te wijzen op hun fouten. Die foutenanalyse maakt deel uit van de agenda van de gemeenschappelijke klasvergaderingen."

"Dat is erg interessant," zegt Paulo, "niet enkel de klas van Josseline maar ook die van Claude kan op die manier een eigen leerplan opzetten, in functie van de noden van de eigen groep en van de uitgebreide groep."

Wanneer ze later alleen zijn, deelt Marta Paulo mee dat ze van plan is een drietal maanden bij Claude en Josseline te blijven om te zien hoe ze hun gezamenlijk werkplan opstarten en dat ze er ook met andere betrokkenen bij de *Institutionele Pedagogie* wil over praten. Ze denkt erover naar een betrekking te solliciteren bij een normaalschool dichter in de buurt van de leefschool waaraan Paulo zijn medewerking verleende om te proberen een soortgelijk project op te zetten. Daags daarop nemen ze afscheid

van elkaar op het station waar Paulo de trein naar Orange neemt. De auto laat hij aan Marta over.
De laatste week van augustus maken Paulo en Françoise plannen over zijn taak als hulponderwijzer in Françoises klas. Bij een kort bezoek aan de school in het begin van die week ontdekte Paulo tot zijn grote verwondering de bijna complete verzameling instrumenten die de in het voorjaar overleden Carl Orff in zijn *Orff-Schulwerk* project opnam. In een goed afgesloten ruimte staan een sopraan- en een alt-klokkenspel, drie metallofonen (sopraan, alt en bas) alsmede drie xylofonen in dezelfde totaliteiten. Hij vindt er ook pauken, bellen, trommels, bellentrommels, bekkens, en maraka's. Paulo merkt op dat enkel een houtbloktrommel, triangels en castagnetten ontbreken om over het volledige instrumentarium te kunnen beschikken. Wanneer Françoise wat verwonderd is over zijn enthousiasme, legt Paulo uit dat hij niet alleen op de normaalschool een degelijke opleiding had gekregen om met dit instrumentarium met kinderen te werken, maar dat hij in Delft het resultaat van het werk van Pierre van Hauwe met de lagere scholen zelf had meegemaakt. Hij stelt Françoise onmiddellijk voor de muzikale omkadering van alle projecten in de klas op zich te nemen. Met dit plan stappen ze naar de directrice van de school, die hen vertelt dat er twee houtbloktrommels en enkele triangels in verschillende klassen door de onderwijzers gebruikt worden om stilte te vragen… De castagnetten liggen nog in haar eigen klas liggen omwille van een project over flamenco-dansen, vorig schooljaar.
Wanneer Paulo in het voorjaar van 1983 de internationale bus

naar Malaga neemt, is het pentatonisch werk met Orff-instrumenten een gewone zaak in drie klassen. Françoise en twee van haar collega's nemen de muzikale vorming van de kinderen van hem over met de bedoeling er een schoolproject van te maken.

Beste vader,

Ik ben op mijn nieuwe voorlopige bestemming. Het was fijn om Ramona terug te zien. Plots ben ik van de lagere school in de kleuterschool terecht gekomen. Zeg maar aan Anne dat alvast een van de gevolgen is dat ik Sebastiaan erg mis. Samen met de ploeg van Ramona leer ik hoe de coöperatie op te bouwen met kinderen van vier en vijf jaar, soms jonger. Je kan moeilijk beweren dat de overgang van egocentrische naar sociocentrische fase bij alle kinderen op hetzelfde moment gebeurt. Verder is het leuk om te zien hoeveel onder hen snel hun eigen naam herkennen uit de lijst namen in de klas. Er zijn geen infantiliserende prentjes en tekeningen nodig: Jorje is geen schildpadje, Maria is geen konijntje, Manuel is geen olifantje… Ze zijn gewoon Jorje, Maria en Manuel, blij het te zijn en ze hebben geen moeite hun naamplaatje te vinden en het te plaatsen op het activiteitenbord naast wat ze plannen te doen, of naast wat ze gedaan hebben tijdens de speel- en werkmomenten die ze zelf invullen, alleen of samen met een of ander kameraadje.

Ik ben er nu al van overtuigd dat alle onderwijzers een tijd in een kleuterklas zouden moeten doorbrengen om te zien en te leren dat de kinderen die later bij hen in de klas zullen komen al heel wat kennen en weten. Ik vermoed dat één van de redenen waarom een aantal kinderen al in het eerste studiejaar afhaken,

is dat ze zich gewoon vervelen, wanneer de onderwijzer hen taken oplegt die ze al lang kunnen uitvoeren. Echt, wat ik in sommige lagere school klassen wat de kinderen aangedaan wordt moet Vygotsky in zijn graf doen omdraaien en waarschijnlijk draaien Piaget, Dewey, en nog enkele anderen mee.

Hoe gaat het met jullie projecten in de leercontracten-opleiding? Kan er al meer geïnstitueerd worden in de institutie of blijven de vastgeroeste rituelen van de geïnstitueerde institutie ervoor zorgen dat er nauwelijks iets kan bewegen?

Een dikke zoen van Paulo

Lieve Paulo,

Je moeder en ik zijn blij dat je het goed stelt en zoals altijd vol projecten zit. Hoewel… wat doe je eigenlijk precies? Je tijd met Ramona in de klas doorbrengen? Scholen bezoeken? Van de zon genieten?

Je vraagt naar ons werk in de leercontracten-opleiding. Wel, we hadden nu eindelijk een systeem dat vrij goed werkt, vooral omdat ons instituut tot nu onder het ministerie van de arbeid valt en niet onder dat van onderwijs, zelfs sinds de leerplicht verlengd werd tot 16 jaar. Hoewel de wet nog steeds leerplicht zegt, voel je toch wel dat de staatsbureaucratie liever een schoolplicht zou willen zien. Sinds enkele tijd zijn er felle debatten of ons werk onder Arbeid of onder Onderwijs valt. Een stomme zaak, want in de middenstandsopleiding, vooral bij de micro-ondernemingen is de band tussen leerjongeren opleiding en die van toekomstige zelfstandige ondernemers erg groot. De herauten van het kapitalisme die elke werkloze als een soort persoonlijke aanval op hun liberaal denken zien, een uit te stoten paria of een

aan slavenwerk te onderwerpen nietsnut, hebben nu 'ontdekt' dat er een verband is tussen onderwijsniveau en werkloosheid. Uiteraard zijn dat rekbare begrippen. Zijn je meer dan actieve zus en tante, wanneer ze vrijwillig migranten of politieke vluchtelingen helpen om de taal te leren en wegwijs te geraken werkloos voor de Vlaams-Belgische bureaucratie? Of vinden de nieuwe heersers van de moderne natiestaat dat ze te zelfstandig bezig zijn? Daardoor bedreigen ze het gewone meester-slaaf model volgens die heersers het enige verhaal voor de moderne staat: het verhaal van hun realiteit in hun staat met hun wil om te beslissen over alle anderen. Ik zeg dit omdat het nu zeker is dat volgende maand de wet erdoor komt die de leerplicht zal verlengen tot 18 jaar, met als voornaamste bedoeling jonge mensen van de straat en uit de werkloosheidcijfers te halen. Je ziet het al: geen leerplicht, maar in-institutie-opgenomen-plicht. En die institutie moet uiteraard onder de bevoegdheid van Onderwijs vallen. Ik denk dat volgende generaties, de jouwe of die van je kinderen, als je die ooit zult hebben, plots de noodzaak zullen zien regelingen te treffen voor onhandelbare jongeren in het secundair onderwijs. En hun falen als gevolg van hun gedrag zal dan weerom hun eigen schuld zijn, eventueel ook die van de families, uiteraard. Misschien dringt de Institutionele Pedagogie ooit door tot het secondaire onderwijs, wie weet krijgt de Institutionele Antropogogie een opstoot…

Maar ik wil niet te negatief zijn zoon. We hebben altijd in de marge gewerkt, we zullen dat blijven doen. Misschien leveren we soms nuttig werk.

Hebben jullie enig idee of jullie ook nog naar België komen,

tijdens de zomer, bijvoorbeeld? Of zit dat niet in jullie plannen?
Een dikke zoen van je moeder en van mij.

Lieve ouders,
Wat doe ik precies? In de kleuterschool heb ik een halftijdse betrekking als muziekleraar. Verder doe ik wat vertaalwerk voor plaatselijke kleine ondernemers, vooral voor de toeristische sector. En ik lees veel. Zalig leven.
Je hebt het ondertussen gemerkt… op dit ogenblik hebben we geen plannen om naar België te komen. Men vroeg ons of we geen zin hadden om deel uit te maken van de MCEP-delegatie op een internationale vergadering van het FIMEM in Keulen, maar, eerlijk gezegd hebben we momenteel een beetje genoeg van dat soort bijeenkomsten. We waren wel op het plaatselijk congres, waarbij ik opnieuw Josep Alcobé ontmoette. Hij deed ons dan weer twijfelen want hij is wel naar Keulen vertrokken nu hij deel uitmaakt van het FIMEM-bestuur. Maar uiteindelijk blijven we hier. Misschien met een bezoekje aan Gibraltar, misschien met een uitstapje tot over de grens met buurland Portugal. Er waren nogmaals Portugezen op het congres hier, en die nodigden ons nogmaals uit voor een burenbezoek.
Een dikke zoen van jullie zoon.

In dat buurland Portugal is Maria Coelho dit jaar aan de slag gegaan in een kleine semi-private school waar ze werd opgenomen in een ploeg onderwijzers die allen lid zijn van de *Moderne School Beweging*. Ze geraakt erg bevriend met wie gewoonlijk de groep vertegenwoordigt in internationale bijeenkomsten. Wanneer die hoort dat de FIMEM vergadering niet ver uit de beurt is van waar Maria’s ouders wonen, stelt ze

Maria voor haar te vergezellen. Uiteindelijk integreert ze de portugese delegatie. De vergaderingen zelf zeggen haar niet veel maar ze verneemt dat de internationale bijeenkomst het jaar daarop in België zal doorgaan, ook niet zover uit de buurt van haar ouders en dus maakt ze gelijk plannen om hier ook aan deel te nemen. Zo kan ze ook volgend de deelname aan het congres combineren met een bezoek aan haar ouders.
Ze leert ondertussen wel verschillende vertegenwoordigers kennen van nationale moderne school bewegingen. Na de vergadering bezoeken zij en een portugese vriendin met twee Oostenrijkse onderwijzers Aachen en de grensstreek met België en Nederland, vooraleer Maria met haar ouders naar Portugal terugkeert.

Lieverds,

We volgen hier met de plaatselijke vredescomités wat er in NATO-land België aan de gang is. De militaire overheden wensen blijkbaar hun nieuw en steeds gevaarlijker met kernkoppen uitgerust speelgoed ook op Belgisch grondgebied te installeren. Uiteraard moet grootmacht België wel een belangrijk strategisch doelwit zijn van die gevaarlijke Sovjet-Unie-leiders… Ik weet niet of je die mop hoorde waarbij een Gevaarlijke Militair Uit Het Oosten zegt dat hij met zijn tanks op 24 uur aan de Noordzee kan staan, waarop een Pathetische Bureaucraat Uit Het Westen antwoordt: 'Enkel indien we alle verkeerslichten op groen zetten.'

We hoorden hier dat er nogal wat protest op gang komt tegen die installatie wensen, die niet noodzakelijk de wens van de bevolking is. Zijn de plaatselijke verenigingen van plan te

mobiliseren? Daarover horen we hier dan weer weinig.
Dikke zoen, Paulo.

Lieve zoon,
Heel wat verenigingen in het Vlaamse deel van België onderschrijven een platform met de naam Vlaams Actiecomité tegen Atoomwapens. Er wordt gewerkt aan de mobilisatie voor een vredesmanifestatie. Het is de logische reactie op de wijze waarop de nationale regering autocratisch de beslissing nam zich akkoord te verklaren met het installeren van Amerikaanse kernwapens op Belgisch grondgebied zonder hierover het parlement te raadplegen. Wellicht zal de optocht in de tweede helft van oktober plaats vinden. Geen zin om over te waaien?

Paulo stelt Ramona voor naar België te reizen. Hij heeft voor het ogenblik weinig te doen en Ramona heeft een sabbatjaar gekregen nu ze zich inschreef aan de plaatselijke hogeschool voor een *master*. Ook voor haar is oktober een rustige maand. Na overleg met haar begeleider kan ze zich veertien dagen vrijmaken. Ze komen in Oostende aan op de vooravond van Paulo's verjaardag met de bedoeling er te blijven om met de familie deel te nemen aan de vredesoptocht op 23 oktober.
De opkomst op die optocht overtreft alle verwachtingen. Men spreekt over 400.000 tot een half miljoen deelnemers, en de politiediensten zijn het er met de organisatoren over eens dat het de grootste betoging is die ooit op Belgisch grondgebied doorging. Op het einde blijven Paulo en Ramona in Brussel voor het concert van Melanie waarna Paulo *Look what they've done to my song* in zijn favoriete songs opneemt.
De volgende dag praten John en Paulo over de optocht. John

denkt dat met zo'n duidelijk protest, de regering wel zal moeten reageren. Paulo is minder optimist. Hij lijkt gelijk te krijgen. De wapens zijn en blijven op Kleine-Brogel en in Florennes. Vijf jaar later zal hij John wel gelijk moeten geven, hoewel hij twijfelt of het wegnemen van de wapens wel te maken heeft met de aanhoudende vredesoptochten, en niet eerder met de hoop van de westerse kapitalisten dat de in Duitsland en de Sovjet-Unie veranderende politieke toestand, nieuwe markten opent. Wellicht brengen nieuwe horden consumenten gedurende enkele tijd sneller geld binnen dan het onderhoud van het militair apparaat in delen van Europa.

1984… het jaar van de utopische triller van Georges Orwell

In het voorjaar gaan Ramona en Paulo in alle rust uit elkaar. Paulo verhuist naar Granada en trekt in bij een gemeenschappelijke vriend die directeur is van een kleuterschool. Hij krijgt een opdracht voor drie maanden als muziekleraar. Verder brengt hij het meeste van zijn tijd door in de tuinen van het Alhambra waarvoor hij een drie maanden durende permanente ingang heeft. Uit België komt de vraag vraag te helpen bij de organisatie van nog een internationaal congres voor onderwijzers, voornamelijk met de logistieke steun bij het vertaalwerk. Hij belooft eind juni bij Anne in te trekken en van daaruit te helpen bij het voorbereiden van het congres. Anne schrijft hem dat Sebastiaan alvast erg blij is te weten dat zijn nonkel een tijdje bij hen zal verblijven.

In Lissabon wordt Alberto Campos, latere levensgezel van

Catherine Demeester, geboren.

In Angola wordt Daniel N'Kondo, latere levensgezel van Joana Demeester, geboren.

In Parijs sterft Michel Foucault op 57-jarige leeftijd. Op zijn terugkeer naar België leest Paulo *Surveiller et Punir*, waar hij erg van onder de indruk is. De analyse die Foucault van de school maakt zal een blijvende leidraad zijn, waarbij Paulo de modellen van Fernand Oury, Ivan Illich en Paulo Freire als oppositionele werk-omkadering beschouwt.

Louis Demeester sterft in Gent. Paulo en John ruimen samen met Hans het huis leeg, waarbij ze heel wat documenten en boeken van Louis opzij leggen die in Paulo's latere bibliotheek terecht komen.

De jeugdjaren van de gezusters Demeester

(1985 - 2001)

Het doet Paulo wat vreemd aan in België terug te zijn. Hij is blij een tijdje bij zijn zus en zijn neefje in te wonen, maar hij mist de vaak rumoerige discussies met de kameraden van de MCEP. Anne weet hem te vertellen dat Marta nauw samenwerkt met de kleine ploeg van de leefschool. Blijkbaar is ze erin geslaagd haar door Claude en Josseline geïnspireerd opleidingsproject in de praktijk te brengen. Ondertussen vertelt Anne over haar avonturen met anderstaligen die Nederlands willen leren en met de lees- en schrijfgroepen onder Vlaamse analfabeten of functioneel analfabeten. Ondanks de leerplicht die voor het grootste deel van de bevolking schoolplicht betekent zijn nog steeds 3 volwassenen Belgen op twintig niet in staat om te lezen of te schrijven. Anne begeleidt, samen met een gepensioneerde onderwijzer, enkele van die groepen.

"Het is vrij simpel," legt ze uit. "We startten samen met twee kleine groepen mensen die ons zelf kwamen opzoeken."

"Hoe dan?" vraagt Paulo.

"Eigenlijk kwam dat door mijn werk met de anderstaligen. Op een dag kreeg ik iemand over de vloer die gewoon vroeg of ik ook Nederlands wilde leren lezen en schrijven aan iemand die Nederlands spreekt. Toen ik zei dat ik wel wilde proberen, had ik in een mum van tijd 10 aanvragen, allemaal uit de buurt. Daarom vroeg ik Edward, een gepensioneerde onderwijzer, of hij wilde helpen. We gingen uit van eenvoudige teksten die we zelf optekenden op basis van wat de mensen in de groep

vertelden."
Paulo glimlacht. "Dat klinkt vertrouwd!"
"Ja, hé," antwoordt Anne. "En het liep als een trein. Een jaar later kon iedereen in de groep vrij vlot lezen en wie vooral wilde leren schrijven was erg tevreden met het resultaat. Ondertussen waren er nog meer aanvragen. We stelden onze cursisten voor om zelf als vrijwilliger aan het werk te gaan met vier of vijf mensen. Ze wisten hoe we tewerk gingen en ze wisten uit ervaring welke moeilijkheden ze hadden ondervonden tijdens het leerproces. Edward en ik komen éénmaal per week samen met alle begeleiders en we bespreken de voortgang van hun groep."
"Dat lijkt me een interessante aanpak!" enthousiasmeert Paulo zich.
"Het werkt vrij goed," meent Anne. "Er zijn nu 15 groepjes bezig, Edward begeleidt 8 verantwoordelijken en ik 7. We hebben contact met andere vrijwilligers in Vlaanderen die dezelfde weg bewandelen."
"Prachtig," waardeert Paulo.
Ann zegt hierop: "Eigenlijk is er enkel een bureaucratisch probleem. Er is geen erkenning voor wie zo leerde lezen en schrijven. We hebben al gezocht naar een middel tot certificatie maar… er is geen echte omkadering. Je kan enkel een certificaat krijgen als je door professionelen bent opgeleid of geëxamineerd, en vele professionelen zien vrijwilligers als oneerlijke concurrenten. Ze willen de deelnemers aan de lees- en schrijfgroepjes zelfs niet testen."
"Weeral!" stelt Paulo vast. "Geen soepele organisatie van elkaar

helpende mensen die tegemoetkomt aan de leerwensen, maar liever een professionele hiërarchische structuur waarvan men zegt dat ze gelijke kansen voor iedereen biedt, maar 'helaas' ook uitvallers produceert. Uniforme structuren gebruiken statistische gegevens om zich op de gemiddelde leerling te richten. De curve van Gauss als uitgangspunt kan enkel de curve van Gauss als eindpunt hebben. Schitterende massale middelmatigheid!"
Anne en Paulo besluiten enkele stage-groepen op te starten op basis van Anne's ervaring met de lees- en schrijfgroepen om professionelen warm te maken voor die wijze van werken. Ze vragen zich af of er geen minimale omkadering zou kunnen zijn, waarbij de begeleiders van de verantwoordelijken met pedagogisch diploma de certificatie taak zouden kunnen opnemen. Ze proberen leden van de internationale moderne school beweging te interesseren, met weinig succes.

Na de internationale ontmoeting van moderne school bewegingen kruisen Paulo en Maria Coelho elkaar tijdens zo'n stage. Maria die haar ouders bezoekt, ontmoet enkele contacten van de laatste internationale bijeenkomst. Ze schrijft zich in voor een stage met Anne en Paulo en deelt haar ervaringen over de alfabetisering van kinderen en volwassenen in de context van bewustmakingsprocessen.
De volgende stage-dagen brengen Paulo en Maria hun vrije tijd samen door waarbij ze over hun onderwijservaring, over de Belgische geschiedenis, over de Anjerrevolutie praten. Maria legt Paulo uit dat er in Portugal sinds de Anjerrevolutie nog geen echte kaderwet is voor het onderwijs en dat ze aan het derde voorlopige leerplan toe zijn.

Het is voor Anne geen complete verassing dat Maria haar verblijf in België met enkele dagen verlengt aan de kust. Daags voor haar vertrek, vertellen Paulo en Maria aan Anne hun voornemen om samen te gaan wonen.
Dat samenwonen is sneller gezegd dan gedaan. Maria ziet niets in de half clandestiene oplossingen van Paulo, met toeristenverblijf of voor korte specifieke werkopdrachten. Na heel wat bureaucratische verwarringen slagen ze erin er op het einde van het jaar een voorlopige verblijfsvergunning in België te bemachtigen voor Maria en trekken voorlopig bij Anne in. Enkele maanden later is huwen ze zodat ze de zekerheid hebben zowel in België als in Portugal als koppel een wettelijke basis hebben. Tijdens een bezoek aan de winkelstraten van Oostende ziet Paulo tot zijn grote verbazing dat Corman de sluiting van de zaak aankondigt met volledige uitverkoop. Paulo en Maria hebben net een gesprek gehad met de afgevaardigd beheerder van een plaatselijke vereniging die verschillende projecten heeft lopen met immigranten en vluchtelingen en die met Anne de plaatselijke lees- en schrijfgroepen zoekt te omkaderen om uit de bureaucratische impasse te komen in verband met erkenning. Ze krijgen een contract aangeboden met de vermoedelijke duur van twee jaar, wat hen in staat stelt een kleine flat te huren.
In juni kondigt Maria aan dat ze zwanger is. Ze heeft Paulo ondertussen overtuigd om zuidwaarts te gaan. Tijdens de zomer verblijven Paulo en Maria in Portugal, waarbij ze impulsief een contract tekenen voor het aankopen van een woning die hen onverwachts wordt aangeboden. Op 20 december komt

Catherine ter wereld.
In het voorjaar daarop vragen Maria en Paulo hun werkcontract vroeger dan voorzien stop te zetten. Baby Catherine stelt het goed, de aankoop van de woning in Portugal is geregeld en dus willen ze de reis erheen aanvatten met een oud busje dat ze voor de gelegenheid kochten en voldoende opkalefaterden om er hun weinige bezittingen, vooral boeken en babyspullen mee te verhuizen.

Anne Demeester is ondertussen zesentwintig en heeft op aanraden van Paulo een cursus gevolgd op de hogeschool. De staatsbureaucratie beschikt nu over erkende papieren, waardoor ze haar vrijwilligerswerk kan omzetten in professioneel werk met migranten en anderstaligen. Plots heeft ze meer tijd, nu ze van haar vrijwilligerswerk haar hoofdbezigheid kan maken. Wanneer ze hierover schrijft naar Paulo, denkt hij aan een wereld waarin mensen geen tijd zouden moeten verliezen met oninteressant werk enkel om economische redenen. Is een samenleving mogelijk waarbij iedereen zich enkel kan bezighouden en verdiepen in zijn of haar interesses. Zal de verdere automatisering en robotisering van gevaarlijk en of vuil routinewerk dat eindelijk mogelijk maken? Of zullen de rijken steeds opnieuw nep-argumenten gebruiken en daarbij voortdurend rijker worden ten koste van armen aan wie die automatisering niet ten goede komt, maar hen paradoxaal terug een soortement conditie van slaaf duwt? Hoe explosief zal de wereld de volgende eeuw worden? Of komt er een tijdperk waarbij de kennis het overneemt van de onwetendheid, ondanks de obstakels van wie de macht heeft en wil behouden?

Zodra Paulo en Maria wat geïnstalleerd zijn in hun nieuwe omgeving bezoeken ze onderwijzers in publieke, semi-private en private scholen. Tegen het begin van het schooljaar weten ze min of meer wat te doen. Maria aanvaardt een werkaanbieding in een schoolproject die de leerlingenparticipatie op het eerste plan zet. Ze zal er blijven werken tot Catherine in het lager onderwijs terecht kan in diezelfde school die ondertussen een semi-publiek karakter heeft.
Paulo start het proces op om in Portugal als erkend onderwijzer te werken. In afwachting organiseert hij cursussen en stages voor geïnteresseerden in de *institutionele pedagogie*. Twee jaar later werkt hij in een sloppenwijk in de buurt van Lissabon. Hij stelt samen met de jongeren die er wonen projecten op die vooral te maken hebben met kinderbegeleiding en met kennisverspreiding, waarbij de combinatie van ervaring, diverse culturele achtergronden en wetenschap een belangrijke rol speelt.

Datzelfde jaar nodigt een vriendin van lange datum en sinds een tiental jaar uitvoerende kracht van de Kulturele Raad John uit om terug lid te worden van het uitvoerende bureau van dat orgaan. Hij weigert met enige diplomatie waarbij hij de bedenking maakt dat anderen beschikbaar zijn daar hij het gevoel heeft er hier en daar een kentering merkbaar is in het heersende klimaat van neo-liberale pseudo-vrijheid.
Ongeveer een jaar later geeft John in een brief aan Paulo toe dat zijn optimisme overdreven was. Inspraakorganen in de lokale besturen zijn hoe langer hoe meer louter alibi's voor veel van de lokale partijvertegenwoordigers met neo-liberale agenda's. Het

gaat helemaal niet om coöperatie. Enkel collaboratie wordt gedoogd om financiële verdeelsleutels te bekrachtigen voor alles en nog wat. Voor vele kleinschalige initiatieven, belangrijk voor wie ze opzet, zijn er plots geen werkingskosten meer. John vreest dat dit soort verschaald cultureel werk ervoor zal zorgen dat een deel van de bevolking die haar vrijetijdsactiviteiten ondergraven ziet, partijen en besluitvormers enkel agressiever zullen tegemoet treden. De institutionele doofheid van de individualistische stadsbestuurders dreigt de democratie en de pluralistische samenleving meer kwaad te doen dan autoritaire onderwijzers op school… Beide fenomenen samen dreigen vroeg of laat van elke buurt, elke wijk, elke stad een sociaal kruitvat te maken, zo besluit hij.

Paulo antwoordt hierop dat Maria en hij menen in Portugal een nog steeds erg actief verenigingsleven waar te nemen en dat de vele kleine verenigingen en collectiviteiten behoorlijk gesteund worden door de locale overheden. Volgens hen zijn er andere redenen tot bezorgdheid. Die hebben te maken met het toenemende consumptiegedrag en overdreven individualisme. Beiden constateren wat ze de beschrijven als toenemende verloedering en middelmatigheid in de academische wereld die besmet wordt door economische regels die weinig te maken hebben met vrij onderzoek. Ze merken ook het uit elkaar groeien van de menselijke wereld met de kleine attenties van het dagelijkse leven, en de virtuele wereld van de instituties waarvan de ambtenaren gerobotiseerd lijken…

Het *banking model of education* waarover Freire spreekt is alom tegenwoordig en dreigt voortdurend binnen te dringen ook in

die scholen waarin de leerkrachten zich op het dialogiserend leren beroepen. Enerzijds lijkt hieraan niet genoeg aandacht besteed te worden in de basisopleiding in vele normaalscholen of universiteiten, anderzijds zijn er de centrale richtlijnen die tot normalisering leiden. Dat normaliserend gelijkmaken heeft een eroderend effect waarbij verschillen worden afgevlakt tot de lijn van de middelmatigheid. En de kaderwet van het onderwijs is nog steeds niet gestemd, hoewel die de wildgroei van het bankmodel wellicht niet zal verhinderen. Kaderwetten houden zich niet bezig met pedagogie.

In Januari krijgen hebben Paulo en Maria een tweede dochter. Het wordt Joana. Wanneer John de naamkeuze verneemt, merkt hij op dat voor zover hij in de tijd terug kan kijken, sinds begin jaren achttienhonderd die naam elke twee generaties opduikt: viermaal in acht generaties.
Kort na de geboorte van Joana verblijven Paulo's ouders enkele weken bij hen. John brengt veel tijd door met het bewonderen van zijn kleindochters. Hij vertelt Paulo dat de aantekeningen die hij in notaboekjes verzamelt onoverzichtelijk worden en hij erover denkt een computer te kopen om alles netjes digitaal te bewaren. Hij zou graag hebben dat zijn kleinkinderen zich later een beeld kunnen vormen, niet alleen van de kinderjaren van hun grootouders en ouders, maar ook van hoe het leven in het algemeen was. Maria twijfelt of dat mogelijk is. Ze zegt dat John wel een beeld kan schetsen van zijn eigen jeugd en van de jeugd van Paulo, maar dat moeilijk kan doen van het leven van haar ouders en haar eigen jeugd. Om maar een klein voorbeeldje te geven: toen zij op de lagere school van het dorp zat, maakte ze

haar huiswerk bij het licht van een petroleumlamp. De huizen waren niet van elektrische installaties voorzien. Pas twee jaar geleden kwam er leidingwater in het dorp en werd de riolering aangelegd, wat niet wil zeggen dat alle huizen over leidingwater beschikken. Paulo daarentegen heeft sinds hij baby was altijd een warm bad genomen in een verlichte badkamer.

John is steeds opnieuw onder de indruk hoe de jeugdverhalen van zijn schoondochter veel meer overeenkomen met zijn eigen jeugdverhalen, dan met die van zijn zoon. En zelfs hij heeft altijd elektriciteit in huis gekend. Hij ziet in die verhalen van Maria, van Paulo, maar ook van hemzelf en van de ouders van Maria een bewijs dat men wetenschappelijk gezien de geschiedenis best fenomenologisch aanpakt.

“Niet alleen fenomenologisch aanpakken, maar ook universeel,” zegt Paulo. “De wijze waarop geschiedenis in de schoolboekjes terecht komt verhindert volgens mij dat kinderen zich een complexer wereldbeeld kunnen vormen. De geschiedenis in de nationale leerplannen is bijan altijd een lokale versie van gebeurtenissen en dan nog bijna uitsluitend vanuit het gezichtspunt van de overwinnaars. Ik zag niet lang geleden kinderen van 9 jaar in een portugese klas verbaasd opkijken toen ik zei dat niet enkel in de 15de en 16de eeuw ontdekkingsreizen waren en dat niet enkel de Portugezen die maakten. Nog verbaasder keken ze toen ik hen enkele teksten meebracht over de reizen van de Vikingen, tot in Portugal. Helemaal gek werd het toen we over de ontdekkingsreizen hadden van Homo Sapiens tijdens de eerste grote migratie vanuit het Afrikaanse continent, zelfs voor de geschreven

geschiedenis bestond, en waarvan de paleontologen ons de laatste tweehonderd jaar steeds verfijnder versies geven naarmate ze hun vondsten beter kunnen interpreteren. Kijk verder naar de geschiedsvervalsing wanneer het over kultuur gaat. Een schaal die de graad van primitief of cultureel ontwikkeld zijn weergeeft wil op zichzelf niets zeggen uiteraard. Helemaal belachelijk wordt het als degene die de graad van ontwikkeling voorstelt zijn en hierbij de eigen conditie als de cultureel meest ontwikkelde voorstelt. Heersers en intellectuelen van alle indo-europese rijken lijden aan die kwaal. De immigranten zijn a-culturele boosdoeners, maar als het eigen volk emigreert (en dus elders immigrant is) dan is dat om cultuur en welvaart te brengen. In de meer recente geschiedenis weten de slaven er alles van…"
"Het probleem is dubbel," zegt John. "Kan je de nationale geschiedenissen van natiestaten, elk met hun eigen canon vervangen door een universele geschiedenis? En wie, in de mensenwereld die bestaat uit diverse gemeenschappen in naties samengebracht door wie de hele geschiedenis beweerde heerschappij te hebben over die gemeenschappen, wie, zeg ik, die nu de macht verwerft in die natiestaten zelf, is geïnteresseerd in een universele geschiedenis?"
"Ik vraag me af hoe de geschiedenis over twintig jaar aan onze dochters zal verteld worden," merkt Maria op. "Met wat er op dit ogenblik gebeurt op wereldvlak zal die zeker anders verteld worden dan wat aan jullie en later aan ons werd verteld. Amper een goede halve eeuw geleden was Rusland in onze lokale geschiedenisverhaal de bondgenoot en de Duitse Natie de

vijand, daarop werd de Sovjetunie de vijand. Daarna was de Sovjetunie opnieuw een geallieerde tegen Duitsland, tenminste voor jullie, voor ons was dat niet zo duidelijk. En dan werden de Westerse landen allemaal de goede bondgenoten tegen de gevaarlijke invloeden van wat de Oostbloklanden wordt genoemd. En nu ziet het ernaar uit dat wanneer onze dochters de schoolplicht zullen beëindigen die landen allemaal bondgenoten zullen zijn, tegen wie? Afrikaanse landen? China? Brazilië?…"

"En om het nog moeilijker te maken," gaat Paulo verder, "worden zelfs recente plaatselijke helden plots vijanden, als wie de macht uitoefent eigen glorie voor het nageslacht wil bewaren. Rollen worden herschreven als in een *telenovela*. In Portugal zien we heel duidelijk, jaar na jaar, hoe het geschiedenis verhaal wordt aangepast sinds de inplanting van de republiek in 1910. Om over de ruzie over wie de laatste vijfentwintig jaar de hoofdrol speelde om Portugal met en na de Anjerrevolutie democratisch te maken maar te zwijgen. Over het concept democratie zelf geraakt men het ook niet eens. Het enige wat je kan zeggen is dat alle sprekers op de tribune veraf staan van de interpretatie die Dewey eraan gaf: niet een politieke regeling maar ethisch ideaal dat zich baseert op participatie en niet op representatie. Daarbij, zo zei Dewey er nog bij is de harmonie tussen wetenschappelijke methode en democratie essentieel."

Daarop zegt John: "Een participatie niet afvlakken tot een rituele representatie door het organiseren van verkiezingen van partijleden op basis van demagogische en holle toespraken is

uiteraard een voortdurende uitdaging. Hoe het evenwicht vinden tussen het noodzakelijke institueren en het verankerend geïnstitueerde in eender welke instelling, gemeenschap, laat staan in een maatschappij?"
Paulo antwoordt: "Ik lees heel wat van verschillende kritische bewegingen, op gebied van onderwijs en opvoeding, en reeds enkel op dit vlak lijkt het mij dat de ingenomen standpunten vertrekken van een erg dichotome analyse. Kan daaruit een dialogiserend proces groeien, of duiken er onmiddellijk samenzweringstheorieën op?"

Op het einde van het jaar denkt John terug aan Maria's opmerking toen over de aanpak van de geschiedenis. Met de val van de Berlijnse muur komen heel wat verhalen naar voren die van zijn imaginaire brief die hij ooit aan de Tsjecho-Slowaakse president schreef een louter romantisch epistel maken. Hoe breng je mensen tot pluralistische niet aanvallende houdingen tegenover elkaar? Simpelweg opleggen kan niet, zoveel is wel duidelijk. Het is zelfs niet wenselijk. Een arrogant of dreigend leiderschap mondt niet uit in een harmonische samenleving. In een hiërarchische, op individueel of corporatief profijt gebaseerde Staat betekent die harmonische samenleving niets anders dan de onderworpenen hun onderworpenheid te doen aanvaarden, dat was voor John al lang duidelijk. Maar met de praktische toepassing van de ethische idealen van coöperatie, mutualisme, democratie en algemeen welzijn waar de socialistische internationale leek voor te staan, loopt blijkbaar heel wat mis. Zodra het over vrijheid gaat, lijkt eender wie de leiding heeft eigen vrijheid te interpreteren als de absolute

toelating om in naam van alle anderen bindende beslissingen te nemen, zelfs als dat de vrijheid en het welzijn van die anderen in gevaar brengt.
John vraagt zich af of de leiders van de socialistische landen door hun gedrag zelf verantwoordelijk zijn voor hun falen of dat er van buitenaf gestookt werd. Jeanne meent dat buitenaf wellicht een handje heeft toegestoken: “Niet met de bedoeling om het socialistische gedachtengoed op te nemen, maar eerder om het te vernietigen. Als opponent kan je moeilijk bevestigen wat je een slecht dogma vindt te vervangen door wat de instellers ervan oorspronkelijk een goede optie vonden, want dan ben je terug naar af. Noch Paus Wojtyla die handig heeft gestookt, gebruik makende van zijn positie in de kerk, noch de leiders van landen van de Europese Gemeenschap of van de Verenigde Staten hebben ooit de bedoeling gehad de gemeenschappen in die landen te begeleiden naar meer kennis, meer inzicht, meer participatie om arrogante of zelfingenomen leiders door dialogiserende leiders te vervangen. Dat willen ze zelfs bij hen thuis niet en ze zouden wel gek zijn wat ze als één vorm van bedreiging beschouwen door een andere vorm van bedreiging te vervangen. Het kapitalistisch economisch dogma van de eeuwige groei en de mirage van de algemene welvaart lijkt het overduidelijk te winnen van het kerkelijk gestuurde christelijk dogma met de mirage van het liefhebben van de naaste als jezelf,” besluit Jeanne.

In 1991 zit Catherine in de eerste klas van het lager onderwijs in de school waar Maria aan meewerkte. Ze krijgt er de gelegenheid de inhoud van het werk te organiseren met de

collega's en de onderwijzeres. Ze kan experimenten met de LOGO-programmeertaal voor kinderen in Massachusetts ontwikkeld door enkele medewerkers van Seymour Papert. In het geheel van west-europese ministeries van Onderwijs is dat van Portugal in sommige opzichten pionier met de computer op school. Paulo is geïnteresseerd. Hij las al heel wat over het experimenteel werken met wiskundige basisbegrippen en correspondeert met zijn moeder over een psychologische en didactische theorie die Gérard Vergnaud ondersteunt met de theorie van de conceptuele velden. Volgens hem vindt het leren plaats doorheen het oplossen van problemen in situaties. Het opzetten van steeds nieuwe situaties zet het individu ertoe aan concepten te mobiliseren, op hun beurt te verrijken en aan te passen op basis van het resultaat van de probleemoplossing. Elk concept maakt deel uit van een conceptueel veld dat een impliciet element omvat dat, eenmaal aan het licht gebracht, richting kan geven aan een didactische interventie. Bij het analyseren van het conceptueel veld van de optelling ziet Paulo hoe de Cuisenaire-staafjes een grote hulp kunnen zijn voor de kinderen. Je kan er bijvoorbeeld gemakkelijk problemen mee aanpakken waarbij het resultaat bekend is en de onbekende factor één van de elementen van de som is. Hij ziet in de situaties die de kinderen zelf creëren om ze aan het LOGO-schildpadje voor te leggen een interessante uitbreiding van probleemstellingen die de kinderen aansporen tot het programmeren van da actie van het schildpadje, met conceptverrijking als uiteindelijk resultaat.

Paulo en Maria hebben het niet erg breed en dat laat zich

vooral voelen als ze buiten Portugal reizen. Toch organiseren ze zich om elk jaar met de kinderen enkele dagen kamperend door Spanje en Frankrijk richting België te trekken. Ze stippelen hierbij verschillende wegen uit, waardoor de reizen een soort experimenteel karakter krijgen. Ze stoppen onderweg en doen in loco ervaringen op dank zij een grot- of kasteelbezoek, een natuurwandeling of gewoon gedurende de momenten dat de kinderen spelen op een speelpleintje met wie een andere taal spreekt en er vrijwel altijd snel toenaderingspogingen zijn om samen een of ander speeltuig te exploreren.
De reizen eindigen steevast bij Paulo's ouders en bij de ouders van Maria in Noord-west Duitsland. Dat heeft als gevolg dat Catherine en vrij snel ook Joana vragen stellen over de verschillen die ze observeren wanneer ze aan huis komen bij hun grootouders. Paulo en Maria maken hiervan gebruik eigen ervaringen door te geven. Met Paulo spelen de meisjes met speelgoed van toen Paulo en Anne kind waren, met Maria leren ze met de bloemen en planten van het veld poppenhuisjes maken, waarbij stokjes en steeltjes met enige verbeelding de antropomorfe bewoners worden van de geïmproviseerde huisjes.
De zusters Demeester brengen heel hun kindertijd door in een diverse omgeving. Samen met hun ouders bezoeken ze regelmatig het geboortedorp van Maria in het binnenland van Portugal. In Lissabon gaan ze met ouders en grootouders als die op bezoek zijn naar optredens, kindertoneelstukken en af en toe ook naar een of andere tentoonstelling.

Wanneer Daniel N'Kondo op tienjarige leeftijd de lagere school

uit heeft wordt hij geconfronteerd met een nog steeds niet opgelost probleem op veel plaatsen in Portugal. Vanaf het vijfde studiejaar hebben de leerlingen vakleerkrachten. Voor vele vakken is er nog steeds een tekort aan leerkrachten en wie beschikbaar en gewoon is aan een ex-cathedra lessen werkt niet graag met nog jonge kinderen die dikwijls ongedurig zijn. Een hybride vorm nog van voor de Anjerrevolutie is de oplossing: de *Tele-escola*. De kinderen zitten samen in een klaslokaal onder het toeziend oog van een onderwijzer of onderwijzeres en volgen les op een gewoon televisiescherm. Indertijd werden de lessen in de voormiddag uitgezonden op de Nationale Televisie Zender, waarna de kinderen opgevraagd werden over wat ze zagen door een middel van oplossen van taken onder begeleiding van de onderwijzer of onderwijzeres. De *Tele-escola* is vandaag gemoderniseerd. Voor de klas staat nog steeds een gewone televisie. Maar die is tegenwoordig uitgerust met een VHS-cassettes lezer. De vooraf opgenomen programma's bevatten de lessen van de vakleerkrachten. De verantwoordelijke leerkracht kan nu de lessen over de dag spreiden en de takenpakketten onmiddellijk na de les aanbieden.

Daniel zit in een klas met 25 kinderen in een tot school geïmproviseerd ruim gelijkvloers van een flatgebouw. Er zijn twee 'klaslokalen' en een 'lerarenkamer'. Een speelplaats is niet beschikbaar, maar dat vinden alleen de kinderen erg. De school heeft vier klassen, in twee dagploegen. Daniel zit in de morgenploeg, van 8 tot 12 uur, wat volgens wie het kan weten het halve uur speeltijd overbodig maakt. In zijn klas kan wie achteraan zit nauwelijks het televisiescherm zien. De

verantwoordelijke onderwijzeres is dezelfde die hij voordien al had in het gewone lager onderwijs en hij vreest nu al dat slaan en knijpen gewoon zal doorgaan. Maar blijkbaar heeft de juf geen tijd meer om stokzwaaiend in de klas rond te lopen. Ze heeft elke dag opnieuw de grootste moeite om het VHS-apparaat aan te zetten wat maakt dat er dikwijls slechts halve lessen of helemaal geen lessen zijn. Dat alles gebeurt in de grootste verwarring, waarbij iedereen door elkaar babbelt. Na twee maanden heeft de onderwijzeres door dat ze het leerplan nooit zal kunnen afwerken, met of zonder VHS. Dus besluit ze de apparaten maar op te bergen, dat zorgt alvast voor minder verwarring. Daniel krijgt nu dagelijks een reeks lessen waarbij een deel van de tijd in beslag genomen wordt door het van het bord kopiëren van lesinhoud van de niet getoonde VHS-cassettes. Dan verdwijnt de onderwijzeres het laatste deel van de voormiddag naar de 'lerarenkamer'. Door de halfgeopende deur ziet Daniel dat ze er haar tijd keuvelend en rokend doorbrengt met haar collega van de ander klas. Hij noemt die tijd de chaos-tijd. Gewoonlijk loopt de chaos nog wat uit. Op weg naar de naschoolse opvang of naar huis, nodigt de straat uit tot allerlei niet genormaliseerde activiteiten… Vele jaren later zegt Daniel hierover aan Paulo: "Nee, ik denk dat ik maar één echte *tele-escola* heb gekend: Sesamstraat…"

Sinds de Anjerrevolutie pakken de opeenvolgende regeringen het probleem aan van het tekort aan schoolgebouwen en leerkrachten voor bepaalde vakken. Regelmatig verlengt het ministerie van onderwijs de algemene schoolplicht met de bedoeling de achterstand ten aanzien van Noord-Europa in te

halen en de uitbreiding van het scholenpark kan hetzelfde ritme niet aanhouden. Het systeem van morgenploegen en namiddagploegen, vooral in de grotere steden is goed ingeburgerd en aangevuld met heel wat micro-ondernemingen die voor betaalde na-schoolse opvang zorgen.
Verder zijn zelfs de meer conservatieve regeringen er zich van bewust dat er iets moet gedaan worden aan de pedagogische inzichten van de leerkrachten. Maar dat leidt tot nieuwe moeilijkheden. De normaalscholen worden vervangen door Pedagogische Hogescholen die erg creatief zijn in het samenstellen van de basisopleiding. Zo kan iemand zich specialiseren als leraar lichamelijke opvoeding voor de tweede cyclus, dus voor het vijfde en zesde studiejaar, maar toch tewerkgesteld worden als onderwijzer in een eerste klas, zonder enige echte opleiding voor de aanpak van het lees- en schrijfproces of voor het aanvankelijk rekenen…

Temidden van al het experimenteren met geslaagde en minder geslaagde oplossingen aanvaardt Maria een opdracht aan een Pedagogische Hogeschool om aspirant onderwijzers te begeleiden. Ze heeft tijdens een van de vakantiereizen Paulo's vriendin Marta leren kennen. Beiden hebben tegenwoordig een erg drukke correspondentie waarbij Marta vertelt over haar samenwerking met de onderwijzers van de leefschool. Maria gaat stelselmatig op zoek naar onderwijzers die bereid zijn met haar en met de aspirant onderwijzers samen te werken, wat haar opnieuw tot nauwere banden brengt met de *Moderne School beweging*.
Paulo werkt nog steeds als begeleider van adolescenten en

volwassenen in een buurtproject. Hij is er betrokken bij de organisatie van een structuur voor naschoolse opvang wanneer hij toevallig verneemt dat de school van het *Kinderdorf Pestalozzi* dit jaar sloot en dat de kinderen uit het *Kinderdorf* opgenomen zijn in de dorpsscholen in de buurt. Men blijft er interculturele communicatie en opvoeding beogen. Hij vraagt zich af of hij zelf niet terug aan de slag kan als onderwijzer terwijl hij een band blijft houden met de gemeenschap. Wanneer kort daarop de familie de mogelijkheid heeft een grotere woning te betrekken, vlak in de buurt van de sloppenwijk waar Paulo werkt, is zijn besluit genomen. Zodra er een plaats vrijkomt wil hij in de buurtschool als onderwijzer aan de slag.

Midden 1994 stuurt John een brief naar Paulo en Maria waarin hij zich uitspreekt over wat zijns inziens de wel grote verwarring moet zijn onder de militaire hiërarchieën van de NATO-landen nadat het pact van Warschau enkele jaren geleden ontbonden werd. Hij schrijft ondermeer:

'Ik herinner me ons gesprek vorige zomer over jullie bezoek aan onze vrienden in Tsjechoslowakije na de omwentelingen als gevolg van het verdwijnen van de Sovjet-Unie. Blijkbaar is men snel vergeten dat de NATO werd opgericht als een soort afschrikmiddel ten aanzien van de Sovjet Unie, kort na de oorlog, en dat het pact van Warschau hierop een soort antwoord was. Ik kan me voorstellen hoe er ondertussen druk gezocht werd naar argumenten om het militair industrieel complex dat aan sommigen veel geld opbrengt, geld dat vooral uit publieke belastingen komt, een nieuw reden van bestaan te geven. Ik las toevallig wat Jonathan Eyal, directeur van het Londense Royal

United Services Institute for Defense Studies *schreef over een bizarre instelling die* Partnerschap voor Vrede *heet en zopas in Brussel werd opgericht. Eyal schrijft: 'Is het* Partnerschap voor de Vrede *het rookgordijn waarachter we de interne politieke meningsverschillen hebben kunnen verbergen van een bondgenootschap dat onbeduidend dreigde te worden? Vroeg of laat zou het Amerikaanse Congres het doel van een militair bondgenootschap tegen een vijand die niet langer bestaat in twijfel trekken.'*

Daar moest iets op gevonden worden. Dat partnerschap kan wellicht dienen om nieuwe vijanden te zoeken, ik zou zeggen indien niet op de planeet, dan erbuiten, waarom niet? Als de militaire verspilling maar kan verder gaan… op zichzelf zijn enkele van die militaire verdedigers volgens mijn bescheiden mening trouwens de gevaarlijkste bedreiging voor de wereldvrede, vandaag. Ze zullen uiteraard regionale conflicten blijven aanwakkeren. Kijk maar naar hun doelen en lees tussen de regels:

'- het ontwikkelen van militaire samenwerkingsrelaties met de NATO;
- op lang termijn strijdkrachten verwerven die beter in staat zijn om samen te werken met die van de leden van het Noord-Atlantisch Bondgenootschap;
- samen met andere staten die dit document onderschrijven, een plannings- en evaluatieproces ontwikkelen dat zal worden gebruikt om de strijdkrachten en middelen te bepalen en te evalueren die deze andere staten beschikbaar zouden kunnen stellen voor trainingsactiviteiten, oefeningen en multinationale operaties die in samenwerking met de Bondgenootschappelijke

strijdkrachten worden uitgevoerd'

Ik vrees lieve kinderen, dat de wapens nog lang de wereld niet uit zijn, en dat nieuwe vlagen van bezits- en machtshonger de wereld zullen blijven verdelen in rijken en armen. Maar ik vrees ook dat die rijken steeds rijker zullen zijn en de armen steeds armer. Helaas.

Toch moeten we optimist blijven. Wie weet wat onze kleinkinderen zullen verwezenlijken,

Een dikke zoen aan jullie alle vier.

Langzamerhand krijgen in Portugal de oude lagere scholen er nieuwe lokalen bij. In de snel groeiende voorsteden van Lissabon en Porto komen er enkele modern uitgeruste scholen, waarrond uiteraard heel wat politiek vertoon is. Veel wordt bekostigd met Europese fondsen. Maar de Europese Commissie heeft nog andere plannen. In 1995 geeft het het witboek *Onderwijzen en Leren. Naar een Cognitieve Samenleving* uit. John bericht Paulo en Maria erover, die ondertussen de portugese versie doornamen. John wijst erop dat wie over macht en geld beschikt de *cognitieve samenleving* opnieuw strikt economisch interpreteert en niet noodzakelijk de algemene toegang van iedereen tot alle kennis als belangrijkste doel stelt. Je hoeft enkel maar de opbouw van de tekst overlopen om te begrijpen dat de beoogde inclusie een sterk economische inslag heeft. Werkloosheid moet vervangen worden door betaald werk. Er zijn risico-groepen en daarvoor moeten speciale opleidingen worden voorzien. Onder het eerste doel, omschreven als *verwerving van nieuwe kennis aanmoedigen*, moeten beleidsmensen zowel de *erkenning van vaardigheden* als de

mobiliteit zien in het teken van bedrijfsactiviteiten en -noden. De ontwikkeling van de *educatieve multimedia-software* maakt van het onderwijs eerder een technocratische training dan een dialogiserende persoonsontwikkeling. De tweede doelstelling is op zichzelf overduidelijk, gaat John verder. Het gaat erom *School en onderneming nader tot elkaar brengen*, en dat betekent voor het leerlingenwezen '*de jongeren in de hele Unie en voor de meest uiteenlopende beroepen meer kansen te bieden, en dit min of meer in de geest van het gezellen-systeem*'. Kan het cynischer, denkt John. Na de leercontractenopleiding overgenomen te hebben en er een smakeloos product van te maken, gaat men nu het gezellen-systeem terug promoten. Niet om de jongeren tot meesterschap te brengen, maar om ze tegen een laag loon in de micro-bedrijven aan het werk te zetten. De andere bedrijven worden niet vergeten: stages in ondernemingen zullen mogelijk worden. Het belastingsgeld gaat zo niet enkel naar privé-scholen vloeien maar ook naar private ondernemingen. De *beroepsopleiding* zal vooral dienen om over goedkope transnationale werkkrachten te beschikken die bijvoorbeeld aan de slag kunnen in call-centers. Door middel van outsourcing kan eender welk bedrijf zodoende bijvoorbeeld zijn klantendienst of het bijhouden van haar boekhouding naar een lage loonland verhuizen. En dan is er de derde doelstelling, *de uitsluiting bestrijden*. Dat gebeurt door middel van het tweede kans onderwijs. Heel deze passage is een vergoelijking om geen middelen te besteden aan een degelijk basisonderwijs, maar aan onderwijsstructuren van korte duur in 'kansarme gebieden'. Dat is nodig omdat zo stelt het witboek: '*Ook al is de school een*

'eerste kans' voor elk individu om zich in de samenleving te integreren, toch moet jammer genoeg worden vastgesteld dat dit niet het geval is voor de meest kansarme bevolkingsgroepen, die vaak niet meer kunnen terugvallen op de gezins- of sociale structuren voor een algemene opleiding op school' Uiteraard is de inefficiëntie van de 'eerste kans' school de schuld van de armen, en niet van de school zelf. Dit is geen overgangssituatie in afwachting dat de lerarenopleiding en de scholen zich aanpassen aan het echte leven van de plaatselijke bevolking. Nee, wie zich niet kon aanpassen aan het massa-onderwijs gebaseerd op gemiddelden, krijgt nu een lapmiddel. En als dat ook niet lukt? Geen nood. Het vrijwilligerswerk wordt onderworpen aan economische regels. Men stuurt de jongeren zonder kwalificatie er op uit om zich via vrijwilligerswerk op te laten nemen in de arbeidsmarkt: *'Ook de Europese Unie heeft hier in bescheiden mate, en tot op heden bij wijze van experiment, aan bijgedragen via het programma „Jeugd voor Europa". Verder kunnen door het programma Youthstart in het kader van de beroepsopleiding acties gefinancierd worden om de integratie van jongeren zonder kwalificaties te ondersteunen'* staat er in de tekst.
De opbouw van de cognitieve samenleving heeft in deze tekst dus niet een sociaal model voor de uitbouw van pluralistische samenleving voor ogen, maar een economisch model dat de bezittende klasse haar macht over de niet bezittende loontrekkende klasse verder te verfijnen. Het is een alom overkoepelende neo-liberale opzet waarbij rijken rijk zijn, armen arm zijn en de middenklasse gaandeweg dreigt te verdwijnen, stelt John vast.

Paulo antwoordt op het soms emotionele betoog van John met een brief waarin hij vertelt dat hij toevallig de portugese wetenschapper Jorge Du Port heeft leren kennen. Die trok op jeugdige leeftijd naar Brussel om daar zijn wetenschappelijk werk te verrichten:

'Jorge heeft mij uitgelegd dat hij dit op eigen initiatief deed, zodra hij merkte dat, in het Portugal van zijn jeugd, academisch werk enkel weggelegd was voor de begenadigden of de kinderen van de begenadigden. Hij noemt het een feudaal systeem waarvan hij zegt dat het de portugese academische wereld nog steeds bestuurt, en erger, dat ook andere aspecten van de samenleving opnieuw in kleinere of grotere mate hieraan onderhevig zijn. Terwijl een deel van Europa na de tweede wereldoorlog een nieuwe periode van een zekere verlichting doormaakte, zo grapt hij, is Portugal in het duister gebleven. Je zou kunnen zeggen dat de universitaire wereld hier één slingerbeweging heeft overgeslagen. Portugal is daarmee een soort afwijking op een algemeen patroon, ten minste in de recente geschiedenis, zei Jorge me. Meer algemeen stelt hij vast dat wie, zelfs buiten Portugal, met nieuwe hypotheses naar voren komt, niet zelden afgeschoten wordt met de waarheden van het verleden in plaats van met beurzen aangemoedigd te worden om de hypothese te bewijzen of te verlaten bij gebrek aan doorslaggevend bewijs. Nogal wat autoriteiten uit de academische wereld gedragen zich net zoals de kerkautoriteiten dat deden wanneer wetenschappers gebrekkige of foute stellingen wilden verbeteren, door zich dogmatisch aan die fouten vast te houden als een vorm van zuiver machtsvertoon. Jorge meent dat teveel

academici die hoge posten bekleden Popper niet lazen, niet begrijpen, of niet willen begrijpen, wanneer die zegt dat de wetenschapper zoekt naar de fouten in zijn hypothese terwijl de dogmaticus zijn hypothese als onwrikbare waarheid oplegt.

Dat verklaart misschien waarom ik in de menswetenschappen zo weinig academici vind die radicaal nieuwe hypotheses naar voren schuiven. Wie hoog op de hiërarchische ladder staat en daardoor in het volle licht, is politiek erg kwetsbaar. Slechts weinig hoogleraren durven aantonen dat bepaalde economische, educatieve, historische of sociologische werkhypotheses dogma's werden of wensen jonge mensen te steunen om sterk afwijkende hypotheses ernstig en wetenschappelijk te onderbouwen indien daar bewijsvoering voor bestaat. Zelfs de duidelijke tekens dat buurtpolitie, straathoekwerkers en dialogiserende scholen de spanningen in ghetto-wijken sterk doen afnemen, worden lachend en meelijdend afgedaan als sprookjes door wie de macht heeft het publieke geld naar projecten laten vloeien die meer in lijn liggen met de kapitalistische markteconomie.

Kort na die brief van Paulo sterft zijn grootmoeder Charlotte. In de lente van 1996 is hij bij zijn ouders om Jeanne te helpen het huurhuis waar Charlotte verbleef uit te ruimen. Hij vindt een notaboekje van Lucien Souris terug. Daarin staat het overzicht van wat met het geld voor oorlogsuitgaven kan worden verricht aan sociaal werk dat zijn grootvader hem ooit citeerde, maar ook het volgende lijstje:

30.000 ans en 12 mois (M.A. Lamouche)
18 octobre - âge de fer
8 décembre - ère chrétienne

29 décembre - Louis XIV
30 décembre: 0.18 H - machine à vapeur; 16 H - chemin de fer
31 décembre: 5.31H - lampe électrique; 14.12H - traversée Manche en avion Blériot; 16.12H - grande guerre (1°); 24H - Hiroshima.

Paulo bedenkt dat hij het lijstje zou kunnen uitbreiden met de sinds 1945 verstreken jaren. De gebeurtenissen van 30 en 31 december grijpen dan enige minuten vroeger plaats, maar helaas, behalve misschien de ontwikkeling van de ruimtevaart, zou hij verder conflicten moeten inschrijven, zoals de oorlog in Vietnam. 24H zou misschien vandaag misschien iets minder dramatisch kunnen. Waarom er bijvoorbeeld het Esperanto-manifest van Praag niet inschrijven dat in juli zal ondertekend worden?

Paulo licht enkele passages uit dat manifest om erover te praten met sceptische pragmatici:

'Waarschijnlijk zullen noch het wereldwijde gebruik van enkele nationale talen, noch de vorderingen in de communicatietechniek, noch het ontdekken van nieuwe methoden van taalonderricht de volgende principes verwezenlijken, die wij essentieel achten voor een rechtvaardig en doeltreffend taalgebruik.

1. Democratie

Een communicatiesysteem dat bepaalde mensen voor het leven bevoorrecht, maar van anderen eist dat ze er jarenlang energie in investeren om een minder hoog niveau van beheersing te bereiken, is fundamenteel ondemocratisch. (...) Wij vormen een beweging voor democratische communicatie.

2. Transnationaal

Elke nationale taal is gebonden aan een bepaalde cultuur en een bepaald volk of land. (…) Wij beweren, dat het onderricht in een nationale taal gebonden is aan een bepaald wereldbeeld. Wij vormen een beweging voor transnationaal onderricht.

3. Pedagogische Effectiviteit

Slechts een klein percentage van degenen, die een vreemde taal leren, leren die echt te beheersen. Volledige beheersing van Esperanto is zelfs mogelijk via zelfstudie. Verschillende onderzoeken hebben laten zien, dat het leren van Esperanto een propedeutisch effect heeft op het leren van andere talen. (…).

4. Meertaligheid

De Esperanto-gemeenschap is één van de weinige taalgemeenschappen op wereldschaal, waarvan de sprekers zonder uitzondering twee- of meertalig zijn. (…) Wij beweren, dat de sprekers van alle talen, grote en kleine, zouden moeten beschikken over de reële kans zich een tweede taal eigen te maken tot op spreekniveau. Wij vormen een beweging die in die kans voorziet.

5. Taalrechten

De ongelijke machtsverdeling tussen de talen is een recept voor voortdurende taalonveiligheid of rechtstreekse taalonderdrukking bij een groot deel van de wereldbevolking. In de Esperanto-gemeenschap treffen sprekers van grote en kleine, officiële en niet-officiële talen elkaar op neutraal terrein, dankzij de wederzijdse wil compromissen te sluiten. (…). Wij vormen een beweging voor taalrechten.

6. Taalverscheidenheid

De nationale regeringen neigen ertoe de grote verscheidenheid in

talen in de wereld te zien als belemmering voor communicatie en ontwikkeling. Voor de Esperanto-beweging echter, is de verscheidenheid in talen een voortdurende en onmisbare bron van rijkdom. (…). Wij vormen een beweging ten behoeve van taalverscheidenheid.

7. Emancipatie van mensen

Elke taal bevrijdt en beknot de sprekers ervan, enerzijds door ze de mogelijkheid te geven onderling te communiceren, anderzijds door de communicatie met anderen te belemmeren. Opgezet als een universeel communicatiemiddel, is Esperanto (…) een project om het ieder mens mogelijk te maken als individu deel te nemen aan de menselijke gemeenschap, met stevige wortels in zijn lokale culturele en taalkundige identiteit, maar zonder er door beperkt te worden. (…)

Praag, 27 juli 1996.

Tijdens zijn passage in België brengt Paulo samen met John een kort bezoek aan Chileense vrienden. Ze spreken over Luís Sepúlveda die al een aantal novellen heeft gepubliceerd na een behoorlijk avontuurlijk leven te hebben geleid.
Paulo apprecieert heel erg *Historia de una gaviota y del gato que le enseñó a volar* dat hij ook aan de kinderen kan vertellen. Wanneer hij na de zomer als onderwijzer aan het werk kan in de buurtschool, zijn de portugese vertaling van het boekje en van *L'oeil du loup* van Daniel Pennac goede voorleesboeken. Van beide maakt hij er later samen met de kinderen een toneelstuk van.
Hij raadt die en enkele andere boeken aan Anne aan die op zoek

is naar goede vertaalde literatuur voor adolescenten, zodat ze in hun eigen taal en in het Nederlands een boek kunnen doornemen. Anne bestelt er gelijk een aantal in de pas geopende *Nieuwe Corman* in Oostende en hiermee een in de stad lang gevoelde leemte opvult.
Zowel Anne als Paulo vinden het erg spijtig dat ze geen vertalingen vinden van de uitstekende jeugdserie van Guus Kuijer die het meisje Madelief als hoofdfiguur heeft.
In 1997 frequenteert Joana de lagere school waar ook haar zus naartoe ging. Catherine beëindigt dit jaar de 2de cyclus en daarmee de lagere school.

De familie brengt een deel van de vakantie door in de geboortestreek van Maria en Paulo maakt hiervan gebruik om met zijn dochters naar de sterrenhemel te kijken.
“Het lijkt wel of de sterren allemaal willen samenkomen voor een grote carnavaloptocht vol confetti,” zegt Catherine.
“Maar niet alle sterren doen er aan mee,” merkt Joana op, om daarna te vragen: “Waar zijn de beren, papa?”
Paulo helpt zijn dochters om de beren en de poolster te vinden, waarna hij zegt: “Die grote optocht vol confetti wordt ook wel de melkweg genoemd, of de ruggengraat van de duisternis. Ik heb veel geleerd van Carl Sagan, die veel van sterren afwist maar ook veel van alles wat er op aarde gebeurt. In één van zijn boeken legt hij uit dat er plaatsen zijn op aarde waar mensen zeggen dat die ruggengraat de duisternis vasthoudt en rond zich plooit, zodat ze niet uit elkaar zou vallen en daardoor het licht beletten ons te bereiken. Ik herinner het mij niet precies, maar we kunnen het samen lezen, als jullie er zin in hebben. De oude

grieken die zegden dan weer dat die witte band de melk uit de borst van de godin Hera is, en daarom zeggen we vaak melkweg, als we die sterrenoptocht zien.”
“Maar dat zijn verhaaltjes, hé, papa. Geloof je dat het waar is?” zegt Catherine.
“Het zijn verhaaltjes door velen herhaald. Zo beginnen de mythes, en uit die mythes ontstaat er ook wel eens een godsdienst. Het is soms moeilijk te weten of zo’n verhaal waar is of niet. Carl Sagan, die in december stierf, was een wetenschapper. Hij hoorde en vertelde graag de verhalen, en legde uit dat veel mensen ze uitvinden of verder vertellen omdat ze proberen te verklaren wat ze zien. Hij vond dat je altijd moet blijven vragen stellen en nooit helemaal tevreden mag zijn met een uitleg. Mensen die te erg in hun eigen verhaaltjes geloven, lopen het risico geen vragen meer te willen stellen omdat ze denken het antwoord voor eens en altijd te weten. Mensen die in God geloven maar ook mensen die helemaal niet in God geloven gaat ervan uit dat bepaalde vragen niet moeten gesteld worden. Sommige godsdiensten beschikken over een boek met teksten waarvan wie gelooft aanvaardt dat die van hun eigen God zijn, een of meer van Gods volgelingen opgeschreven.”
“Kunnen die goden dan zelf niet schrijven?” vraagt Joana.
“Dat weet niemand, denk ik” antwoordt Paulo. “Sommige gelovigen worden profeet genoemd. Die zijn overtuigd en overtuigen ook de andere gelovigen dat hun God op een of andere manier voor hen verscheen en hen informeerden.
Er zijn heel lang geleden ook koningen geweest die zeiden dat ze door hun god op aarde waren gezet om in zijn naam te

spreken of te handelen, maar die deden dat meestal enkel om te zeggen hoe machtig ze wel waren."

"De faraos, papa?" vraagt Catherine.

"Ondermeer, maar ook …"

Joana onderbreekt Paulo: "Oh, ik heb een lichtstreep zien vallen."

"Een vallende ster!" zegt Catherine.

"Ja, zo noemen we die lichtstrepen vaak. Maar het is niet echt een vallende ster. De sterren vallen niet maar bewegen ten opzichte van elkaar. Wat we zien zijn heel kleine stukjes steen of stof die de hemel van de aarde bereiken en in de atmosfeer opbranden."

"Is dat ook een verhaal?" vraagt Catherine.

"In zekere zin wel," antwoordt Paulo. "Het is het verhaal dat samengesteld is uit de waarnemingen van heel veel astronomen en andere wetenschappers die samen door redeneren en experimenteren tot die conclusie kwamen."

"En dus, moesten we Carl Sagan zijn, dan zouden we zeggen dat het verhaal misschien juist is, maar misschien ook niet," zegt Catherine met een fronsje in haar voorhoofd.

"Zo, iets," beaamt Paulo, "hij zou zeggen dat hij de hypothese aanneemt tenzij er een betere verklaring komt. En om verklaringen te vinden voor wat in de natuur gebeurt, gebruiken de mensen gewoonlijk de taal van de wiskunde."

"Jakkes," zegt Catherine. "Doen wetenschappers dan niets anders dan rekenen?"

"Rekenen is maar een heel klein onderdeeltje van de wiskunde," antwoordt Paulo. Je zullen de volgende jaren meer leren over

wiskunde en verwonderd staan hoe enorm groot die taal is. Ik weet zelf dat ik er maar een heel heel klein beetje van begrijp. Daarom lees ik boeken zoals van die van Carl Sagan, omdat hij op een veel eenvoudigere manier probeert uit te leggen wat de wetenschappers te weten komen.”

“Is Carl Sagan een profeet van de natuur?” vraagt Catherine.

“Da’s een mooie vraag,” zegt Paulo. “Volgens mij is hij geen profeet. Hij zegt niet dat we moeten geloven wat hij over de natuur weet, hij zegt alleen maar te proberen uit te leggen wat alle mensen samen al menen te weten over de natuur, en wat we niet precies weten, waarvoor we naar verklaringen zoeken. Wetenschappers beginnen met zoiets te zeggen als ‘*ik kan best mis zijn, maar*’ en daarop leggen ze aan andere wetenschappers uit wat ze denken gevonden te hebben. Echt iets weten is niet gemakkelijk. Je hebt tijd nodig om te lezen, om zelf dingen uit te proberen, je hebt anderen nodig om samen te praten over wat je denkt gevonden te hebben, je moet leren geduldig zijn en niet van jezelf denken dat je de beste bent, je moet bescheiden blijven, zonder slaafs te zijn ten aanzien van anderen. Iemand anders waar ik naar opkijk en die deze maand stierf is Paulo Freire. Die vertelt ondermeer dat wie niet wil toegeven dat hij zijn wil aan anderen oplegt, die anderen niet toelaat voor zichzelf te handelen en denken. En het is verschrikkelijk moeilijk sommigen te doen begrijpen dat dit net is wat ze doen. Hij denkt dat kinderen, zoals jullie, op school vrij moeten zijn om alle vragen te stellen die ze willen, om te experimenteren, om fouten te maken en te herbeginnen en niet om enkel te luisteren naar de meester of de juf die voor de klas staat. Dat helpt de

mensen om vragen te blijven stellen, Paulo Freire zegt over zichzelf en de manier waarop ze met elkaar omgaan, Carl Sagan zegt, over de natuur en hoe ze in elkaar zit."
"Hebben wetenschappers een Raad, zoals wij in de klas," vraagt Joana. "Ja, zoiets," antwoordt Paulo: "Hypotheses is zijn zoiets als afspraken. Wetenschappers komen samen, spreken samen over wat hen bezig houdt, maken afspraken, waaraan iedereen zich probeert te houden en zijn akkoord die afspraken te veranderen als het probleem blijft bestaan misschien juist omdat de afspraken die ze maakten hen niet verder hielpen."

Nog voor nieuwjaar van het laatste jaar van de twintigste eeuw, stelt John tot zijn grote verbazing vast dat de toeristische sector, een deel van de pers en enorm veel van zijn vrienden en kennissen aannemen dat dit reeds het eerste jaar van het nieuwe millennium zal zijn en dus van de eenentwintigste eeuw is. In de zomer van dat jaar zijn Paulo, Maria en de kinderen op bezoek in Oostende.
Catherine en Joana brengen het grootste deel van hun tijd door met hun neven. Alan, de tweede zoon van Anne, is even oud als Joana en het drietal wordt gechaperonneerd door de oudere Sebastiaan wanneer er geen volwassene in de buurt is. Ze brengen heerlijke dagen door op het strand en in de manege waar Anne en Sebastiaan een paard gestald hebben.
Op een middag toont John Paulo een interview dat hij bijhield met Lydia Chagoll. Ze is van Joodse afkomst, heeft als kind in een concentratiekamp gezeten en carrière gemaakt als danseres, actrice en regisseur. In dat interview vertelt ze onder meer wat er met haar gebeurde toen ze in 1946 uit het kamp terug kwam

in Brussel:

'Ik was vijftien en een half toen ik uit de kampen terugkwam. Zes en een half jaar zonder school. In het begin dacht ik dat mijn achterstand ook in te halen was. Ik wou leren, hard werken. Niet dom blijven, vooral niet dom blijven. Toen ik in september 1946 in Brussel arriveerde, ben ik op mijn eentje naar alle Vlaamse athenea gegaan. Ik vroeg de directeur of de directrice te spreken, ik was een brutaaltje. Ik vroeg of ik bij hen naar school kon. Ze zeiden: jij zat dus in de derde klas voor de oorlog? En ondertussen geen onderwijs gehad? Wel, dan ga je terug naar de derde klas!

Met al wat ik had meegemaakt en als adolescent, kon ik dat niet…'

Paulo is niet zo geschokt als John. Vorig jaar nog had hij in een Portugese school een soortgelijke situatie meegemaakt. Een jongen die samen met zijn ouders politiek asiel kreeg na een avontuurlijke vlucht uit een dictatoriaal Afrikaans land werd in het eerste studiejaar geplaatst omdat hij de portugese taal niet kende, maar ook niet de leeftijd had om opgenomen te worden in het tweede kans onderwijs. Hij was toen veertien, en je moest zestien zijn om het tweede kans onderwijs te volgen. Voor zijn eigen culturele omgeving werd hij wel als volwassene beschouwd die trouwens al werkte als bromfietsmecanicien.

Daarop leest Paulo de rest van het interview. Blijkbaar volgde Lydia Chagoll in Nederland het Meer Uitgebreid Lager Onderwijs (mulo) in plaats van de gewone middelbare school waarna ze voor Germaanse Filologie koos. En dan:

'Eén dag voor mijn examens word ik geroepen: Juffrouw U hebt geen atheneum diploma, U kunt geen academische graad

halen, U moet een examen laten vallen. Ik heb toen alle hoogleraars aangeschreven om voor mij een uitzondering te maken, maar er was destijds geen opvang in België voor mensen die uit de kampen terugkwamen. De wet was de wet.'

Daags daarop komt Maria nog even op het interview terug dat Paulo haar ondertussen ook te lezen gaf. Ze vindt een ander commentaar van Lydia Chagoll interessant, wanneer die zegt dat de overheid met repressie jaknikkers wil kweken en daarop: '*De overheid houdt niet van anarchisten, van mensen die hun mond opendoen. Soms ben ik bang dat er achter het beleid niet echt zuivere bedoelingen steken.*'

"Dat is niet nieuw, zegt John, "Zonder dat we naar conspiratietheorieën moeten grijpen, merken we het voortdurende witwassen van uitsluitende school, met zogezegd genereuze voorstellen om 'achterblijvende' kinderen en jongeren beter op te vangen. Mulo, tweedekans, speciale klassen, bijzonder onderwijs, onderwijs voor hoogbegaafden, noem het maar op. Het gaat uiteindelijk telkens om het behoud van de middelmatige massa-school voor de gemiddelde leerling, met middelmatige randoplossingen voor het bankdeposito-onderwijs."

"En het blijft voort duren. Zes jaar geleden werd in Salamanca onder groot applaus een principiële verklaring aangenomen. Die stelt nogmaals de veralgemening van het onderwijs voor, waarbij alle kinderen, ongeacht eventuele emotionele of fysische moeilijkheden, samen in de zelfde school les moeten kunnen volgen zonder naar randoplossingen te worden gestuurd. Maar in de praktijk verandert er weinig. Interessant is dat Portugal vandaag een van de leiders in dit proces van algemene toegang

lijkt te zijn, althans op papier. Laten we hopen niet hetzelfde te zien gebeuren als bij het programmeren van LOGO, wat snel terug uit het curriculum verdween. En in dit geval willen veel leraren niet eens horen over de uitvoering van de overeenkomst..”

Maria merkt op: “Zelf ondervinden we wel dat de doofheid van Joana haar niet belet de gewone school te blijven volgen, hoewel zijzelf regelmatig en wij zo nu en dan moeten tussen komen. Joana’s leerkrachten weten ondertussen dat ze niet mogen spreken met hun rug naar de klas, wanneer ze op het bord schrijven bij voorbeeld. Uiteraard zou dat niet enkel ten aanzien van iemand die doof is mogen gelden. Het is niet erg respectvol met je rug naar je gehoor te spreken, dus die verandering komt niet alleen Joana ten goede maar ook haar collega’s en uiteindelijk de leerkrachten zelf… Natuurlijk is de uitdaging groter met volledig dove kinderen die enkel de tekentaal gebruiken. Er moet in vertalers voorzien worden, wat niet evident is.”

“Daar gaat de opmerking van Chagoll volgen mij net over. Steken er valse bedoelingen achter de mooie verklaringen van wie aan het beleid staat? Wordt er niet teveel gesust, in plaats van effectief de handen uit de mouwen te steken?” vraagt Paulo.

“Ik vrees dat het niet alleen gaat om wie het het staatsbeleid voert,” begint John. “Het status quo verzekeren is de bekommernis van eender wie die in het geïnstitueerde zekerheid in vindt. Het hoeft daarom niet om leiders te gaan. Geconfronteerd met iets dat niet of nog niet te begrijpen is kan ook wie geen leider wil zijn zich ongemakkelijk voelen. En dan

is wie verandering wil brengen, wie kritische vragen maakt, wie nieuwe voorstellen doet de verrader.”
Paulo zegt: “Je hebt het niet over godsdienstige dogma’s?”
“Nee, ik zou zeggen dit ik het over een soort mindere vergoddelijking heb. Ik denk aan de *Moderne School bewegingen*. Freinet is gaandeweg geen persoon meer, maar een naam, een begrip, een beweging, een vlag, een institutie, ergo, een methode… en zoals in alle instituties heb je heel het gamma van navolgers. Laat ik ze gemakshalve verdelen in twee categorieën: fundamentalisten en evolutionisten. We zagen het kort geleden na het overlijden van Fernand Oury twee jaar geleden. Er gingen in de Franse *Moderne School beweging* stemmen op om de Institutionele Pedagogie officieel als een afwijking te verklaren, een verraad ten aanzien van het levenswerk van Célestin Freinet. Oury was nochtans de eerste die zichzelf voortdurend ‘*een kind van Freinet*’ beschouwde. Het is toch geen vadermoord wanneer je, voortbouw op een gedachtengoed in een andere omgeving en in een veranderende tijd.”
Maria knikt. “En ondertussen is er wie vandaag van Oury ook al een begrip maakt en de neiging begint te vertonen de Institutionele Pedagogie onveranderd te willen laten voortduren.”
“Het hele probleem,” zegt John, “is dat je moeilijk navolgeling kunt zijn van een model dat voorstelt voortdurend opnieuw te institueren, wanneer je dat model in haar uitvoering als beëindigd beschouwt.”
“Ja, er bestaat neiging tot verstarring,” herneemt Paulo. “Ik herinner me hoe tien jaar geleden sommige coöperatieve groepen het gebruik van de computer in de klas voor te stellen

als de evolutie van de klasdrukkerij als een verraad beschouwden, gewoon omdat zowel Freinet als Oury aan die drukkerij een vooraanstaande rol gaven. Maar beiden zagen enkel het middel om kinderen hun eigen teksten te laten produceren en zo het woord te nemen. De uit het gebruikte middel voortvloeiende organisatie, met drukploegen, onderhoud van letterkasten, of vandaag het onderhoud van de computer, zijn niet de essentie, maar worden dan een didactische recuperatie van noodzakelijke werkorganisatie. Wanneer het om publicatie van eigen werk gaat, moeten we kunnen afstappen van die didactische redenering dat het kinderen helpt bij leren schrijven letters te betasten of een spiegel te gebruiken om het het links-rechts beeld te begrijpen. Het lijkt me gewoon een overbodige en niet goed doordachte rechtvaardiging voor het gebruikte middel. Dan kan je net zogoed zeggen dat een foutenanalyse enkel correct kan worden behandeld met de projectie van de tekst in analyse op een groot scherm. Er zijn in de handel transparante schermen te vinden om op het blad van een overheadprojector te leggen. Het zal niet lang duren of iemand zal zeggen dat het didactisch onverantwoord is geen *beamer* te gebruiken…”
“Er is natuurlijk zoiets als de tijdgeest,” zegt John. “Creatieve onderwijzers hebben weet van instrumenten die nuttig kunnen zijn en brengen ze de klas binnen. Freinet zou in zijn tijd moeilijk van computers hebben kunnen spreken. Iets anders is eender welk instrument aan te passen aan het didactische bankdeposito-model. De computer vol didactische software zou gemakkelijk de rol kunnen spelen van een soort magische,

alleswetende leerkracht. Nog erger is wanneer het middel belangrijker wordt dan het doel: dan moeten vrije teksten op vaste door de leraar bepaalde tijdstippen geschreven worden, dan zijn zelfcorrigerende fiches zonder meer de plaats het equivalent van de uitgekiende takenpakketten in de leerboekjes en ga zo maar door. En dat is net wat er vandaag helaas gebeurt in sommige scholen die van *Freinet een methode maken* — ze noemen zichzelf methodeschool — omdat ze enkele volgens hen bruikbare technieken invoerden, los van elkaar, zonder de noodzakelijke doordachte coöperatieve context. Niet de dialoog maar de transmissie, niet de mathetiek, maar de didactiek staat voorop. In die middens wordt de institutionele pedagogie als een te mijden ketterij afgeschilderd, tot ook hier het model methode zal geworden zijn."

Maria zegt daarop: "Elk schoolproject zou dus aan vervlakking onderworpen zijn?"

John beaamt dat: "Er zijn vele redenen voor. In hun evolutie zijn scholen zijn al snel een soort surrogaat van de voorlopers, of het nu om Fröbel, Montessori, Steiner, Freinet of Freinet-IP gaat. De privé-sector regelt zich volgens de wensen van de client (de ouders die het kunnen betalen), in de publieke sector is er de druk van het beleid, van de syndicaten, van niet tot verandering geneigde leerkrachten. Echte ervaringsuitwisseling kost tijd en energie en is soms pijnlijk. Het schijnt mij toe dat veel *moderne school bewegingen* van vandaag verder afzakken naar een soort genoegdoening over wat in het verleden werd bereikt, met nostalgische publicaties."

"Maar in heel de samenleving is er, ik durf zeggen op

wereldvlak, tegenwoordig weinig te merken van echte coöperatie en doorgedreven mutualisme, ondanks de mooie namen die vele stichtingen, bewegingen, ngo's, etc die onderwijs en kennisverspreiding in hun doelstellingen inschrijven voor zichzelf bedenken" meent Paulo.

"Je ziet natuurlijk overal wat ik de neo-liberale verlakkerij noem, die, met de mooie maar valse belofte van gelijke kansen voor iedereen, inspeelt op het individu en de meritocratie. Het is een loze belofte omdat de school binnen haar maatschappelijke omkadering de verborgen opdracht gekregen heeft de grote standenverschillen te bewaren" vervolgt John. "En de reactie erop is soms dubbelzinnig. Ik stel me vragen bij voorstellen zoals de Meesterschapspedagogie met plaatsvervangend effect (*Pédagogie de Maîtrise à effet vicariant* of PMEV in het frans). De initiatiefnemers spreken over '*een aanpak die het mogelijk maakt eerdere voorstellen binnen de vier muren van het klaslokaal te concretiseren. Van Bloom tot Freinet, via Reuchlin en Vygotsky, heeft de PMEV zijn wortels geplant in de solide fundamenten van beproefde pedagogiek. Het presenteert een onderwijsorganisatie die tot doel heeft voor studenten (en docenten) een motiverende en stimulerende werkomgeving te creëren, aangepast aan de eisen van onze tijd*'. Die pedagogie, zeggen de ontwerpers, is erg geschikt voor a-typische leerlingen. A-typisch… en de 'typische leerlingen' krijgen de typische bank deposito pedagogie?

Maar verschilt het a-typische echt van het typische?

Van het amalgaam aan voorstellen citeer ik:

- minder corrigerende maatregelen maar een zelflerende context;
- preceptoraat (interactieve leraar - leerling regulatie);

- onderwijstijd zo volledig mogelijk benutten;
- betrokkenheid van studenten stimuleren;
- formatieve beoordeling (helder definiëren van doelstellingen).
- constructivistische opvatting van leren.

Ik vraag me af of sommige scholen die de 'freinet-methode' aankondigen, wat dat ook moge betekenen, niet aan dit soort didactische voorstellen voorafgaan. Het a-typische is de verdoken overheersing van de leerkracht, waarbij de leerlingen niet echt inspraak krijgt, een afkooksel van de volwassen parlementaire vertegenwoordiging, in de meeste gevallen op zichzelf al een afkooksel is van de democratie waarbij gezamenlijke wetgeving verloren is gegaan ten voordele van een oligarchie van partij-gestuurde wetverplichters. Maar het typische, zowel in de massa-school, als in de elite-school sluit hier dicht bij aan."

Maria zegt hierop: "Ik begrijp wat je bedoelt. Men gaat aan de essentie voorbij van wat een pluralistische groep, en dus een pluralistische maatschappij zou kunnen beogen. In zo'n pluralistische groep zou de definitie van succes kunnen zijn er gezamenlijk in te slagen dat ieder element van de groep zover als kan gaat in de kennisvergaring, dat ieder element van de groep erin slaagt een eigen referentiekader te ontwikkelen, dat complementair is aan de referentiekaders van alle anderen. Is dat niet de essentie van de coöperatie wanneer het algemeen menselijk welzijn het doel is? Is dat niet het humanistisch aspect van kennisvergaring en kennisverspreiding? Volgens mij duiken af ten toe toch nog interessante discussies op onder leden van de *Moderne School Bewegingen*, in Portugal en elders, wanneer

het instituerend karakter van de institutie wordt benadrukt.”

Bij de terugreis op het einde van de vakantie stoppen Paulo, Maria en de kinderen in Bayeux. De meisjes tonen veel belangstelling voor het enorme borduurwerk, dat als een soort stripverhaal een stukje geschiedenis van de Normandische en Engelse koningshuizen beschrijft, waaronder de slag bij Hastings. Paulo wijst hen op de ster met de lange staart, waarvan vandaag geweten is dat het om de komeet gaat aan dewelke de astronomen de naam Halley gaven. Die komeet kruist elke 76 jaar de baan van de aarde. Dat was het geval, zegt Paulo, toen Catherine 1 jaar oud was en dat zal nogmaals gebeuren in het jaar 2062, wanneer Catherine iets ouder zal zijn dan haar opa nu is, en Joana 72 wordt.
Paulo vertelt in de brief, die hij bij het verjaardagskaartje voor John insluit, hoe enthousiast de kinderen waren zowel tijdens de heen- als de terugreis bij het bezoeken van sommige plaatsen. Waarom kan de school niet hartelijker zijn voor de kinderen, waarom blijft men voor de kinderen gevangenis, kerk, hospitaal, kazerne en school onder één dak brengen, om Foucault te parafraseren? Kunnen we dan echt niets doen? Leert de mensheid het nooit? In zijn antwoord op het verjaardagskaartje krijgt, schrijft John:

“Als je ouder wordt, heb je de keuze: verbitterd zijn of milder worden. Kies voor het laatste. Je hart blijft jonger en je omgeving vriendelijker.

Ik ben uiteraard dezelfde mening toegedaan dat de massa tot middelmatigheid opleiden en de elite tot leidinggevende kaste het doel is en blijft van wie de macht wil behouden. Overal…

Ondanks zijn grote intellect, of misschien juist daarom, werd de uit Ghana afkomstige Anthon Amo naar zijn land teruggestuurd, wellicht om dat hij de machthebbers niet napraatte en door handige propaganda een verdachte figuur werd voor de Europese universiteit van de achttiende eeuw. Propaganda is altijd een bedreiging voor de mensen, maar dat is de beperking van de meningsuitdrukking ook. Een moeilijke paradox. Mensen worden gemakkelijk beïnvloed door wie het meest zwaait met liberale argumenten, die zich beperken tot meer geld en meer macht, die uiteindelijk niet voor iedereen zijn. Onder de mensen die vandaag de druk van de markteconomie voelen in wat vroeger landen met een planeconomie waren, zijn er die een gevoel van heimwee naar betere tijden koesteren. De omwenteling van de communistische staat naar de liberale staat neemt niet het sociaal-democratische model met een gecontroleerde sociale zekerheid voor alle inwonenden over, maar het agressief kapitalistisch model waarin individuen elk voor zichzelf staan. Ik vrees dat de hoge graad van agressiviteit onder de meest notoire verdedigers van een hiërarchie, gebaseerd op geld en consumentisme voorlopig als gevolg heeft dat weinigen werk maken van er een soort nieuwe internationale of van nieuwe coöperatieve bewegingen. Samenwerkingsverbanden die zich niet op geldelijke transacties baseren hebben vandaag weinig kans op slagen.

Maar ik ben niet verbitterd, ik stel vast dat ondanks de verdere verloedering van de schoolsystemen, omgebouwd tot straffende instellingen voor wie werkloos is, de andere school gedragen wordt door wie zich in de marge beweegt. Die school houdt dialoog en kennisuitwisseling levend en dat komt het pluralisme

ten goede. Naast de stroom is er aan beide zijden een marge. En het is niet alleen de stroom die de marge maakt, de marge bepaalt ook de stroom.”

Paulo denkt over de woorden van zijn vader na. Hij heeft een groot deel van zijn leven met kinderen en volwassenen gewerkt in voor Europa ongunstige omstandigheden. Maar hij weet heel zeker dat diezelfde omstandigheden een formidabel comfortabele situatie zouden betekenen op andere plaatsen van de planeet. Er zijn limieten aan het systeem. Voor de volwassenen die over de school gaan is het voor de kinderen algemeen recht op onderwijs nog lang geen recht op algemene kennis. Het is veel meer een algemene plicht tot wat Paulo ‘democratische gehoorzaamheid’ noemt.
Sinds 1945 werden een honderdtal voormalige koloniën en niet zichzelf besturende gebieden onafhankelijk in Azië, Afrika, Europa en delen van Amerika. In het jaar 2000 had 85 procent van deze nieuwe Staten wetten aangenomen die de school**plicht** regelen, niet het onderwijs**recht**. Net zoals in de eerste jaren van de Verenigde Staten van Amerika nemen voormalige koloniën soortgelijke onderwijsverordeningen als die welke bestonden voor de onafhankelijkheid om de aanwezigheid van leerlingen op school te regelen.

Op 1 januari van 2001 is het debat over wanneer de eeuw begon, vorig jaar of vandaag, nog lang niet beëindigd. Je kunt het trouwens nauwelijks een debat noemen, het gaat om welles-nietes standpunten die vooral het gebrek aan wiskundig en historisch inzicht bloot leggen.
Paulo ziet met gemengde gevoelens doorheen dit uiteindelijk

vrij onbelangrijk *fait divers* hoe met de vulgarisatie van de digitale informatie de middelmatigheid dreigt toe te nemen in plaats van te verminderen. Er bestaat overal de neiging om enkel te luisteren naar wie hetzelfde zegt, om alleen te lezen wat overeenstemt met wat iemand zelf als standpunt inneemt en daarbij worden misvattingen even snel of sneller verspreid dan ernstige bijdragen tot kennis.
Wat de tijdrekening betreft, voelt Paulo veel voor het idee van Cesare Emiliani om een kalender in te voeren die start op het einde van de laatste ijstijd. Die kalender zou duidelijk beginnen met het jaar 0. Elke eeuw zou dan de jaren bevatten die van 00 tot 99 lopen in plaats zoals nu het geval is van jaren 01 tot 00. De recente millennium overgang zou dan vallen van 11999 HE naar 12000 HE en niet tussen 2000 AD en 2001 AD. De hele wereld zou dan ook niet onderworpen zijn aan een standaardkalender in zekere zien opgelegd door de Christelijke wereld. De standaardkalender begint vóór eender welke geschreven kultuur voor zover we vandaag kunnen weten. Het zou voor de tijdrekening zijn wat het manifest van Praag beweert over Esperanto voor de talen.

Het lezen van de collectieve hysterie in digitale discussie-groepen waarbij het millennium moment als een absoluut feit wordt voorgesteld en niet als een toevalligheid die te maken heeft met de door de Christelijke wereld verspreide standaardkalender een soort natuurlijk verschijnsel, brengt Paulo tot het publiceren van een licht bijgewerkte versie van het ignarometrisch raamwerk van zijn grootvader Louis:

ignorantie arrogantie		minder	Ignorant				neutraal				Meer	ignorant
		I -5	I -4	I -3	I -2	I -1	I 0	I 1	I 2	I 3	I 4	I 5
M	A 5	fascistische leider				aanmatigen-de leider	populistische leider				Rechterarm populistische leider	anarchist alfa bommen legger
	A 4	Sectieleider	strategische oorlogstoker							Volgeling populistische leider	dogmatische oorlogsroker	
	A 3	Leider particratie	Consumenten mode schepper	Liberale en kerkleiders						xenofoob nationalist	Opportunist verkoper	
	A 2								nationalist			
	A 1		Tolerant ambientalist					intolerant voor integratie			Fundamen-talistische ambientalist	
n	A 0	democratisch leider					Brood zonder zout					onschadelijke anarchist
	A -1		Begripvolle ambientalist			tolerant voor integratie					Intolerante ambientalist	
	A -2											
	A -3		Bewuste consument	paternalistische pluralist								
	A -4	Ethisch onderzoeker	consensus pluralist								Compulsieve consument	
m	A -5	pluralist kosmopoliete ethiek					consensus diplomaat					Anarchist omega

Paulo vertelt John over zijn voorgestelde aanpassing, waarop zijn vader hem antwoordt dat hij vaak het gevoel heeft als in een karavaan te leven, met steeds wisselende reisgenoten, maar met de voortdurende wens al die reisgenoten samen te brengen. Hierbij denkt hij op dit ogenblik aan Louis en Lucien, zegt hij nog. Paulo merkt op dat zowel zijn vader als hij zelf het moeilijk zouden hebben om die reisgezellen samen te brengen. Ze zijn niet alleen in de tijd van elkaar gescheiden maar, door plaats en door taal. Ze zijn gezellen van hun eigen evolutie, zijn ze waarschijnlijk ook gezellen in de evolutie van anderen, maar steeds op wisselende wijze. Voorts zal die wens om eigen reisgezellen samen te brengen zodat ze ook reisgezel van anderen worden, ook wel de wens zijn van vele anderen. Is een van de de fascinerende aspecten van het menszijn niet dat iedereen wisselende reisgenoten kan hebben zodra men zich

niet opsluit in zijn eigen kamertje?
Met alle reisgenoten spreken en vaak van reisgenoot wisselen is voor John een voorwaarde tot maar geen garantie voor pluralisme. Voor hem komt pluralisme overeenkomt met het opgeven van de strijd om de overwinning van de eigen ideologie. Je kan van reisgenoten met een nationalistische of een humanistische kijk op de planeet wisselen. Beoog je grootschalige of kleinschalige verplaatsingen? Hoe hou je een netwerk levend van en door de mensheid? Hoe stellen we ons op ten aanzien van niet arrogante mensen die een arrogante leider hebben? Niet alle amerikanen zijn arrogant. Hoe verhouden we ons tot arrogante mensen met een humanistische leider? niet alle Chilenen ten tijde van Allende waren solidaire humanisten met een pluralistische kijk op de wereld… Wat zeggen we aan de 'bevrijders' die vaak de natie, het volk van een begrensd gebied aanspreken. Ook Allende zegt *Leve Chili* in zijn laatste toespraak, maar kan het anders? En toch is die *'Leve'* volgens John van een andere aard dan wanneer Johnson het '*in naam van Amerika*' opneemt tegen Vietnam? Wat is de betekenis Chroesjtsjov in naam van de USSR te horen spreken? Wat betekent '*in de naam van spreken*' zeggen in het algemeen? Spreken in de naam van een land, van een natie, van een volk? Bestaat zo iets? En indien wel, spreekt de vertegenwoordiger of de usurpator? Zal ooit de illusie van de vertegenwoordiging verdwijnen en de realiteit van de besluitvorming verschijnen? Portugal stemt tegen de resolutie over de apartheid. Stemt Portugal? Stemt een deel van een elite die zich het recht toe-eigent in naam van allen te spreken? Stemt een persoon die zich

daartoe gemachtigd ziet, zelfs wanneer slechts een minderheid die machtiging gaf? De farao van Portugal, de zonnekoning van Vlaanderen? Kan wie bezit of over macht beschikt in naam van allen spreken en dus allen als bezit beschouwen? In wiens naam spraken Sun Yat Sen, Kemal Ataturk, Louis Botha, Ben Gurion, Patrice Lumumba, Yasser Arafat, Reza Pahlevi?

In December krijgt Paulo van zijn dochters de portugese luxe-heruitgave van *Cosmos* cadeau. Hij leest hen gelijk twee paragrafen van het voorwoord van Ann Druyan voor:

'Carl Sagan sonhou uma civilização planetária verdadeiramente democrática, onde as revelações da revolução científica moderna constituiriam um direito natural de toda a gente.
Este livro foi escrito numa época em que o nosso planeta estava infestado por 60.000 armas nucleares. Carl Sagan utilizou a sua sabedoria e versáteis talentos para tentar chamar-nos à razão. Na sua opinião, se conseguíssemos desenvolver uma perspectiva baseada na nossa verdadeira posição no universo, tornar-nos-íamos mais humildes, mais sábios e previdentes, menos gananciosos e violentos. Uma vez libertos das ilusões de centralidade na vastidão do universo da tolice de nos imaginarmos a glória da criação, poderíamos começar a tratar com mais cuidado o nosso minúsculo planeta e a vida que sustenta.'
(Carl Sagan droomde van een waarlijk democratische planetaire beschaving, waar de onthullingen van de moderne wetenschappelijke revolutie een natuurlijk recht voor iedereen zouden vormen.
Dit boek is geschreven in een tijd dat onze planeet besmet was met 60.000 kernwapens. Carl Sagan gebruikte zijn wijsheid en veelzijdige talenten om ons tot rede te brengen. Volgens hem

zouden we, als we een perspectief konden ontwikkelen dat gebaseerd is op onze ware positie in het universum, nederiger, wijzer en vooruitziender worden, en minder hebzuchtig en gewelddadig. Als we eenmaal bevrijd zijn van de illusies dat we centraal staan in de uitgestrektheid van het universum en van de dwaasheid om onszelf voor te stellen als de glorie van de schepping, zouden we onze kleine planeet en het leven dat zij bevat met meer zorg kunnen gaan behandelen.)

Terwijl Paulo de fragmenten aan zijn dochters voorleest, vraagt hij zich af of de middelmatigheid waarin de school de bevolking massaal lijkt onder te dompelen de droom van Carl Sagan onmogelijk maakt. Of zou er, dankzij de vasthoudendheid van wie zich in de marge begeeft, toch een tijdperk van lerende mensen aanbreken?

Einde van boek 08

een vreemde brief

Lieve Pascal

We maken gebruik van kleine haperingen in het ruimte tijd continuum om je een saga te laten geworden van opvoeders, pedagogen en antropogogen. De saga werd voor de eerste maal gepubliceerde in 122.15 (holocene kalender), wat overeenkomt met het jaar 2215 volgens de kalender die jullie in de XXI eeuw gebruiken.
De dynastie loopt over 20 generaties, van 1630 tot 2222 in jullie jaartelling.

Toen we jouw eeuw bestudeerden bij de voorbereiding van het werk, vonden we jouw naam en je interesse in het dialogiserend leren. Dat is de reden waarom we je vriendelijk vragen de documenten, die we opsturen telkens we er de kans toe krijgen, verder te verspreiden.

Je mag gerust zijn. De hapering in het continuum zal geen enkele invloed hebben op het verleden en de toekomst van levende mensen. Er kunnen enkel documenten doorheen gestuurd worden.
In naam van de ploeg schrijvers,

Maria Liber

Moana Southpath interesseert zich voor alle pré-Heropbouw verschijnselen die het gevolg zijn van de relatie tussen kennis en macht. Ze organiseert in de Centrale Bibliotheek van Bibliopolis de archieven van vrijheidsbewegingen en denkers die het gevaar analyseerden van het niet duurzame maatschappelijk model dat bekend stond als westers kapitalisme.
Moana heeft hierbij een eigen denklijn uitgewerkt, die erop neerkomt dat ontwikkeling gebaseerd op kennis en op vrij initiatief duurzaam wordt, zodra men het geld wegneemt en gelijk de negatieve invloed ervan op een specifieke categorie van op macht beluste mensen.

De twintigste eeuw van de Christelijke tijdrekening is aan de tweede helft toe. De familie Demeester bekijkt de ontwikkeling van machtsblokken in de wereld en de groeiende opgang van een op individualisme aansturend kapitalistisch model. Ze vraagt zich af welke rol de schoolsystemen hierin spelen bij het bevorderen van een soort massale middelmatigheid.
Op het einde van dit deel van de saga vertelt Moana ons iets over de kindertijd van Catherine en Joana Demeester aan de hand van de kleine, in Bibliopolis bewaard gebleven episodes.